U

ȘTIINȚE POLITICE

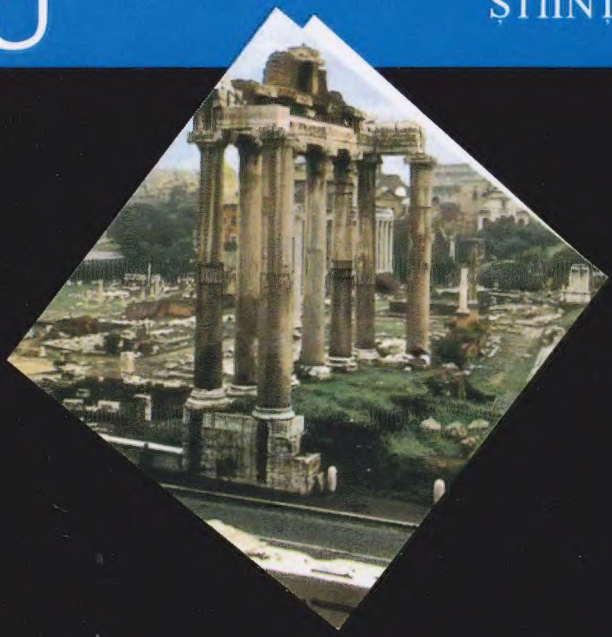

DESPRE DEMOCRAȚIE

ROBERT A. DAHL

INSTITUTUL EUROPEAN

Colecția

UNIVERSITARIA

44

Seria

Științe politice

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DAHL, ROBERT ALAN
Despre democraţie / Robert A. Dahl; trad.: Ramona Lupaşcu, Alina Maria Turcu, Mihaela Bordea, Adriana Bargan-Ştraub – Iaşi: Institutul European, 2003
Bibliogr.
ISBN 973-611-114-8

I. Lupaşcu, Ramona (trad.)
II. Turcu, Alina Maria (trad.)
III. Bordea, Mihaela (trad.)
IV. Bargan, Adriana (trad.)

321.7

Potrivit Legii nr. 8 /1996, a dreptului de autor, reproducerea (parţială sau totală) a prezentei cărţi fără acordul Editurii constituie infracţiune şi se pedepseşte în conformitate cu aceasta.

© 1998 by Yale University
© Institutul European Iaşi pentru prezenta ediţie în limba română

Despre democrație

ROBERT A. DAHL

Traducere de
RAMONA LUPAȘCU
ALINA MARIA TURCU
MIHAELA BORDEA
ADRIANA BARGAN-ȘTRAUB

INSTITUTUL EUROPEAN
2003

Capitolul 1

AVEM CU ADEVĂRAT NEVOIE DE UN GHID?

Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea lumea a asistat la o schimbare politică extraordinară şi fără precedent. Toate alternativele principale la democrație fie au dispărut, au devenit supraviețuitoare excentrice sau s-au retras din scenă pentru a se refugia în cele din urmă bastioane. La începutul secolului, rivalii premoderni ai democrației – monarhia centralizată, aristocrația ereditară, oligarhia bazată pe sufragiul limitat şi exclusiv – îşi pierduseră legitimitatea aproape peste tot în lume. Principalele regimuri antidemocratice ale secolului al XX-lea – comunist, fascist, nazist – au dispărut printre ruinele războiului sau odată cu prăbuşirea din interior a Uniunii Sovietice. Dictaturile militare fuseseră destul de mult discreditate datorită eşecurilor lor, mai ales în America Latină; acolo unde au reuşit să supraviețuiască au adoptat cel mai adesea o fațadă pseudodemocratică.

Aşadar, cîştigase democrația în cele din urmă întrecerea pentru susţinere din partea popoarelor lumii? Nicidecum. Convingerile şi mişcările antidemocratice au continuat, adesea alături de naționalismul fanatic sau fundamentalismul religios. Guverne democratice (în diverse grade de „democrație") au existat în mai puțin de jumătate din țările lumii, care conțineau mai puțin de jumătate din populația lumii. O cincime din populația lumii locuia în China, care în ilustra istorie de patru mii de ani nu cunoscuse guvernarea democratică. În Rusia, care realizase tranziția la conducerea democratică abia în ultimul deceniu al secolului, democrația era fragilă şi slab sprijinită. Chiar şi în țări în

care democrația fusese de mult timp introdusă și părea în siguranță, unii observatori susțineau că democrația se afla în criză sau cel puțin grav amenințată de un declin în încrederea cetățenilor privind capacitatea sau intenția liderilor aleși, partidelor politice și a oficialilor guvernamentali de a face față, satisfăcător sau cu succes, unor probleme ca șomajul prelungit, sărăcie, delincvență, programe sociale, imigrație, impozite și corupție.

Să presupunem că divizăm cele aproape două sute de state ale lumii în state cu guvernări nedemocratice, state cu guvernări democratice recente și state cu guvernări democratice îndelungate și relativ bine instituite. Astfel, fiecare grup conține un set extrem de divers de state. Cu toate acestea, tripla noastră simplificare ne ajută să observăm că, privit dintr-o perspectivă democratică, fiecare grup întîmpină o altă provocare. Pentru statele nedemocratice, provocarea se referă la posibilitatea și modul în care ar putea face *tranziția* la democrație. Pentru statele recent democratizate, provocarea presupune posibilitatea și modul în care noile practici și instituții democratice ar putea fi întărite sau, după cum ar spune unii politologi, *consolidate*, pentru a rezista la încercările timpului, conflictului politic și crizei. Pentru democrațiile mai vechi, provocarea privește perfecționarea și *adîncirea* democrației lor.

Totuși, în acest punct, ați putea întreba: mai exact, ce se înțelege prin democrație? Ce distinge un guvern democratic de unul nedemocratic? Dacă un stat nedemocratic face tranziția spre democrație, către ce este această tranziție? Cînd ne putem da seama dacă a realizat tranziția? Privind democrația consolidată, ce, mai exact, înseamnă „consolidat"? Și la ce se face referire atunci cînd se vorbește despre adîncirea democrației într-un stat democratic? Dacă un stat este deja o democrație, cum ar putea deveni mai democratic? Și așa mai departe.

Despre democrație se tot discută de vreo două mii cinci sute de ani, suficient timp pentru a aduna un set ordonat de idei, asupra căruia fiecare, sau aproape fiecare, ar putea cădea de acord. Din fericire sau nu, nu este cazul aici.

Se pare că cei două mii cinci sute de ani în care democrația a fost discutată, dezbătută, sprijinită, atacată, ignorată, instituită, practi-

cată, distrusă, şi apoi uneori restabilită nu au condus la un acord asupra unora dintre întrebările fundamentale privind democraţia.

În mod ironic, însuşi faptul că democraţia are o istorie atît de îndelungată, a contribuit la confuzie şi dezacord, întrucît „democraţie" a însemnat lucruri diferite pentru diverşi oameni, în diverse timpuri şi locuri. Într-adevăr, pe parcursul a lungi intervale din istoria omenirii, democraţia a dispărut din practică, abia supravieţuind ca o idee sau o amintire printre cele dragi şi puţine. Pînă acum două secole – sau zece generaţii – istoria nu prea avea reale exemple de democraţii. Democraţia era mai mult un subiect de teoretizat pentru filozofi decît un sistem politic real pe care oamenii să îl adopte şi să îl pună în practică. Şi chiar în puţinele cazuri în care exista o „democraţie" sau o „republică", majoritatea adulţilor nu aveau dreptul să participe la viaţa politică.

Cu toate că în înţelesul ei general democraţia este străveche, forma de democraţie pe care o voi aborda în principal în această carte este un produs al secolului al XX-lea. Astăzi am ajuns să presupunem că democraţia trebuie să garanteze practic fiecărui cetăţean adult dreptul la vot. Cu toate acestea, pînă aproximativ patru generaţii în urmă – 1918, sfîrşitul Primului Război Mondial – în fiecare democraţie sau republică independentă care existase pînă atunci, cam jumătate din numărul adulţilor nu beneficiaseră niciodată de drepturi depline de cetăţean. Bineînţeles, este vorba de femei.

Iată acum o idee captivantă: dacă acceptăm sufragiul universal pentru adulţi ca o cerinţă a democraţiei, în fiecare stat democratic există unele persoane mai în vîrstă decît sistemul lor democratic de guvernămînt. Democraţia, în înţelesul nostru modern, s-ar putea să nu fie chiar tînără, dar în nici un caz nu este străveche.

Imediat aţi putea obiecta: oare nu au fost Statele Unite o democraţie începînd cu Revoluţia Americană – o „democraţie într-o republică", după cum a numit-o Abraham Lincoln? Iar ilustrul scriitor francez Alexis de Tocqueville oare nu şi-a intitulat faimoasa operă *Democraţia în America* după ce a vizitat Statele Unite, în anii 1830? Oare atenienii nu şi-au numit sistemul o democraţie în secolul al V-lea î.H.? Ce era Republica Romană, dacă nu un fel de democraţie? Dacă „de-

mocraţie" a însemnat lucruri diferite în perioade diferite de timp, cum ar fi posibil să cădem de acord asupra a ceea ce înseamnă ea în zilele noastre? Odată ce aţi început, poate că veţi continua: şi de ce ne-am dori democraţia? Cît de democratică este „democraţia" în ţări pe care astăzi le numim democraţii: Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Franţa, Norvegia, Australia şi multe altele? Mai mult, putem explica de ce aceste ţări sînt „democratice" şi multe altele nu sînt? Iar întrebările ar putea continua.

Atunci, răspunsul la întrebarea din titlul acestui capitol este destul de clar. Dacă sînteţi interesaţi de căutarea unor răspunsuri la cîteva dintre întrebările fundamentale privind democraţia, un ghid ar putea fi de folos.

Bineînţeles, pe parcursul acestei scurte călătorii nu veţi afla răspunsuri la toate întrebările pe care aţi dori să le puneţi. Pentru ca excursia să nu fie prea îndelungată sau complicată, va trebui să ocolim nenumărate căi pe care poate le-aţi considera de explorat. Probabil că ar trebui să fie explorate, şi sper că pînă la finalul călătoriei vă veţi hotărî să le exploraţi singuri. Pentru a vă ajuta în acest sens, la finalul cărţii voi oferi o listă scurtă de opere relevante pentru o lectură aprofundată din partea dumneavoastră.

Călătoria noastră începe de la începuturi: originile democraţiei.

PARTEA I

ÎNCEPUTURILE

Capitolul 2

UNDE ŞI CUM S-A DEZVOLTAT DEMOCRAŢIA?

O SCURTĂ ISTORIE

Vă amintiţi că am început prin a spune că despre democraţie s-a tot discutat timp de 2500 de ani. Chiar este democraţia atît de veche? v-aţi putea întreba. Mulţi americani, probabil şi mulţi alţii, ar crede că democraţia a apărut acum două sute de ani în Statele Unite ale Americii. Alţii, cunoscători ai rădăcinilor ei clasice, ar spune vechea Grecie sau Roma. Unde exact a apărut ea şi cum a evoluat?

Ne-ar plăcea, poate, să privim democraţia ca avansînd, mai mult sau mai puţin continuu, de la inventarea sa în vechea Grecie de acum 2500 de ani şi extinzîndu-se treptat în exterior, de la acel mic început şi pînă astăzi, incluzînd fiecare continent şi o parte substanţială a umanităţii.

Iată o imagine frumoasă, însă falsă din cel puţin două motive.

La început, după cum ştie orice cunoscător al istoriei europene, după primele sale secole în Grecia şi Roma, după apogeul guvernării populare au urmat declinul şi dispariţia. Chiar dacă ne-am permite anumite limite în a decide care guverne le-am descrie ca „populare", „democratice" sau „republicane", ridicarea şi declinul lor nu ar putea fi descrise ca urmînd o cale constantă ascendentă către vîrful îndepărtat, marcată doar de scurte căderi din loc în loc. În schimb, cursul istoriei democratice ar arăta asemenea cărării unui călător care traversează un deşert plat şi aproape fără sfîrşit, întrerupt doar de cîteva dealuri, pînă cînd cărarea începe, în cele din urmă, lungul urcuş către înălţimile sale din prezent (fig. 1).

FIGURA 1. Țări democratice (cele cu sufragiu masculin sau sufragiu universal), 1850-1995

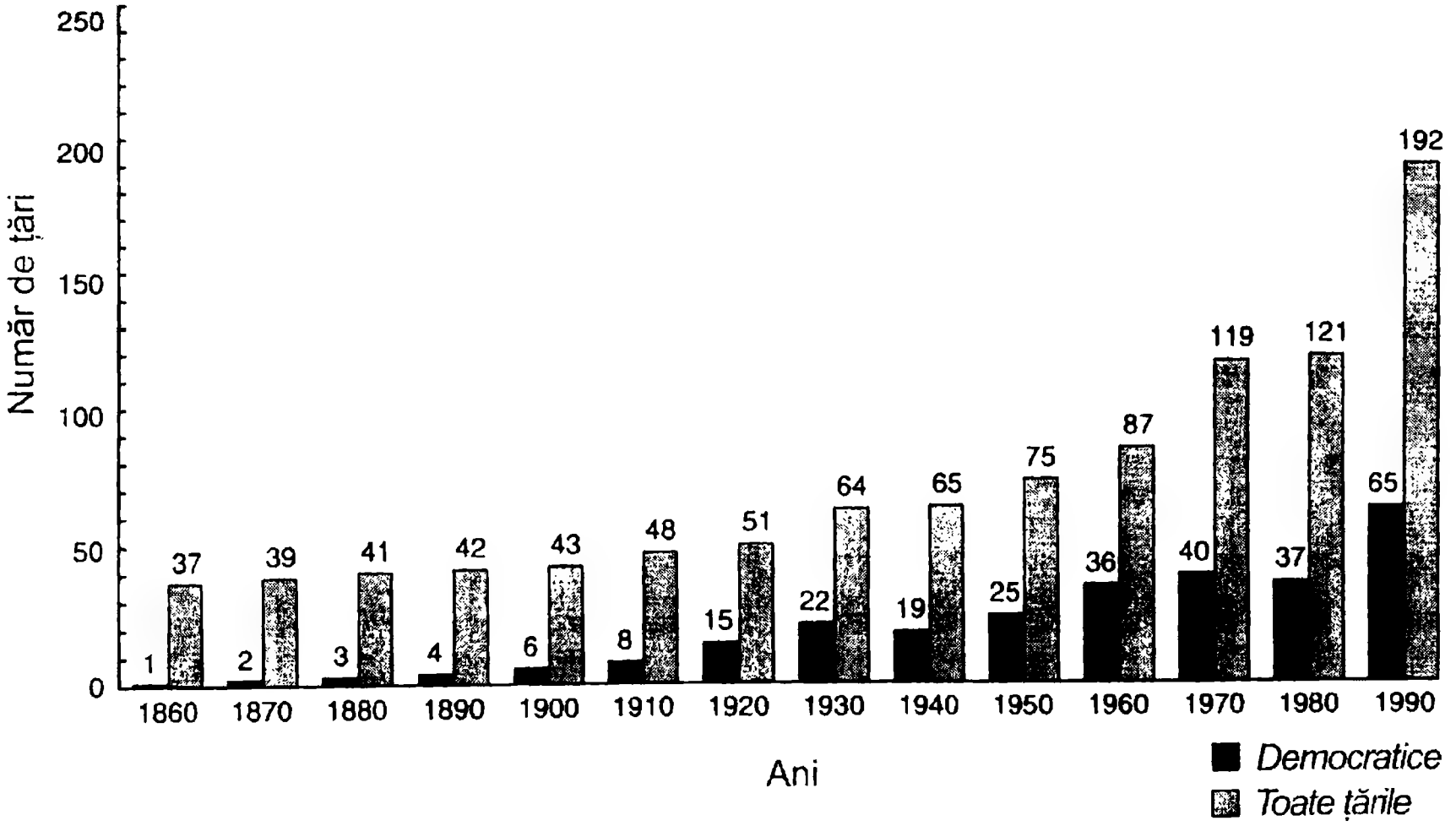

În al doilea rînd, ar fi o greşeală să presupunem că democraţia a fost inventată doar o singură dată, pentru totdeauna – ca, de exemplu, locomotiva cu aburi. Atunci cînd antropologii şi istoricii descoperă că unelte sau practici asemănătoare au apărut în locuri şi perioade diferite de timp, în general vor să ştie cum au luat naştere aceste apariţii separate. Au fost uneltele sau practicile răspîndite prin difuziune de la inventatorii lor la alte grupuri, sau au fost inventate independent de către grupuri diferite? Găsirea unui răspuns este deseori dificilă, poate chiar imposibilă. La fel şi cu evoluţia democraţiei în lume. În ce măsură este explicabilă răspîndirea ei pur şi simplu prin difuziunea de la sursele iniţiale, şi în ce măsură ar putea fi explicată prin inventarea ei independentă în locuri diferite şi în perioade diferite de timp?

Chiar dacă în privinţa democraţiei răspunsul este învăluit într-o mare incertitudine, lectura izvoarelor istorice este, pentru mine, aceasta: o parte a expansiunii democraţiei – probabil cea mai mare parte – poate fi în principal pusă pe seama răspîndirii ideilor şi practicilor democratice, însă răspîndirea nu poate oferi întreaga explicaţie. Asemenea jocului, picturii sau scrisului, se pare că democraţia a fost inventată mai mult de o dată, şi în mai multe locuri. Şi dacă au existat condiţii favorabile pentru inventarea democraţiei într-un anume timp şi loc (de exemplu, în Atena, în jurul anului 500 î.H), oare n-ar fi putut exista condiţii favorabile asemănătoare şi în alte locuri?

Eu cred că democraţia poate fi inventată şi reinventată independent, oricînd există condiţiile prielnice. Iar condiţiile au existat, consider eu, în locuri diferite şi în perioade diferite de timp. La fel cum o porţiune de teren arabil şi o ploaie binefăcătoare au încurajat, în general, apariţia agriculturii, tot astfel, anumite condiţii favorabile au susţinut întotdeauna o tendinţă spre evoluţia unui guvernămînt democratic. De exemplu, datorită condiţiilor favorabile, vreo formă de democraţie probabil că a existat în timpul conducerilor tribale cu mult timp înaintea documentelor istorice.

Să luăm în considerare următoarea posibilitate: vom presupune că anumiţi oameni alcătuiesc un grup destul de bine delimitat – „noi" şi „ei", noi şi alţii, poporul meu şi poporul lor, tribul meu şi alte triburi. Să presupunem că grupul – tribul, să spunem – este relativ inde-

pendent de controlul celor din afară; membrii tribului pot, mai mult sau mai puțin, să se conducă fără ca cei din exterior să se amestece. Iar în final, să presupunem că un număr substanțial din membrii grupului, probabil bătrînii tribului, se consideră ca aproximativ egali în a fi îndreptățiți la puterea de decizie în guvernarea grupului. Consider că este posibil ca tendințe democratice să apară în aceste condiții. Un impuls către participarea democratică se dezvoltă din ceea ce am putea numi *logica egalității*.

Pe parcursul perioadei îndelungate în care ființele umane trăiau împreună în grupuri mici și supraviețuiau vînînd și culegînd rădăcini, fructe și alte daruri ale naturii, fără îndoială că uneori, probabil adesea, au creat un sistem în care mulți dintre membrii inspirați de logica egalității – cei mai bătrîni sau mai experimentați – participau la luarea oricăror decizii necesare pentru grup. Faptul că într-adevăr astfel au decurs lucrurile este puternic sugerat de studii asupra societăților tribale care nu cunoșteau scrierea. Apoi, multe mii de ani, vreo formă de democrație primitivă ar fi putut fi cel mai „natural" sistem politic.

Totuși, știm că această îndelungată perioadă a ajuns la un sfîrșit. După ce oamenii încep să se stabilească pe lungi intervale de timp în comunități fixe, în principal pentru agricultură și comerț, tipurile de condiții favorabile participării populare la guvernămînt, pe care tocmai le-am menționat – identitatea de grup, prea puțin amestec din exterior, asumpția egalității – par să devină din ce în ce mai rare. Forme de ierarhie și dominație ajung să fie mai „naturale". În consecință, guvernările populare au dispărut, timp de mii de ani. Aceste guvernări vor fi înlocuite de monarhii, despotism, aristocrații sau oligarhii, toate bazate pe vreo formă de ierarhie.

Apoi, în jurul anului 500 î.H., se pare că în cîteva locuri au reapărut condiții favorabile, iar cîteva grupuri restrînse de oameni au început să dezvolte sisteme de guvernămînt care ofereau posibilități destul de extinse pentru participarea la luarea deciziilor de grup. S-ar putea spune că democrația primitivă a fost reinventată într-o formă mai avansată. Evoluțiile cruciale au apărut în Europa, trei de-a lungul coastei mediteraneene, altele în Europa de nord.

MEDITERANA

În Grecia și Roma clasică, în jurul anului 500 î.H., sisteme de guvernămînt susținînd participarea populară a unui număr substanțial de cetățeni au fost construite pe temeiuri atît de solide, încît, în afară de schimbări ocazionale, au rezistat timp de secole.

Grecia. Grecia clasică nu era un stat în înțelesul nostru modern, un loc în care toți grecii trăiau într-un singur stat cu un singur guvern. Grecia era alcătuită din cîteva sute de orașe independente, împreună cu teritoriile care le înconjurau. Spre deosebire de Statele Unite ale Americii, Franța, Japonia și alte state moderne, așa-numitele state-națiune sau state naționale care au dominat în mare măsură lumea modernă, statele suverane ale Greciei erau orașe-stat. Cel mai faimos oraș-stat, și în vremurile clasice și mai tîrziu, era Atena. În anul 507 î.H. atenienii au adoptat un sistem de guvernămînt popular care a durat aproape două secole, pînă cînd orașul a fost cucerit de vecinul mai puternic din nord, Macedonia. (După anul 321 î.H. guvernămîntul atenian a continuat cu dificultăți sub controlul macedonean timp de generații; apoi orașul a fost cucerit din nou, de această dată de către romani.)

Grecii – probabil atenienii – au fost cei care au introdus termenul de democrație sau *demokratia*, compus din cuvintele grecești *demos*, poporul, și *kratos*, a conduce. Este interesant faptul că, în timp ce în Atena cuvîntul demos se referea de obicei la întreaga populație ateniană, uneori denota doar oamenii obișnuiți sau chiar numai săracii. Se pare că termenul democrație era uneori utilizat de către criticii săi aristocrați ca un fel de epitet pentru a-și arăta disprețul față de poporul care desființase controlul anterior al aristocraților asupra guvernămîntului. Oricum, „democrație" era folosit de către atenieni și alți greci cu referire la guvernul Atenei și al multor alte orașe din Grecia.[1]

Printre democrațiile grecești, cea din Atena era de departe cea mai importantă, cea mai cunoscută atunci ca și acum, avea o influență incomparabilă asupra filosofiei politice și deseori era adusă ca prim exemplu de participare a cetățeanului sau, cum ar spune unii, democrație participativă.

Guvernămîntul Atenei era complex, prea complex pentru a fi descris aici în mod adecvat. Centrul îl constituia o Adunare la care toți cetățenii aveau dreptul să participe. Adunarea alegea cîțiva oficialicheie – generalii, de exemplu, oricît de ciudat ni s-ar părea. Însă principala metodă de a selecta cetățeni pentru celelalte îndatoriri publice era o loterie în care cetățenii eligibili aveau aceleași șanse de a fi selectați. După unele estimări, un cetățean obișnuit avea șansa de a fi ales prin tragere la sorți o dată în viață, pentru a servi ca cel mai important demnitar în guvern.

Cu toate că unele orașe grecești s-au unit cu scopul de a forma guvernări reprezentative rudimentare pentru aliațele, ligile și confederațiile lor (militare, în primul rînd), se știe prea puțin despre aceste sisteme reprezentative. Practic, ele nu au influențat în nici un fel ideile și practicile democratice, și nici formele de mai tîrziu ale democrației reprezentative. Și nici sistemul atenian de selectare a cetățenilor prin tragere la sorți pentru îndatoririle publice nu a devenit vreodată o alternativă acceptabilă la alegeri, ca mod de stabilire a reprezentanților.

Astfel, instituțiile politice ale democrației grecești, cu toate că au fost inovative, la vremea apariției lor au fost ignorate sau chiar respinse categoric pe parcursul dezvoltării democrației reprezentative moderne.

Roma. Cam în aceeași perioadă în care guvernămîntul popular era introdus în Grecia, el apărea și în Peninsula Italică, în orașul Roma. Totuși, romanii au ales să își numească sistemul republică, de la *res*, însemnînd lucru sau afacere în latină, și *publicus,* public: în linii mari, o republică era ceea ce aparținea poporului. (Voi reveni la aceste două cuvinte, democrație și republică).

Dreptul de a participa la guvernarea Republicii se restrîngea, la început, doar la patricieni, sau aristocrați. Însă într-o evoluție ulterioară cu care ne vom mai întîlni, după multe tensiuni poporul (plebeii) și-a cîștigat acest drept. Ca și în Atena, dreptul de a participa îl aveau doar bărbații, după cum s-a întîmplat și în democrațiile și republicile de mai tîrziu în secolul al XX-lea.

De la începuturile sale ca oraş de dimensiuni destul de modeste, Republica Romană s-a extins prin anexare şi cucerire mult dincolo de limitele oraşului. Ca rezultat, Republica a ajuns să conducă întreaga Italie şi dincolo de aceasta. În plus, fapt foarte apreciat, Republica oferea deseori cetăţenie romană popoarelor cucerite, care astfel deveneau nu doar simpli supuşi, ci cetăţeni romani cu drepturi şi privilegii depline.

Chiar înţelept şi generos cum era acest dar, dacă judecăm Roma după criteriile de astăzi, descoperim un defect uriaş: Roma nu şi-a adaptat niciodată în mod adecvat instituţiile sale de guvernămînt popular la creşterea imensă a numărului de cetăţeni şi la marile distanţe geografice de Roma. În mod straniu, din punctul nostru de vedere actual, adunările la care cetăţenii romani aveau dreptul să participe şi-au continuat întrunirile, ca şi înainte, în oraşul Roma – în Forumul ale cărui ruine turiştii le pot vedea şi astăzi. Însă pentru majoritatea cetăţenilor romani care trăiau în teritoriile îndepărtate ale Republicii, oraşul se afla la o distanţă prea mare pentru a ajunge acolo fără eforturi şi cheltuieli considerabile. În consecinţă, unui număr în creştere, şi în cele din urmă copleşitor, de cetăţeni, practic nu li se oferea şansa de a participa la adunările desfăşurate în centrul sistemului roman de guvernămînt. Era ca şi cum popoarelor din diversele state, pe măsură ce se adăugau, li s-ar fi oferit cetăţenie americană, chiar dacă populaţia din noile state putea să îşi exercite dreptul la vot în alegerile naţionale doar dacă era prezentă în Washington, D.C.

Popor inventiv şi practic din multe puncte de vedere, romanii nu au inventat sau adoptat niciodată o soluţie care astăzi ni se pare evidentă: un sistem funcţional de guvernare reprezentativă bazată pe alegerea democratică a reprezentanţilor.

Înainte de a concluziona că romanii erau mai puţin creativi sau capabili decît noi, să ne reamintim că inovaţiile şi invenţiile cu care ne-am obişnuit ne par atît de evidente încît ne întrebăm de ce predecesorii noştri nu le-au introdus mai devreme. Majoritatea dintre noi luăm ca atare lucruri care pe atunci nu erau încă descoperite. Tot astfel, generaţiile de mai tîrziu s-ar putea întreba cum de noi am trecut cu vederea unele inovaţii fireşti pentru ele. Din cauza a ceea ce

considerăm firesc, oare nu sîntem noi asemenea romanilor, insuficient de creativi în remodelarea instituțiilor noastre politice?

Cu toate că Republica Romană a durat mult mai mult decît democrația atenian ă și, deocamdată, mai mult decît oricare democrație modernă, a fost subminată în jurul anului 130 î.H. de tulburări interne, război, militarizare, corupție și un declin în puternicul spirit civic care existase anterior printre cetățenii săi. Ceea ce a mai rămas din practicile republicane autentice a dispărut odată cu dictatura lui Iulius Cezar. După asasinarea lui, în 44 î.H., republica guvernată odinioară de cetățeni a devenit un imperiu condus de împărați.

Căderea Republicii a însemnat totala dispariție a conducerii populare din Europa de sud. Cu excepția sistemelor politice ale unor triburi mici, împrăștiate, aceasta a dispărut de pe fața pămîntului timp de aproape două mii de ani.

Italia. Asemenea unei specii dispărute care reapare după o modificare majoră de climă, conducerea populară a început să reapară în multe din orașele Italiei de nord în jurul anului 1100 d.H. Guvernările populare s-au format, la fel, în orașe-stat relativ mici, și nu în regiuni întinse sau țări. După un model similar celui roman, mai tîrziu reluat în cursul apariției guvernărilor reprezentative moderne, participarea în corpurile guvernatoare ale orașelor-stat era limitată inițial la membrii familiilor din clasele de sus: nobili, mari proprietari de pămînt și alții asemenea. Dar în timp, rezidenții urbani, care erau mai jos situați pe scara socioeconomică, au început să ceară dreptul de a participa. Membrii a ceea ce astăzi am numi clasele de mijloc – noii îmbogățiți, comercianții și bancherii mai mici, meșteșugarii organizați în bresle, pedestrașii comandați de cavaleri – nu numai că erau mai numeroși decît clasele dominante, dar erau capabili de a se organiza. În plus, puteau să amenințe cu răscoale violente, iar la nevoie, să le ducă la bun sfîrșit. Ca rezultat, în multe orașe astfel de oameni – *popolo*, după cum erau numiți uneori – au cîștigat dreptul de a participa la guvernarea orașului.

Timp de mai bine de două secole, aceste republici au înflorit în anumite orașe italiene. Multe republici, ca Florența și Veneția, erau centre de o extraordinară prosperitate, cu meșteșugari talentați, artă și

arhitectură deosebită, planuri urbane unice, cu splendidă poezie şi muzică şi o redescoperire entuziastă a vechii lumi greceşti şi romane. Ceea ce generaţiile de mai tîrziu aveau să numească Evul Mediu ajunse la final, şi luă naştere acea incredibilă izbucnire de extraordinară creativitate, Renaşterea.

Totuşi, din nefericire pentru dezvoltarea democraţiei, după mijlocul anului 1300 guvernele republicane ale unora unora dintre oraşele importante au permis, treptat, apariţia duşmanilor eterni ai guvernămîntului popular: declinul economic, corupţia, oligarhia, războiul, cucerirea şi acapararea puterii de către conducători autoritari, fie ei principi, monarhi sau soldaţi. Şi asta încă nu a fost totul. Privit din perspectiva evoluţiilor istorice, oraşul-stat era condamnat, ca fundament al guvernămîntului popular, de apariţia unui rival cu forţe superioare copleşitoare: statul naţional sau ţara. Toate oraşele urmau să fie încorporate în această entitate mai întinsă şi mai puternică, astfel devenind cel mult unităţi subordonate guvernului.

Oraşul-stat fusese glorios, însă acum era învechit.

Cuvinte despre cuvinte

Probabil că aţi observat că m-am referit la „guvernări populare" în Grecia, Roma şi Italia. După cum am văzut, pentru a-şi desemna guvernările populare, grecii au inventat termenul de democraţie. Romanii au apelat la limba lor maternă, latina, şi au numit guvernul lor „republică", iar mai tîrziu italienii au dat acest nume guvernărilor populare ale unora dintre oraşele lor stat. V-aţi putea foarte bine întreba dacă *democraţie* şi *republică* se referă la tipuri fundamental diferite de sisteme constituţionale. Sau aceste două cuvinte reflectă doar diferenţe între limbile în care s-au format?

Răspunsul corect a fost pus în umbră de James Madison, în 1787, într-un articol persuasiv scris pentru a cîştiga sprijin în vederea adoptării constituţiei americane, recent propusă. Unul dintre principalii autori ai acelei constituţii, om de stat extrem de bine informat în privinţa ştiinţei politice a timpului său, Madison distingea între „o democraţie pură, prin care înţeleg o societate constituită dintr-un număr mic de cetăţeni, care se adună şi administrează personal guvernarea" şi „o

republică, prin care înțeleg un guvern în care are loc schema reprezentării".[2]

Această distincție nu își avea bazele în istoria anterioară: nici în Roma, nici în Veneția, de exemplu, nu existase „un sistem de reprezentare". Într-adevăr, toate republicile anterioare se încadrează destul de bine în definiția dată de Madison „democrației". În plus, cei doi termeni se puteau substitui unul pe celălalt în Statele Unite în timpul secolului al XVIII-lea. Iar distincția lui Madison nu se găsește în vreuna dintre operele binecunoscutului filozof francez, Montesquieu, pe care Madison îl admira foarte mult și îl evoca frecvent. Probabil că Madison știa că distincția propusă de el nu avea o bază istorică solidă, astfel că trebuie să concluzionăm că a făcut-o pentru a discredita criticii care susțineau că respectiva constituție nu era suficient de „democratică".

Oricum (chestiunea este neclară), realitatea este că termenii *democrație* și *republică* nu desemnau diferențe între tipuri de guvernământ popular, în ciuda afirmațiilor lui Madison. Ceea ce reflectau, cu prețul confuziei de mai tîrziu, era o diferență între greacă și latină, limbile din care proveneau.

EUROPA DE NORD

Numite democrații sau republici, sistemelor de guvernământ popular din Grecia, Roma și Italia le lipseau cîteva dintre caracteristicile cruciale ale guvernării reprezentative moderne. Atît Grecia clasică, cît și Italia medievală și a Renașterii, erau alcătuite din guvernări locale populare, însă le lipsea o guvernare națională eficientă. Roma avea, să spunem, doar un guvern local bazat pe participarea populară, dar nu și un parlament național cu reprezentanți aleși.

Din perspectivă actuală, cel puțin trei instituții politice fundamentale lipseau în mod evident din toate aceste sisteme: un *parlament național* compus din *reprezentanți aleși* și *conduceri* locale alese de populație, care în cele din urmă se subordonau guvernului național. Trebuia să fie inventat un sistem care care să combine democrația la nivel local cu un parlament ales de populație la cel mai de sus nivel.

Această combinaţie de instituţii politice a apărut în Marea Britanie, Scandinavia, Ţările de Jos, Elveţia şi în alte zone aflate la nord de Marea Mediterană.

Cu toate că schemele evoluţiei politice au fost diferite în aceste regiuni, o versiune mult simplificată ar arăta cam aşa: în diverse localităţi, oamenii liberi şi nobilii începeau să participe direct la adunările locale; acestora li se adăugau adunări regionale şi naţionale alcătuite din reprezentanţi, dintre care unii sau toţi urmau să fie aleşi.

Adunările locale. Voi începe cu vikingii, nu doar din motive sentimentale, ci şi pentru că experienţa lor este puţin cunoscută, deşi relevantă. Din cînd în cînd vizitez ferma norvegiană aflată la 80 de mile în nord-est de Trondheim, de unde a emigrat bunicul meu dinspre tată (care, spre bucuria mea, încă mai este cunoscută ca Dahl Vestre). În oraşul Steinkjer din vecinătate se mai poate vedea un ansamblu în formă de barcă din pietre mari, unde vikingii liberi se întîlneau regulat între aproximativ 600 d.H. şi 1000 d.H., pentru a ţine o adunare în scopul de a lua diverse hotărîri, adunare numită în limba scandinavă veche Ting. (Întîmplător, cuvîntul englezesc *thing* provine de la un cuvînt din engleza veche însemnînd şi lucru şi adunare). În vecinătate se găsesc locuri similare, unele chiar mai vechi.

În jurul anului 900 d.H., adunări ale vikingilor liberi se întruneau nu doar în regiunea Trondheim, ci şi în multe alte zone din Scandinavia. Ca în Steinkjer, Ting se ţinea într-un spaţiu deschis, delimitat de pietre mari, verticale. La adunarea Ting oamenii liberi îşi clarificau disputele; discutau, acceptau şi respingeau legi; adoptau sau refuzau propunerea unei schimbări a religiei (după cum s-a întîmplat atunci cînd au acceptat religia creştină în locul vechii religii scandinave); şi chiar alegeau sau îşi dădeau acordul în privinţa unui rege – căruia i se cerea deseori să jure credinţă legilor acceptate de Ting.

Vikingii ştiau prea puţin sau nimic, şi le-ar fi păsat şi mai puţin, despre practicile politice republicane şi democratice din urmă cu 1000 de ani din Grecia şi Roma. Operînd conform logicii egalităţii pe care o aplicau oamenilor liberi, se pare că şi-au creat singuri forme de guvernămînt. Faptul că ideea de egalitate exista de mult timp printre vikingii liberi din secolul al X-lea este atestat de răspunsul dat de

cîţiva vikingi danezi care, pe cînd călătoreau pe un rîu în Franţa, au fost întrebaţi de un mesager, strigînd de pe mal: „Care este numele stăpînului vostru?" „Nici unul", au răspuns ei, „toţi sîntem egali".[3]

Însă trebuie să rezistăm tentaţiei de a exagera. Egalitatea cu care se lăudau vikingii exista doar printre oamenii liberi, chiar ei variind prin avere şi statut. Mai jos decît oamenii liberi erau sclavii. Asemenea grecilor şi romanilor, iar în această privinţă, asemenea europenilor şi americanilor cu secole mai tîrziu, vikingii aveau sclavi: duşmani capturaţi în luptă, sau victime nefericite ale incursiunilor asupra popoarelor învecinate, sau pur şi simplu persoane cumpărate prin vechiul şi omniprezentul comerţ cu sclavi. Şi spre deosebire de oamenii liberi prin naştere, atunci cînd sclavii erau eliberaţi, ei rămîneau dependenţi de proprietarii anteriori. Dacă sclavii erau o castă aflată sub cea a oamenilor liberi, peste aceasta exista o aristocraţie a familiilor cu avere, de obicei în terenuri, şi cu statut ereditar. În vîrful ierarhiei se afla un rege a cărui putere era limitată de faptul că era ales, prin obligaţia de a se supune legilor şi prin nevoia de a-şi păstra loialitatea nobililor şi sprijinul oamenilor liberi.

În ciuda acestor limitări ale egalităţii, clasa oamenilor liberi – ţăranii liberi, micii proprietari, fermierii – era suficient de numeroasă pentru a impune o influenţă democratică de durată asupra instituţiilor şi tradiţiilor politice.

În alte cîteva părţi ale Europei, condiţiile locale favorizau uneori apariţia participării populare la guvernare. De exemplu, văile montane aflate la mare altitudine în Alpi ofereau într-o anumită măsură protecţie şi autonomie pentru oamenii liberi care se ocupau cu păstoritul. După cum descrie un autor modern regiunea Raetia (mai tîrziu devenită cantonul elveţian Graubünden), în jurul anului 800 d.H.: „Ţăranii liberi ...se aflau într-o situaţie unică de egalitate. Uniţi fiind prin statutul comun... şi prin drepturile comune de folosinţă asupra păşunilor montane, au dobîndit un simţ al egalităţii în întregime opus ierarhiei fundamentate pe statut din feudalismul medieval. Acest spirit distinct avea să domine apariţia de mai tîrziu a democraţiei în Republica raeţiană"[4].

De la adunări la parlamente. Atunci cînd vikingii au înaintat în vest spre Islanda, au dus cu ei şi practicile lor politice, iar în unele localități chiar au recreat un Ting. Mai mult: prevestind apariția de mai tîrziu a parlamentelor naționale din alte zone, în anul 930 d.H. au creat un fel de supra-Ting, *Althing*, sau Adunare Națională, care a rămas izvorul dreptului islandez timp de trei secole, pînă cînd islandezii au fost cuceriți de Norvegia[5].

În acest timp, în Norvegia, Danemarca şi Suedia s-au format adunări regionale, iar mai apoi, ca în Islanda, adunări naționale. Cu toate că sporirea în consecință a puterii regelui şi birocrația centralizată de sub controlul acestuia au redus importanța adunărilor naționale, ele şi-au pus totuşi amprenta pe ceea ce a urmat mai tîrziu.

De exemplu, în Suedia, tradiția participării populare la adunările din perioada vikingilor a evoluat în secolul al XV-lea într-un precursor al parlamentului reprezentativ modern, atunci cînd regele a început să convoace întîlniri ale reprezentanților din diverse sectoare ale societății suedeze: nobilime, cler, orăşeni liberi şi oameni de rînd. În cele din urmă, aceste întîlniri au devenit *riksdag*-ul suedez, sau parlamentul.[6]

În mediul radical diferit din Olanda şi Flandra, extinderea manufacturilor, comerțului şi finanțelor a permis crearea claselor de mijloc urbane alcătuite din persoane care controlau resurse economice considerabile. Conducătorii mereu dornici de venituri nu puteau nici să ignore acest bogat filon, nici să introducă taxe fără consimțămîntul proprietarilor lui. Pentru a obține acordul, conducătorii convocau întruniri ale reprezentanților din oraşe şi din cele mai importante clase sociale. Chiar dacă aceste adunări, parlamente sau stări, după cum erau deseori numite, nu au evoluat direct înspre fondurile legislative naționale de astăzi, ele au fundamentat tradiții, practici şi idei care au favorizat puternic o astfel de evoluție.

În tot acest timp, din începuturi obscure, se forma treptat un parlament reprezentativ, care în secolele următoare va exercita de departe cea mai mare influență asupra ideilor şi practicilor guvernămîntului reprezentativ. Acesta era parlamentul Angliei medievale. Fiind mai curînd produsul simplei evoluții decît al unui plan gîndit,

Parlamentul s-a format din adunări convocate sporadic şi sub presiunea necesităţii în timpul domniei dintre 1272 şi 1307 a lui Edward I.

Modul în care Parlamentul a evoluat de la aceste începuturi este o poveste prea lungă şi complexă pentru a fi rezumată aici. Oricum pînă în secolul al XVIII-lea acea evoluţie ajunsese la un sistem constituţional în care autoritatea regelui şi cea a Parlamentului se limitau reciproc; în interiorul Parlamentului, puterea aristocraţiei ereditare din Camera Lorzilor era în echilibru cu puterea populaţiei din Camera Comunelor; legile decretate de rege şi Parlament erau interpretate de judecători care, în general dar nu întotdeauna, erau independenţi şi de rege, şi de Parlament.

În secolul al XVIII-lea, acest sistem aparent extraordinar de pîrghii şi contraponderi între forţele sociale importante ale ţării şi separarea puterilor în stat erau foarte mult admirate în Europa. Erau lăudate, printre alţii, de faimosul filosof politic francez Montesquieu şi admirat în America de autorii Constituţiei, dintre care mulţi sperau să creeze în America o republică similară, care să păstreze virtuţile sistemului englez, însă fără viciile unei monarhii. Republica la a cărei formare au contribuit, va servi la timpul potrivit drept un fel de model pentru multe alte republici.

DEMOCRATIZAREA: PE DRUM, ÎNSĂ DOAR PE DRUM

Privind înapoi cu toate avantajele retrospectivei, putem observa cu uşurinţă faptul că pînă la începutul secolului al XVIII-lea, în Europa apăruseră ideile şi practicile politice ce urmau să devină elemente importante pentru convingerile şi instituţiile democratice de mai tîrziu.

Cu un limbaj mai modern şi mai abstract decît cel pe care l-ar fi folosit oamenii acelor vremuri, permiteţi-mi să rezum aceste elemente.

Favorizată de condiţiile locale din cîteva regiuni ale Europei – mai ales Scandinavia, Flandra, Olanda, Elveţia şi Marea Britanie – logica egalităţii a stimulat crearea adunărilor locale la a căror conducere oamenii liberi puteau participa, cel puţin într-o anumită măsură. Ideea că guvernul avea nevoie de consimţămîntul celor guvernaţi,

iniţial fiind o pretenţie privind colectarea taxelor, se transforma treptat într-o pretenţie privind legile în general. În cazul unei zone prea întinse pentru adunările generale ale oamenilor liberi, ca într-un oraş mare, regiune sau ţară, consimţămîntul cerea reprezentarea în corpul care colecta taxele şi alcătuia legile. Prin contrast cu practica ateniană, reprezentarea se va realiza nu prin tragere la sorţi sau selectare la întîmplare, ci prin alegere. Obţinerea consimţămîntului cetăţenilor liberi dintr-o ţară, naţiune sau stat-naţiune va necesita alegerea unor legislative sau parlamente reprezentative, la cîteva niveluri: local, naţional şi probabil provincial, regional sau alte niveluri intermediare.

Aceste idei şi practici politice europene au oferit o bază de la care putea evolua democratizarea. Printre adepţii democratizării de mai tîrziu, descrieri ale guvernămintelor populare din Grecia şi Roma clasică şi din oraşele italiene ofereau uneori cauzei lor o mai mare verosimilitate. Aceste experienţe istorice demonstraseră faptul că guvernările subordonate voinţei poporului erau mai mult decît speranţe iluzorii. A fost o dată cînd chiar au existat, şi, în plus, duraseră secole întregi.

Ce nu se realizase. Dacă ideile, tradiţia, istoria şi practicile descrise mai sus constituiau o promisiune de democratizare, aceasta era în cel mai bun caz doar o promisiune. Încă lipseau elemente esenţiale.

Mai întîi, chiar şi în ţările cu cele mai promiţătoare începuturi, inegalităţile severe constituiau obstacole enorme pentru democraţie: diferenţe între drepturile, îndatoririle, influenţa şi puterea sclavilor şi ale oamenilor liberi, între bogaţi şi săraci, împroprietăriţi şi neîmproprietăriţi, stăpîni şi servitori, bărbaţi şi femei, zilieri şi ucenici, meşteşugari şi proprietari, orăşeni liberi şi bancheri, lorzi şi arendaşi, nobili şi oameni de rînd, monarhii şi supuşii lor, oficiali ai regelui şi cei cărora le dădeau ordine. Chiar şi între oamenii liberi existau diferenţe mari de statut, avere, ocupaţii, obligaţii, educaţie, libertate, influenţă şi putere. Iar în multe locuri, soţia unui bărbat liber era considerată prin lege, cutumă şi practică drept proprietatea lui. Apoi, ca întotdeauna şi ca oriunde, logica egalităţii s-a lovit cu putere de realităţile crude ale inegalităţii.

În al doilea rînd, chiar şi acolo unde existau adunări şi parlamente, ele erau departe de îndeplinirea unor standarde democratice minime. Deseori, parlamentele nu erau compatibile cu monarhia; vor mai trece secole pînă cînd controlul asupra miniştrilor regelui se va

schimba de la monarh la parlament, sau pînă cînd un preşedinte va lua locul unui rege. Chiar parlamentele erau bastioane ale privilegiilor, mai ales în camerele rezervate aristocraţiei şi înaltului cler. Reprezentanţii aleşi de „popor" aveau, în cel mai bun caz, doar o influenţă parţială în adoptarea legilor.

În al treilea rînd, reprezentanţii „poporului" nu reprezentau întreaga populaţie. Pe de o parte, oamenii liberi erau, pînă la urmă, bărbaţi. Cu excepţia monarhului-femeie, ocazional, jumătate din populaţia adultă era exclusă din viaţa politică. Însă la fel se întîmpla şi cu mulţi adulţi bărbaţi – de fapt, cu majoritatea adulţilor bărbaţi. În 1832 în Marea Britanie dreptul la vot îl avea doar 5% din populaţia aflată peste vîrsta de 20 de ani. În acel an a fost nevoie de o luptă încordată pentru a extinde sufragiul la puţin peste 7% (fig 2)! În Norvegia, în ciuda promiţătoarei aparenţe de participare a poporului la adunările Ting din perioada vikingilor, procentajul nu era mult mai ridicat[7].

FIGURA 2. *Electoratul din Marea Britanie, 1831-1931 (date din* Encyclopedia Britannica *[1970])*

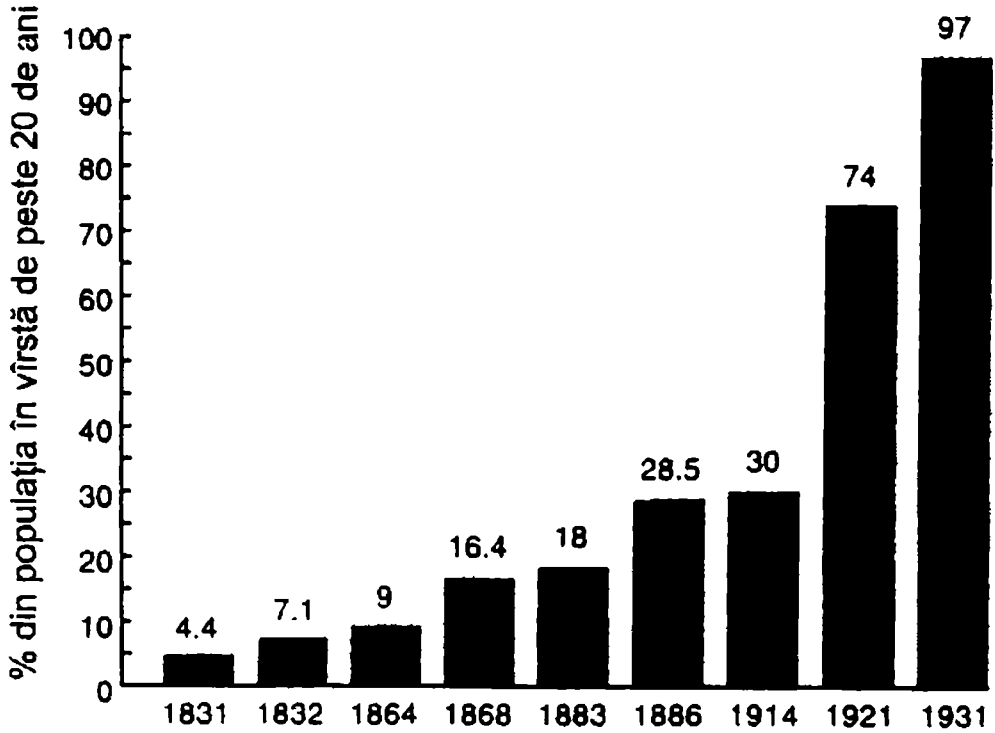

În al patrulea rînd, pînă în secolul al XVIII-lea şi mai tîrziu, ideile şi convingerile democratice nu erau nici larg împărtăşite, şi nici măcar bine înțelese. În toate țările, logica egalității era eficientă doar printre puțini oameni, şi în plus, printre puțini din cei privilegiați. Chiar şi o înțelegere a ceea ce necesita o republică democratică în sensul instituțiilor politice era, mai presus de toate, inexistentă. În discursuri şi în presă libertatea de expresie era mult limitată, mai ales dacă se exercita pentru a critica regele. Opoziției politice îi lipseau legitimitatea şi legalitatea. Încă nu sosise timpul ideii de „His Majesty's Loyal Opposition". Partidele politice de pretutindeni erau condamnate ca fiind periculoase şi indezirabile. Se ştia că alegerile erau fraudate de către agenți ai Coroanei.

Evoluția ideilor şi practicilor democratice depindea de anumite condiții favorabile care încă nu existau. Atîta timp cît doar cîțiva credeau în democrație şi erau gata să lupte pentru ea, privilegiile existente se vor menține cu ajutorul conducerilor nedemocratice. Chiar dacă din ce în ce mai mulți oameni vor începe să creadă în ideile şi țelurile democratice, vor fi necesare alte condiții pentru ca democratizarea să se împlinească mai departe. În partea a IV-a voi descrie cîteva dintre cele mai importante astfel de condiții.

Pînă atunci trebuie să ne reamintim că, după începuturile promițătoare rezumate în acest capitol, democratizarea nu se afla încă pe un drum ascendent către prezent. Au urmat suişuri şi coborîşuri, mişcări de rezistență, rebeliuni, războaie civile, revoluții. Timp de cîteva secole, ascensiunea monarhiilor centralizate a devansat evoluțiile anterioare – chiar dacă, în mod ironic, tocmai aceste monarhii au contribuit la crearea unor condiții favorabile democratizării pe termen lung.

Privind înapoi la ascensiunea şi declinul democrației, este limpede că nu ne putem baza pe forțele istoriei pentru a ne asigura că democrația va avansa mereu – sau că va supraviețui, chiar – după cum ne amintesc îndelungatele intervale de timp în care guvernămintele populare au dispărut în totalitate.

Se pare că democrația se află la voia sorții. Însă şansele sale depind şi de ceea ce noi înşine realizăm. Chiar dacă nu ne putem baza pe forțele binevoitoare ale istoriei pentru a favoriza democrația, nu

sîntem doar victime ale forţelor oarbe asupra cărora nu avem nici un control. Cu o înţelegere adecvată a ceea ce necesită democraţia şi cu dorinţa de a-i întîmpina cerinţele, am putea acţiona în sensul menţinerii, şi ce este şi mai important, al progresului ideilor şi practicilor democratice.

Capitolul 3

CE NE AŞTEAPTĂ?

Atunci cînd discutăm despre democraţie, probabil că nimic nu naşte o mai mare confuzie decît simplul fapt că „democraţie" se referă şi la un ideal, şi la o actualitate. Şi deseori nu facem clar această distincţie. De exemplu:

Alan spune: – „Eu cred că democraţia este cea mai bună formă de guvernămînt".

Beth răspunde: – „Probabil că eşti nebun să crezi că aşa-numitul guvernămînt democratic din ţara asta este ceea ce putem avea mai bun! De fapt, nici nu cred că e vreun fel de democraţie".

Bineînţeles, Alan vorbeşte despre democraţie ca un ideal, pe cînd Beth se referă la un guvernămînt real, numit de obicei democraţie. Pînă cînd Alan şi Beth nu îşi clarifică reciproc sensurile pe care le are fiecare în minte, probabil că se vor tot contrazice. Dintr-o experienţă îndelungată ştiu cît de uşor se poate întîmpla acest lucru – o recunosc cu părere de rău – chiar printre savanţi, care cunosc foarte bine ideile şi practicile democratice.

De regulă, putem evita acest tip de confuzie doar clarificînd sensul la care ne referim:

Allan continuă: „Ah, dar nu m-am referit la guvernămîntul nostru propriu-zis. Aici, înclin să fiu de acord cu tine".

Beth răspunde: „Păi, dacă vorbeşti despre guvernăminte ideale, atunci chiar că ai dreptate. Cred că luată ca un ideal, democraţia este cea mai bună formă de guvernămînt. Din acest motiv mi-ar plăcea ca guvernul nostru să fie mult mai democratic decît în realitate".

Filozofii au deschis dezbateri fără sfîrşit în privinţa diferenţelor dintre judecăţile noastre despre ţeluri, finalităţi, valori şi aşa mai departe, şi judecăţile noastre despre realitate, actualitate şi aşa mai departe. Primul tip de judecăţi îl emitem drept răspuns la întrebări ca: „Ce se cuvine să fac? Ce este mai potrivit pentru mine să fac?". Al doilea tip de judecăţi vine drept răspuns la întrebări ca: „Ce pot să fac? Ce opţiuni am? Care sînt consecinţele probabile în cazul în care aleg X şi nu Y?" O denumire convenabilă pentru primul tip este judecăţi de valoare (sau judecăţi morale), iar pentru al doilea, judecăţi empirice.

Cuvinte despre cuvinte

Chiar dacă filozofii s-au angajat în dispute fără sfîrşit privind natura judecăţilor de valoare şi cea a judecăţilor empirice şi diferenţele dintre acestea, nu este necesar să ne ocupăm aici de aceste probleme filozofice, pentru că în viaţa de zi cu zi ne-am obişnuit să distingem între lucruri reale şi lucruri ideale. Totuşi, să nu uităm că distincţia dintre judecăţile de valoare şi judecăţile empirice este utilă în măsura în care nu o forţăm. Dacă afirmăm: „Un guvern ar trebui să se ocupe în aceeaşi măsură de bunăstarea şi interesele fiecărei persoane pentru care deciziile acestuia sînt obligatorii", sau „Fericirea este bunul cel mai de preţ", sîntem foarte aproape de a face judecăţi de valoare „pure". Un exemplu pentru cealaltă extremă, o afirmaţie strict empirică, este faimoasa lege newtoniană a gravitaţiei universale care spune că forţa dintre oricare două corpuri este direct proporţională cu produsul dintre masele lor şi invers proporţională cu pătratul distanţei dintre ele. În practică există multe afirmaţii care conţin sau implică elemente aparţinînd ambelor tipuri de judecăţi. Aproape întotdeauna acesta este cazul judecăţilor privind politica publică. De exemplu cineva care spune: „Guvernul ar trebui să creeze un program pentru asigurare universală de sănătate", afirmă de fapt că (1) sănătatea este un obiectiv important, (2) guvernul ar trebui să facă eforturi pentru a realiza acest obiectiv şi (3) asigurarea universală de sănătate este cel mai bun mijloc de a realiza acest obiectiv. Mai mult chiar, noi facem un număr foarte mare de judecăţi empirice ca (3), care reprezintă cea mai bună judecată pe care sîntem în stare să o emitem în faţa marilor incertitudini. Acestea nu sînt concluzii „ştiinţifice" într-un sens strict. Deseori ele se bazează pe un amestec de dovezi puternice, dovezi

slabe, lipsă de dovezi şi incertitudine. Astfel de judecăţi sînt uneori numite „practice" sau „prudenţiale". Şi în sfîrşit, un tip important de judecată practică este de a stabili un echilibru între cîştigurile referitoare la o valoare, o persoană sau un grup şi cele referitoare la o altă valoare, persoană sau grup. Pentru a descrie situaţii de acest tip, uneori împrumut o expresie deseori folosită de economişti şi spun că sîntem nevoiţi să alegem dintre diverse „compromisuri" posibile. Pe parcurs vom întîlni toate aceste variante de judecăţi de valoare şi judecăţi empirice.

ŢELURI ŞI REALITĂŢI DEMOCRATICE

Cu toate că este util să facem distincţie între idealuri şi realităţi, trebuie să înţelegem şi modul în care idealurile sau scopurile democratice se leagă de realităţile democratice. Voi descrie aceste conexiuni în capitolele următoare. Pînă atunci, permiteţi-mi să folosesc tabelul ca un ghid general pentru ceea ce urmează .

Ce este democraţia? Ce înseamnă democraţie? Altfel spus, ce standarde ar trebui să folosim pentru a determina dacă, şi în ce măsură, este democratic un guvernămînt?

Figura 3. *Principalele elemente*

IDEAL Scopuri şi idealuri		ÎN PRACTICĂ Guvernări democratice existente	
Ce este democraţia?	De ce democraţia?	Ce instituţii politice reclamă democraţia?	Ce condiţii favorizează democraţia?
Capitolul 4	Capitolele 5-7	Partea a III-a	Partea a IV-a

Consider că un astfel de sistem ar trebui să îndeplinească cinci criterii, şi că un sistem care le îndeplineşte ar fi pe deplin democratic. În capitolul IV descriu patru dintre aceste criterii, iar în capitolele VI şi VII argumentez de ce avem nevoie de al cincilea. Nu uitaţi, totuşi, că aceste criterii descriu un sistem democratic ideal sau perfect. Îmi imaginez că nimeni dintre noi nu crede că am putea cu adevărat să ajungem la un sistem perfect democratic, avînd în vedere numeroasele

limite pe care ni le impune lumea reală. Cu toate acestea, criteriile ne oferă standarde cu ajutorul cărora să comparăm realizările şi imperfecţiunile rămase ale sistemelor politice reale şi ale instituţiilor lor, şi ne pot ghida spre soluţii care să ne aducă mai aproape de ideal.

De ce democraţia? Ce argumente putem să aducem pentru a crede că democraţia este cel mai bun sistem politic? Care sînt valorile servite cel mai bine de democraţie?

Cînd răspundem la aceste întrebări este esenţial să avem în vedere că nu doar întrebăm de ce oamenii susţin acum democraţia, sau de ce au sprijinit-o în trecut, sau cum au apărut sistemele democratice. Oamenii ar prefera democraţia din mai multe motive. De exemplu, unii preferă democraţia fără să se gîndească prea mult la ceea ce fac; în perioada şi locul în care trăiesc, sprijinirea democraţiei ar putea fi ceva convenţional sau tradiţional. Unii ar putea spijini democraţia întrucît consideră că sub conducerea unui guvernămînt democratic au mai mari şanse de a se îmbogăţi, sau cred că politicile democratice le-ar deschide o carieră politică promiţătoare, sau pentru că cineva pe care ei îl admiră le spune să facă aşa ş.a.m.d.

Există oare motive de relevanţă mai generală, sau poate chiar universală, pentru care democraţia să fie sprijinită? Consider că există. Le voi discuta pe parcursul capitolelor V, VI şi VII.

Pentru a îndeplini cît mai bine standardele ideale, date fiind limitele şi posibilităţile din lumea reală, care sînt instituţiile politice necesare?

După cum vom vedea în capitolul următor, în diverse locuri şi perioade de timp, sisteme politice cu instituţii politice semnificativ diferite au fost numite democraţii sau republici. În capitolul anterior am întîlnit un motiv pentru care instituţiile politice variază: ele au fost adaptate la diferenţele uriaşe în dimensiunea sau scara unităţilor politice – în populaţie, teritoriu sau ambele. Unele unităţi politice, ca un sat englezesc, sînt restrînse în arie şi populaţie; altele, ca Brazilia, China sau Statele Unite, sînt gigantice din ambele puncte de vedere. S-ar putea ca un oraş mai mic să îndeplinească destul de bine criteriile democratice, fără instituţiile necesare într-o ţară mai mare, să spunem.

Oricum, încă din secolul al XVIII-lea ideea de democraţie a fost aplicată la ţări întregi: Statele Unite, Franţa, Marea Britanie, Norvegia,

Japonia, India. Instituţii politice care păreau necesare sau de dorit pentru democraţia la scară mică dintr-un oraş s-au dovedit a fi în totalitate inadecvate la scara mult mai mare a unei ţări moderne. Instituţiile politice potrivite unui oraş erau cu totul necorespunzătoare chiar şi pentru ţări mici pe scală globală, ca Danemarca sau Olanda. Ca un rezultat, în ultimele două secolele s-a dezvoltat un nou set de instituţii care seamănă parţial cu instituţiile politice ale democraţiilor şi republicilor de mai înainte, dar care, privite în ansamblu, constituie un sistem politic cu totul nou.

În capitolul II am trasat această evoluţie istorică. În partea a III-a voi descrie mai amplu instituţiile politice ale democraţiilor reale şi principalele diferenţe dintre ele.

Avertisment: a spune că anumite instituţii sînt necesare nu echivalează cu a spune că sînt suficiente pentru a ajunge la democraţia perfectă. În fiecare ţară există o distanţă foarte mare între democraţia ideală şi cea reală. Această distanţă ne aduce o provocare: putem găsi modalităţi pentru a face ţările „democratice" mai democratice?

Dacă şi ţările „democratice" nu sînt pe deplin democratice, ce am putea spune despre ţările cărora le lipsesc unele sau toate instituţiile principale ale democraţiei moderne – despre ţările nedemocratice? Dacă ar fi posibil, cum pot fi făcute mai democratice? Şi oare cum a fost posibil ca unele ţări să devină relativ mai democratice decît altele? Aceste întrebări ne conduc la altele. Care sînt condiţiile dintr-o ţară (sau oricare altă unitate politică) care favorizează evoluţia şi stabilitatea instituţiilor democratice? Sau care condiţii le vor împiedica evoluţia şi stabilitatea?

În lumea contemporană aceste întrebări au o importanţă extraordinară. Din fericire, la sfîrşitul secolului al XX-lea avem răspunsuri mult mai bune decît cele care puteau fi obţinute acum cîteva generaţii, şi cu mult mai bune decît oricînd în istorie. În partea a IV-a voi indica ceea ce ştim despre răspunsurile la aceste întrebări cruciale, acum cînd secolul al XX-lea ajunge la final.

Desigur, răspunsurile pe care le avem nu sînt în nici un caz ferite de incertitudine. Totuşi, pentru a căuta soluţii, ele constituie un punct de plecare.

DE LA JUDECĂȚI DE VALOARE LA JUDECĂȚI EMPIRICE

Înainte de a părăsi schema, aș vrea să atrag atenția asupra unei schimbări importante în trecerea de la stînga spre dreapta. Răspunzînd la întrebarea „Ce este democrația?", emitem judecăți care depind aproape exclusiv de valorile noastre, sau de ceea ce considerăm că este bine, drept, sau un scop dezirabil. Cînd trecem la întrebarea „de ce democrația?", judecățile noastre încă depind foarte mult de valorile noastre ideale, însă depind și de convingerile noastre cu privire la conexiunile cauzale, limitele și posibilitățile din lumea reală care ne înconjoară – adică de judecăți empirice. Aici începem să ne bazăm mai mult pe interpretări ale dovezilor, faptelor și aparențelor. Cînd încercăm să stabilim ce instituții politice cere de fapt democrația, ne bazăm și mai mult pe judecăți empirice și pe dovezi. Însă și aici, ceea ce contează pentru noi depinde parțial de judecățile noastre anterioare privind înțelesul și valoarea democrației. Într-adevăr, motivul pentru care ne-ar preocupa forma instituțiilor politice din lumea reală este că valorile democrației și criteriile ei sînt importante pentru noi.

Atunci cînd ajungem în partea dreaptă a schemei și încercăm să determinăm condițiile care favorizează evoluția și stabilitatea instituțiilor democratice, judecățile noastre sînt absolut empirice; ele depind în întregime de modul în care interpretăm dovezile care ne sînt disponibile. De exemplu, convingerile democratice contribuie sau nu contribuie semnificativ la supraviețuirea instituțiilor politice democratice? Din nou însă, și aici motivul pentru care aceste judecăți empirice sînt importante și relevante pentru noi este că ținem la democrație și valorile ei.

Astfel, pe acest drum, de la explorarea idealurilor, țelurilor și valorilor din partea a II-a vom ajunge la descrierile mult mai empirice ale instituțiilor politice democratice din partea a III-a. Vom trece mai departe în partea a IV-a la o descriere a condițiilor favorabile sau nefavorabile pentru instituțiile politice democratice, unde natura judecăților noastre va fi aproape exclusiv empirică. În cele din urmă, în ultimul capitol, voi descrie cîteva dintre provocările pe care democrația le va întîmpina pe viitor.

PARTEA A II-A

DEMOCRAȚIA IDEALĂ

Capitolul 4

CE ESTE DEMOCRAȚIA?

Toți avem anumite țeluri pe care nu le putem atinge singuri. Totuşi am putea atinge unele dintre ele cooperînd cu alții care au scopuri asemănătoare.

Să presupunem astfel că, pentru a atinge anumite scopuri comune, dumneavoastră şi alte cîteva sute de persoane hotărîți să formați o asociație. Vom lăsa deoparte scopurile specifice ale asociației pentru a ne concentra strict pe întrebarea care constituie titlul acestui capitol: Ce este democrația?

Mai departe, să presupunem că la prima întîlnire cîțiva membri sugerează că asociația va avea nevoie de o constituție. Sugestia lor este primită favorabil. Întrucît se presupune că posedați competențe în astfel de probleme, un membru propune ca dumneavoastră să fiți rugat să concepeți o constituție pe care o veți prezenta la o întîlnire ulterioară, pentru a fi analizată de către membri. Propunerea este acceptată prin aclamații.

Acceptînd sarcina, dumneavoastră veți spune probabil: „Cred că înțeleg scopurile pe care le împărtăşim, însă nu sînt sigur cum să procedăm în luarea deciziilor. De exemplu, dorim un statut care încredințează autoritatea de a lua deciziile importante cîtorva dintre cei mai capabili şi mai bine informați dintre noi? O astfel de hotărîre nu numai că ar asigura cele mai înțelepte decizii, ci i-ar scuti pe ceilalți de foarte mult timp şi efort."

Membrii resping categoric o soluție pe aceste considerente. Un membru pe care îl voi numi Oratorul argumentează:

„În privința celor mai importante probleme cu care se va ocupa această asociație, nimeni dintre noi nu este mai înțelept decît restul pentru ca opiniile sale să prevaleze în mod automat. Chiar dacă unii membri ar putea şti mai multe despre o anumită chestiune la un moment dat, toți sîntem capabili să învățăm ceea ce trebuie să ştim. Bineînțeles, va trebui să dicutăm şi să deliberăm înainte de a lua hotărîri. Deliberarea, discutarea şi apoi luarea hotărîrilor privind politicile constituie unul dintre motivele pentru care formăm această asociație. Însă toți sîntem la fel de competenți pentru a participa la discutarea problemelor şi apoi la stabilirea politicilor pe care să le urmeze asociația noastră. Prin urmare, statutul nostru ar trebui să fie fundamentat pe aceste considerente. Ar trebui să ne garanteze tuturor dreptul de a participa la luarea deciziilor asociației. Mai exact, pentru că toți sîntem la fel de competenți, ar trebui să ne conducem în mod democratic."

Discuția ulterioară relevă faptul că opiniile pronunțate de Orator sînt în acord cu opinia majorității. Apoi dumneavoastră acceptați să concepeți un statut în conformitate cu aceste asumpții.

După ce începeți să lucrați, descoperiți imediat că diverse asociații şi organizații autointitulate „democratice" au adoptat multe constituții diferite. Descoperiți că şi printre țările „democratice", constituțiile diferă în puncte esențiale. Constituția Statelor Unite ne oferă un exemplu: un puternic şef al executivului – președintele – în paralel cu un legislativ puternic – Congresul; şi fiecare dintre acestea este mai curînd independentă de cealaltă. Prin contrast, majoritatea statelor europene au preferat un sistem parlamentar în care şeful executivului, un prim ministru, este ales de către parlament. Şi s-ar putea descoperi cu uşurință multe alte diferențe semnificative. Se pare că nu există o singură constituție „democratică" (problemă la care mă voi întoarce în Capitolul 10).

Veți începe să vă întrebați dacă aceste constituții diferite au ceva în comun care să justifice pretenția lor de a fi „democratice". Şi sînt, poate, cîteva mai „democratice" decît altele? Ce înseamnă democrație? Dar vai!, curînd descoperiți că termenul este folosit cu o uluitoare varietate de sensuri. Cu prudență decideți să ignorați această

varietate de definiţii, întrucît sarcina dumneavoastră este mai specifică: să trasaţi un set de reguli şi principii, o constituţie, care va determina modul în care vor fi luate hotărîrile asociaţiei. Iar constituţia dumneavoastră trebuie să fie în conformitate cu un singur principiu elementar: că toţi membrii vor fi trataţi (conform constituţiei) ca şi cum ar fi în aceeaşi măsură competenţi de a participa la procesul luării de decizii în privinţa politicilor pe care le va urma asociaţia. Orice s-ar întîmpla în alte privinţe, în conducerea acestei asociaţii toţi membrii trebuie consideraţi ca fiind egali din punct de vedere politic.

CRITERII PENTRU UN PROCES DEMOCRATIC

În hăţişul deseori impenetrabil de idei despre democraţie, este oare posibil să fie identificate cîteva criterii care ar trebui îndeplinite de un proces de conducere a unei asociaţii, pentru a satisface cerinţa ca toţi membrii să fie la fel de îndreptăţiţi de a participa la luarea de decizii privind politicile asociaţiei? Consider că există cel puţin cinci astfel de criterii (fig.4) .

Participarea efectivă. Înainte ca asociaţia să adopte o politică, toţi membrii vor avea oportunităţi egale şi efective de a-şi face cunoscute celorlalţi membri părerile lor privind politica ce ar trebui adoptată.

Egalitatea la vot. În momentul în care trebuie luate deciziile în privinţa politicii, fiecare membru va avea o oportunitate egală şi efectivă de a vota, iar toate voturile vor fi considerate egale.

Înţelegerea luminată. În limite rezonabile de timp, fiecare membru va avea oportunităţi egale şi efective de a se informa asupra politicilor relevante alternative şi a consecinţelor lor probabile.

Controlul asupra agendei. Membrii vor avea oportunitatea exclusivă de a hotărî modul în care, iar dacă doresc, şi ce probleme vor fi incluse pe agendă. Astfel, procesul democratic implicat de criteriile anterioare nu este închis niciodată. Politicile asociaţiei sînt mereu deschise modificării de către membri, în cazul în care doresc.

Cuprinderea adulţilor. Toţi, sau în orice caz majoritatea adulţilor rezidenţi în permanenţă vor avea drepturile depline ale cetă-

ţenilor, care sînt precizate în primele patru criterii. Înainte de secolul al XX-lea, acest criteriu nu era acceptat de majoritatea susţinătorilor democraţiei. Justificarea lui implică analiza motivului penru care ar trebui să considerăm pe ceilalţi drept egalii noştri din punct de vedere politic. După ce vom analiza această problemă în capitolele VI şi VII, mă voi întoarce la criteriul cuprinderii.

Figura 4. *Ce este democraţia?*

Democraţia oferă oportunităţi pentru:

1. Participarea efectivă
2. Egalitatea la vot
3. Dobîndirea unei înţelegeri luminate
4. Exercitarea controlului final asupra agendei
5. Cuprinderea adulţilor

Pînă atunci v-aţi putea întreba dacă primele patru criterii nu sînt mai degrabă decît selecţii arbitrare dintre multe posibilităţi. Avem motive întemeiate pentru a adopta aceste standarde pentru un proces democratic?

DE CE ACESTE CRITERII?

Răspunsul scurt este: fiecare este necesar în cazul în care se doreşte ca membrii (oricît de limitat ar fi numărul lor) să fie egali din punct de vedere politic în determinarea politicilor asociaţiei. Altfel spus, în măsura în care oricare dintre cerinţe este violată, membrii nu vor fi egali din punct de vedere politic.

De exemplu, dacă unor membri li se oferă oportunităţi mai mari decît altora de a-şi exprima opiniile, probabil că politicile lor vor prevala. În cazul extrem, reducînd posibilităţile de a discuta propuneri de pe agendă, s-ar putea ca o minoritate restrînsă de membri să determine de fapt politicile asociaţiei. Criteriul participării efective este destinat împiedicării acestui rezultat.

Sau să presupunem că voturile diferiţilor membri nu contează în aceeaşi măsură. De exemplu, să presupunem că voturilor li se dă o greutate proporţională cu dimensiunea proprietăţii unui membru, iar membrii deţin proprietăţi care diferă foarte mult în dimensiune. Atunci, în cazul în care considerăm că toţi membrii sînt la fel de competenţi pentru a participa la luarea de decizii în asociaţie, de ce voturile unora ar conta mai mult decît voturile altora?

Deşi primele două criterii par aproape înţelese de la sine, v-aţi putea întreba dacă criteriul înţelegerii luminate este necesar sau adecvat. Dacă membrii sînt la fel de competenţi, de ce este necesar acest criteriu? Iar dacă membrii nu sînt la fel de competenţi, de ce să creăm o constituţie presupunînd că sînt la fel de competenţi?

Oricum, după cum a spus Oratorul, principiul egalităţii politice presupune că membrii sînt toţi la fel de competenţi pentru a participa la luarea deciziilor, cu condiţia să aibă oportunităţi adecvate de a se informa asupra problemelor prin anchetă, discuţie şi deliberare. Al treilea criteriu asigură existenţa acestor oportunităţi pentru fiecare membru. Esenţa lui a fost explicată în 431 î.H. de către liderul atenian Pericle, într-un faimos discurs care comemora morţii în război: „Cetăţenii noştri de rînd, deşi ocupaţi cu propriile îndeletniciri, sînt buni judecători ai treburilor publice; ... şi în loc să privim deliberarea ca pe un obstacol în calea acţiunii, vedem în ea preludiul de neînlocuit al oricărei acţiuni înţelepte".[1]

Luate împreună, primele trei criterii ar părea suficiente. Dar să presupunem că un număr mic de membri se opun în secret ideii conform căreia toţi ar trebui trataţi ca egali din punct de vedere politic în conducerea treburilor asociaţiei. Vi se spune că interesele celor mai mari proprietari sînt cu adevărat mai importante decît interesele altora. Deşi ar fi cel mai bine, susţin ei, dacă voturilor celor mai mari proprietari li s-ar da o greutate atît de mare încît să cîştige tot timpul, s-ar părea că asta nici nu începe în discuţie. Prin urmare, ceea ce este necesar este o prevedere care să le permită să prevaleze, indiferent de ceea ce majoritatea membrilor ar adopta prin vot liber şi echitabil.

Venind cu o soluţie ingenioasă, ei propun un statut care va îndeplini foarte bine primele trei criterii, astfel părînd a fi în totalitate

democratic. Însă pentru a anula aceste criterii, ei propun să fie necesar ca, la întîlnirile generale, membrii să poată discuta şi vota doar probleme care au fost deja introduse pe agendă de către un comitet executiv; iar calitatea de membru în comitetul executiv va fi deschisă doar celor mai mari deţinători de proprietăţi. Controlînd agenda, această tagmă restrînsă poate fi destul de sigură că asociaţia nu va acţiona niciodată împotriva intereselor ei, pentru că niciodată nu se va permite înaintarea vreunei astfel de propuneri.

Cîntărind problema, veţi respinge propunerea lor întrucît violează principiul egalităţii politice, cu a cărui susţinere aţi fost însărcinat. În schimb, veţi căuta aranjamente constituţionale care să satisfacă al patrulea criteriu şi care să asigure ca, în cele din urmă, controlul să rămînă la membri ca un întreg.

Pentru ca membrii să fie egali din punct de vedere politic în conducerea treburilor asociaţiei, toate cele patru criterii vor trebui să fie îndeplinite. Se pare că am descoperit criteriile care trebuie îndeplinite de o asociaţie pentru a se conduce după un proces democratic.

ÎNTREBĂRI CRUCIALE

Acum am răspuns la întrebarea „Ce este democraţia?". De-ar fi uşor de răspuns! Cu toate că răspunsul pe care tocmai l-am dat este un bun punct de plecare, sugerează multe alte întrebări.

Pentru început, chiar dacă aceste criterii s-ar putea aplica în mod util în cazul conducerii unei asociaţii voluntare foarte mici, oare sînt cu adevărat aplicabile guvernămîntului unui stat?

Cuvinte despre cuvinte

Din cauză că termenul *stat* este folosit deseori vag şi ambiguu, iată, pe scurt, ceea ce înţeleg eu. Prin stat înţeleg un tip special de asociaţie care se poate distinge prin măsura în care îşi asigură acceptarea regulilor de către toţi cei asupra cărora îşi reclamă jurisdicţia, prin intermediul mijloacelor ei superioare de coerciţie. Cînd oamenii discută despre „guvern", de regulă, ei se referă la guvernul statului sub

jurisdicția căruia trăiesc. De-a lungul istoriei, cu rare excepții, statele și-au exercitat jurisdicția asupra populațiilor care ocupau un anumit teritoriu (sau în unele cazuri, nesigur sau contestat). Prin urmare, ne putem gîndi la stat ca la o entitate teritorială. Cu toate că în unele perioade de timp și locuri teritoriul unui stat nu era mai mare decît un oraș, în ultimele secole statele și-au reclamat în general jurisdicția asupra unor țări întregi.

Poate că unii ar încerca să răstălmăcească încercarea mea scurtă de a transmite înțelesul cuvîntului stat. Scrierile despre stat ale filozofilor politici probabil că ar avea nevoie de hîrtia ce s-ar obține dintr-o pădure mai mică. Însă cred că ceea ce am afirmat servește scopurilor noastre[2].

Așadar, înapoi la întrebarea noastră. Putem să aplicăm criteriile la guvernămîntul unui stat? Bineînțeles! Într-adevăr, statul constituie de mult timp punctul principal al ideilor democratice. Chiar dacă alte tipuri de asociații, mai ales unele organizații cu caracter religios, au avut un rol în istoria de mai tîrziu a ideilor și practicilor democratice, de la începuturile democrației în Grecia și Roma antică, instituțiile politice, pe care le considerăm de regulă caracteristice democrației, au fost create în primul rînd ca mijloace de democratizare a guvernămîntului statelor.

Poate că trebuie repetat faptul că nici alte asociații, și nici un stat nu a avut vreodată un guvernămînt care să îndeplinească în totalitate criteriile unui proces democratic. Probabil că nici unul nu va reuși. Oricum, după cum sper să demonstrez, criteriile oferă standarde într-adevăr utile pentru determinarea realizărilor și posibilităților guvernămîntului democratic.

O a doua întrebare: este realist să gîndim că o asociație ar putea îndeplini în totalitate aceste criterii? Altfel spus, poate vreodată oricare asociație reală să fie pe deplin democratică? În lumea reală este posibil ca fiecare membru al unei asociații să aibă cu adevărat oportunități egale de a participa, de a se informa corect asupra problemelor și de a influența agenda?

Probabil că nu. Însă, dacă e așa, sînt utile aceste criterii? Sau sînt doar iluzii, speranțe utopice de a realiza imposibilul? Răspunsul,

oferit pur şi simplu, este că ele sînt la fel de folositoare ca standarde ideale, şi sînt mai relevante şi mai folositoare decît multe altele. Ele chiar oferă standarde cu care să se determine performanţele asociaţiilor reale care pretind că sînt democratice. Pot servi ca îndrumare pentru modelarea şi remodelarea aranjamentelor concrete, a constituţiilor, practicilor şi instituţiilor politice. Pentru toţi cei care aspiră la democraţie, ele pot genera întrebări relevante şi ajuta în căutarea răspunsurilor. În capitolele următoare sper să demonstrez modul în care criteriile ne pot ghida spre soluţii la cîteva dintre problemele centrale ale teoriei şi practicii democratice.

O a treia întrebare: Avînd garanţia că aceste criterii ar servi ca modele utile, sînt ele tot ceea ce ne trebuie pentru alcătuirea instituţiilor politice democratice? Dacă, după cum am imaginat mai sus, aţi fi însărcinat cu proiectarea unei constituţii democratice şi cu propunerea instituţiilor unui guvernămînt democratic, aţi putea trece direct de la criterii la alcătuire? Evident că nu. Un arhitect înarmat doar cu criteriile oferite de client – în ceea ce priveşte localizarea, dimensiunile, stilul general, numărul şi tipurile de încăperi, costuri, durată ş.a.m.d – ar putea alcătui proiecte doar după ce a luat în considerare foarte mulţi factori specifici. La fel şi cu instituţiile politice.

Modul în care am interpreta cel mai bine standardele noastre democratice, le-am aplica la o asociaţie specifică şi am crea practicile şi instituţiile politice necesare nu este, bineînţeles, o sarcină uşoară. Însă pentru a o realiza, trebuie să ne aruncăm direct în realităţile politice, unde alegerile noastre vor necesita nenumărate judecăţi teoretice şi practice. Printre alte dificultăţi, cînd încercăm să aplicăm cîteva criterii – în acest caz, cel puţin patru – probabil vom descoperi că uneori ele se află în conflict şi va trebui să facem unele judecăţi în privinţa compromisurilor dintre valorile aflate în opoziţie, după cum vom vedea în analiza constituţiilor democratice din Capitolul 10.

În final, o întrebare fundamentală: se pare că opiniile Oratorului au fost acceptate necondiţionat. Dar de ce să fie acceptate? De ce ar trebui să credem că democraţia este dezirabilă, mai ales în conducerea unei asociaţii atît de importante ca un stat? Şi dacă dezirabilitatea democraţiei presupune dezirabilitatea egalităţii politice, de ce să

credem în ceva care la suprafață pare mai curînd nefiresc? Însă dacă nu credem în egalitatea politică, atunci cum putem susține democrația? Şi dacă, totuşi, credem în egalitatea politică printre cetățenii unui stat, nu ne cere acest fapt să adoptăm ceva asemănător celui de-al cincilea criteriu – cetățenia cuprinzătoare?

Ne întoarcem acum spre aceste întrebări provocatoare.

Capitolul 5

DE CE DEMOCRAȚIA?

De ce să susținem democrația? Mai specific, de ce să susținem democrația în guvernarea unui stat? Nu uitați că statul este o asociație unică al cărei guvernămînt deține o extraordinară capacitate de a obține acceptarea regulilor sale prin intermediul forței, coerciției şi violenței (printre alte mijloace). Oare nu există modalități mai bune de a conduce un stat? Un sistem de guvernămînt nedemocratic ar fi mai bun?

Cuvinte despre cuvinte

Pe parcursul acestui capitol voi folosi termenul democrație în sens larg pentru a face referință la guvernămintele reale, nu la cele ideale, deci la cele care îndeplinesc într-o mai mare măsură criteriile prezentate în capitolul anterior, însă în nici un caz în totalitate. Uneori voi folosi şi guvernămînt popular ca termen cuprinzător ce include nu doar sistemele democratice din secolul al XX-lea, ci şi sistemele care sînt democratice în alte privințe, dar în care o parte semnificativă din populația adultă este exclusă de la sufragiu sau de la alte forme de participare politică.

Pînă în secolul al XX-lea, aproape în întreaga lume fusese proclamată superioritatea sistemelor nedemocratice teoretică şi practică. Pînă nu demult, majoritatea preponderentă a ființelor umane – iar uneori totalitatea lor – erau supuse conducătorilor nedemocratici. Iar liderii regimurilor nedemocratice au încercat de regulă să îşi justifice

funcţia invocînd vechea şi persistenta pretenţie conform căreia majoritatea oamenilor nu sînt competenţi pentru a participa la guvernarea unui stat. Majoritatea oamenilor ar duce-o mai bine, continuă argumentarea, dacă ar lăsa treburile complicate ale guvernării celor mai înţelepţi decît ei – cel mult o minoritate, probabil o singură persoană. În practică aceste raţionalizări nu au fost niciodată eficiente, astfel că acolo unde înceta argumentul, coerciţia continua. Cei mai mulţi oameni nu au consimţit niciodată în mod explicit pentru a fi conduşi de către superiorii lor auto-numiţi; au fost forţaţi să consimtă. Această veche concepţie – şi practică – nu a dispărut nici astăzi. Într-o formă sau alta, încă mai există lupta pentru guvernare între „unul, cei puţini sau cei mulţi".

Privind toată această istorie, de ce ar trebui să credem că democraţia este o modalitate mai bună de a guverna statul decît oricare alternativă nedemocratică? Voi enumera motivele.

În comparaţie cu oricare alternativă posibilă, democraţia are cel puţin zece avantaje. (fig.5)

Figura 5. *De ce democraţia?*

Democraţia produce consecinţe dezirabile:

1. Evitarea tiraniei
2. Drepturi esenţiale
3. Libertate generală
4. Auto-determinare
5. Autonomie morală
6. Dezvoltare umană
7. Protejarea intereselor personale esenţiale
8. Egalitatea politică

În plus, democraţiile moderne generează:

9. Atitudine favorabilă păcii
10. Prosperitate

1. *Democraţia ajută la prevenirea guvernării de către autocraţi cruzi şi infami.*

Probabil că problema fundamentală şi persistentă în politică este evitarea conducerii autocratice. Pe parcursul istoriei, inclusiv în

vremurile noastre, lideri împinşi de megalomanie, paranoia, interes personal, ideologie, naţionalism, convingeri religioase, convingeri privind o superioritate genetică, sau simpla emoţie şi impuls au exploatat extraordinarele capacităţi de coerciţie şi violenţă ale statului pentru a-şi servi propriile scopuri. Costurile umane ale conducerilor despotice rivalizează cu cele provocate de molime, foamete şi război.

Să luăm în considerare cîteva exemple din secolul al XX-lea. Sub conducerea lui Iosif Stalin în Uniunea Sovietică (1929-1953), milioane de oameni au fost închişi din motive politice, deseori din cauza fricii paranoice a lui Stalin de conspiraţii împotriva lui. Un număr estimativ de douăzeci de milioane de oameni au murit în lagăre de muncă, au fost executaţi din motive politice sau au murit de foame (1932-1933) atunci cînd Stalin a obligat ţăranii să intre în fermele conduse de stat. Chiar dacă alte douăzeci de milioane de victime ale regimului stalinist au reuşit să supravieţuiască, au suferit totuşi foarte mult.[1] Un alt exemplu, Adolf Hitler, conducătorul autocratic al Germaniei naziste (1933-1945). Fără a mai lua în considerare zecile de milioane de militari şi civili victime în al II-lea Război Mondial, Hitler a fost direct responsabil de moartea a şase milioane de evrei în lagărele de concentrare, ca şi de moartea a nenumăraţi oponenţi, polonezi, ţigani, homosexuali şi membri ai altor grupuri pe care a dorit să îi extermine. Sub regimul despotic al lui Pol Pot în Cambodgia (1975-1979), Khmerii Roşii au ucis un sfert din populaţia cambodgiană: am putea spune, un exemplu de genocid auto-provocat. Atît de mare era frica lui Pol Pot de clasele educate, încît acestea au fost aproape exterminate: a purta ochelari sau a nu avea mîinile aspre însemna o moarte garantată.

În mod sigur, istoria regimurilor populare nu este lipsită de pete grave. Asemenea tuturor guvernămintelor, cele populare au acţionat uneori nedrept sau cu cruzime asupra persoanelor din afara graniţelor lor sau a persoanelor care trăiau în alte state – străini, populaţii din colonii şi aşa mai departe. În această privinţă, guvernămintele populare nu s-au comportat mai rău faţă de cei din exterior decît guvernămintele nedemocratice, iar deseori au fost mai la înălţime. În unele cazuri, ca în India, puterea colonială a contribuit inconştient sau intenţionat la crearea convingerilor şi instituţiilor democratice. Însă nu ar trebui să

trecem cu vederea nedreptăţile ţărilor democratice faţă de cei din exterior, pentru că ele contrazic un principiu moral fundamental care, după cum vom vedea în capitolul următor, contribuie la justificarea egalităţii politice dintre cetăţenii unei democraţii. Singura soluţie la această contradicţie ar putea fi un cod universal al drepturilor omului, care să fie introdus eficient în întreaga lume. Dar cu toate că această problemă şi soluţia ei sînt importante, ele se află dincolo de subiectul micii noastre cărţi.

Ceea ce provoacă mai direct ideile şi practicile democratice este răul cauzat de guvernămintele populare persoanelor care trăiesc sub jurisdicţia lor şi care sînt obligate să se supună legilor lor, dar cărora nu li se acordă dreptul de a participa la guvernare. Deşi aceşti oameni sînt guvernaţi, ei nu guvernează. Din fericire, soluţia acestei probleme este evidentă, dar nu întotdeauna uşor de realizat: drepturile democratice ar trebui să fie extinse la membrii grupurilor excluse. De fapt, această soluţie a fost adoptată în multe locuri în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, atunci cînd au fost abolite limitări anterioare referitoare la sufragiu, iar sufragiul universal pentru adulţi a devenit un aspect standard al guvernămîntului democratic. [2]

Numai puţin!, aţi putea spune. Oare nu pot guvernămintele democratice să defavorizeze şi o minoritate de cetăţeni care posedă drepturi de vot, dar care sînt depăşiţi de majorităţi? Oare nu este acesta înţelesul sintagmei „tiranie a majorităţii"?

Aş fi dorit ca răspunsul să fie simplu. Dar vai!, este mult mai complicat decît aţi putea bănui. Apar complicaţii din cauza faptului că practic fiecare lege sau politică publică, adoptată fie de o majoritate democratică, o minoritate oligarhică sau de un dictator blînd, va defavoriza în mod sigur anumite persoane. Altfel spus, problema nu constă în capacitatea guvernanţilor de a proiecta toate legile astfel încît nici una să nu afecteze interesele vreunui cetăţean. Nici un guvern, nici chiar un guvern democratic nu poate face faţă unei asemenea pretenţii. Se pune problema dacă, în timp, un proces democratic va putea afecta mai puţin decît orice alternativă nedemocratică drepturile fundamentale şi interesele cetăţenilor săi. Fie şi numai pentru că împiedică

guvernarea unor autocrații abuzive, guvernările democratice îndeplinesc această cerință mai bine decît cele nedemocratice.

Însă cetățenii democratici nu se pot mulțumi doar cu faptul că democrațiile sînt mult mai puțin tiranice decît regimurile nedemocratice.

Nu putem justifica în mod rezonabil comiterea unui delict mai puțin grav, pe motiv că alții comit delicte mult mai grave. Chiar și atunci cînd o țară democratică, respectînd proceduri democratice, face o nedreptate, rezultatul este tot ... o nedreptate. Puterea numărului nu creează dreptul[3].

Totuși există alte motive pentru a crede că democrațiile sînt mai drepte și mai atente față de interesele umane fundamentale decît nondemocrațiile.

2. *Democrația garantează cetățenilor săi un număr de drepturi fundamentale pe care sistemele nedemocratice nu le garantează și nu le pot garanta.*

Democrația nu este doar un proces de guvernare. Întrucît drepturile sînt elemente necesare în instituțiile politice democratice, se subînțelege că democrația este și un sistem de drepturi. Drepturile constituie pietre de temelie esențiale ale unui proces de guvernare democratic.

Amintiți-vă de standardele democratice descrise în capitolul anterior. Oare nu este de la sine înțeles că pentru a satisface aceste standarde, un sistem politic ar trebui să asigure cetățenilor lui anumite drepturi? De exemplu, participarea efectivă: pentru a îndeplini acest standard, oare nu ar trebui ca cetățenii să posede cu necesitate un drept de a participa și un drept de a-și exprima opinii în materie de politică, de a asculta ceea ce au de spus alți cetățeni, de a discuta probleme politice cu alți cetățeni? Sau gîndiți-vă ce necesită criteriul egalității de vot: cetățenii trebuie să aibă un drept la vot, iar voturile să fie numărate corect. La fel și cu alte standarde democratice: bineînțeles, cetățenii trebuie să aibă un drept de a analiza alternativele, un drept de a participa la hotărîrile privind ceea ce va fi inclus pe agendă și așa mai departe.

Prin definiţie, nici un sistem nedemocratic nu permite cetăţenilor săi (sau supuşilor) această largă arie de drepturi politice. Dacă un sistem politic oarecare ar fi să facă astfel, atunci ar deveni o democraţie prin definiţie!

Însă diferenţa nu este doar o banală chestiune de definiţie. Pentru a satisface cerinţele democraţiei, drepturile intrinseci ei trebuie să aparţină în realitate cetăţenilor. Nu este suficient să se promită drepturi democratice în scris, în lege sau chiar într-un document constituţional. Drepturile trebuie să fie susţinute eficient şi acordate efectiv cetăţenilor în practică. Dacă nu sînt, atunci în această privinţă sistemul politic nu este democratic, indiferent ce pretind conducătorii lui, iar ornamentele „democraţiei" sînt o simplă faţadă a unei conduceri nedemocratice.

Datorită atracţiei exercitate de ideile democratice, în secolul al XX-lea conducători despotici şi-au ascuns deseori regimurile în spatele unei etalări a „democraţiei" şi a „alegerilor". Imaginaţi-vă că într-o astfel de ţară, toate drepturile necesare democraţiei devin într-un fel disponibile cetăţenilor. Atunci ţara a făcut tranziţia la democraţie – după cum s-a întîmplat cu o mare frecvenţă pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea.

În acest punct poate aţi dori să obiectaţi spunînd că libertatea de expresie, de pildă, nu va exista doar pentru că face parte din chiar definiţia democraţiei. Cui îi pasă de definiţii? În mod sigur veţi spune că legătura nu ţine doar de definiţie. Şi bineînţeles că aveţi dreptate. Instituţiile care susţin şi protejează drepturile şi oportunităţile democratice de bază sînt necesare democraţiei: nu doar ca o condiţie logic necesară, ci şi ca o condiţie necesară empiric pentru ca democraţia să existe.

Dar chiar şi aşa, nu sînt acestea doar teorie, abstractizări, jocul teoreticienilor, al filozofilor şi al altor intelectuali? Desigur, aţi putea adăuga, ar fi absurd să credem că susţinerea cîtorva filozofi ar fi suficientă pentru a crea şi menţine democraţia. Şi aţi avea dreptate. În Partea a IV-a vom analiza cîteva dintre condiţiile care sporesc şansele ca democraţia să se menţină. Printre acestea se numără existenţa convingerilor democratice destul de răspîndite printre cetăţeni şi lideri,

care include convingerile privind drepturile şi oportunităţile necesare democraţiei.

Din fericire, nevoia pentru aceste drepturi şi oportunităţi nu este atît de obscură încît să fie peste puterea de înţelegere a cetăţenilor de rînd şi a liderilor lor politici. Pentru americanii de rînd de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, de exemplu, era destul de evident că nu puteau avea o republică democratică fără libertatea de expresie. Una dintre primele acţiuni ale lui Thomas Jefferson, după ce a fost ales la preşedinţie în 1800, a fost să pună capăt legilor ce încriminau subminarea puterii de stat, introduse de predecesorul său, John Adams, care ar fi sufocat expresia politică. În acest fel, Jefferson a răspuns nu numai propriilor sale convingeri, ci se pare că şi opiniilor răspîndite printre cetăţenii americani de rînd din acea vreme. Dacă mulţi cetăţeni nu reuşesc să înţeleagă că democraţia necesită anumite drepturi fundamentale, sau nu sprijină instituţiile politice, administrative şi juridice care protejează aceste drepturi, atunci democraţia lor se află în pericol.

Din fericire, acest pericol este oarecum redus de un al treilea beneficiu al sistemelor democratice.

3. *Democraţia asigură cetăţenilor ei mai multă libertate personală decît oricare alternativă posibilă.*

Alături de toate drepturile, libertăţile şi oportunităţile care sînt strict necesare pentru ca un guvernămînt să fie democratic, cetăţenii unei democraţii se vor bucura de o varietate şi mai mare de libertăţi. Credinţa în avantajele democraţiei nu există în izolare de alte convingeri. Pentru majoritatea oamenilor ea constituie o parte dintr-un complex de convingeri, care o include şi pe aceea că libertatea de expresie, de exemplu, este dezirabilă în sine. Democraţia are un loc crucial în universul valorilor sau bunurilor. Însă nu este singurul bun. Asemenea celorlalte drepturi esenţiale într-un proces democratic, libertatea de expresie îşi are propria valoare întrucît este fundamentală pentru autonomia morală, judecata morală şi viaţa bună.

Mai mult chiar, democraţia nu ar putea exista mult timp dacă cetăţenii săi nu ar reuşi să creeze şi să menţină o cultură politică favorabilă, o cultură generală care să sprijine aceste idealuri şi practici.

Relaţia dintre un sistem democratic şi cultura democratică ce îl sprijină este complexă şi vom reveni la ea în capitolul 12. Aici este suficient să spunem că o cultură democratică în mod sigur va accentua valoarea libertăţii personale, iar astfel va oferi sprijin pentru drepturi şi libertăţi conexe. Ceea ce a afirmat omul de stat grec Pericle despre democraţia ateniană în 431 î.H. se aplică în aceeaşi măsură şi democraţiei moderne: „Libertatea de care ne bucurăm la guvernare se extinde şi în viaţa noastră de zi cu zi"[4].

În mod sigur, afirmaţia conform căreia un stat democratic oferă o varietate mai mare de libertăţi decît oricare altă alternativă va fi contestată de cineva care consideră că toţi am cîştiga o mai mare libertate dacă statul ar fi abolit în totalitate: revendicarea îndrăzneaţă a anarhiştilor[5]. Însă dacă încercaţi să vă imaginaţi o lume fără vreun stat, în care fiecare persoană respectă drepturile fundamentale ale tuturor celorlalţi în parte, iar toate problemele care necesită hotărîri colective se rezolvă paşnic prin acord unanim, veţi concluziona cu siguranţă, la fel ca majoritatea, că este imposibil. Coerciţia exercitată asupra unor persoane de către alte persoane, grupuri sau organizaţii ar fi inerentă: de exemplu, de către persoane, grupuri sau organizaţii care ar dori să le deposedeze de roadele muncii lor, să îi înrobească sau să îi domine pe cei mai slabi, să îşi impună conducerea asupra altora sau chiar să recreeze un stat coercitiv cu scopul de a-şi asigura dominaţia. Dar dacă abolirea statului ar produce violenţă şi dezordine de nesuportat – „anarhie" în înţelesul popular – atunci un stat bun ar fi superior statului rău care va urma probabil anarhiei.

Dacă respingem anarhismul şi ne asumăm nevoia de stat, atunci un stat cu un guvernămînt democratic va oferi o varietate de libertăţi mai mare decît oricare alta.

4. *Democraţia îi ajută pe oameni să îşi protejeze interesele fundamentale.*

Fiecare, sau aproape fiecare, îşi doreşte anumite lucruri: supravieţuire, hrană, adăpost, sănătate, dragoste, respect, siguranţă, familie, prieteni, serviciu satisfăcător, timp liber şi altele. Probabil că ansamblul dorinţelor dumneavoastră va fi diferit de cel al altei

persoane. La fel ca majoritatea oamenilor, în mod sigur veți vrea să exercitați un oarecare control asupra factorilor care determină posibilitatea și măsura în care vă puteți satisface dorințele – libertate de alegere, ocazia de a vă modela viața conform țelurilor dumneavoastră, conform preferințelor, gusturilor, valorilor, angajamentelor și convingerilor proprii. Democrația protejează această libertate și oportunitate mai bine decît orice sistem politic alternativ conceput vreodată. Nimeni nu a adus un argument mai puternic decît John Stuart Mill.

Un principiu „la fel de universal valabil și aplicabil ca oricare propoziție generală ce poate fi emisă cu referire la problemele umane", scrie el, „... este cel care spune că drepturile și interesele fiecărei sau oricărei persoane sînt ferite de a fi desconsiderate atunci cînd persoana este capabilă, și de obicei dispusă, să și le susțină... . Ființele umane sînt ferite de răul aflat în mîinile altora doar în măsura în care au puterea de a fi, și sînt, capabile să se protejeze." El continuă prin a afirma că îți poți proteja drepturile și interesele față de abuzurile guvernării, precum și ale celor ce o influențează și controlează, doar dacă poți participa pe deplin la stabilirea conduitei guvernării. Prin urmare, concluzionează că „nimic nu poate fi mai dezirabil în final decît admiterea tuturor ca părtași la puterea suverană a statului", adică un guvernămînt democratic. [6]

În mod sigur Mill avea dreptate. Dar chiar dacă vă includeți în electoratul unui stat democratic, nu puteți fi sigur că toate interesele dumneavoastră vor fi apărate în mod adecvat; dar dacă sînteți exclus, fiți sigur că interesele dumneavoastră vor fi serios afectate de neglijare sau lezare directă. Mai bine inclus decît exclus!

Democrația este în mod unic legată de libertate și din alt punct de vedere.

5. *Numai un guvernămînt democratic poate oferi persoanelor o oportunitate maximă de a-și exercita libertatea de auto-determinare – de a alege legile după care să trăiască.*

Nici o ființă umană normală nu se poate bucura de o viață satisfăcătoare dacă nu trăiește în asociere cu alte persoane. Însă a trăi în asociere cu alții are un preț: nu poți face întotdeauna ceea ce îți

place. După ce ați părăsit copilăria, ați aflat o realitate fundamentală a vieții: ceea ce v-ar plăcea să faceți intră cîteodată în conflict cu ceea ce le-ar plăcea altora să facă. Şi ați mai aflat că grupul sau grupurile din care doriți să faceți parte respectă anumite reguli sau practici pe care şi dumneavoastră, ca membru, va trebui să le respectați. Prin urmare, dacă nu vă puteți impune dorințele prin forță, va trebui să găsiți o modalitate prin care să vă rezolvați divergențele în mod pașnic, probabil prin acord.

Astfel se naşte o întrebare care s-a dovedit a fi dificilă atît în teorie, cît şi în practică. Cum poți să alegi regulile pe care grupul te obligă să le respecți? Datorită capacității statului de a-şi întări legile prin coerciție, întrebarea este relevantă mai ales pentru calitatea dumneavoastră de cetățean (sau supus) al unui stat. Cum puteți fi liber să alegeți legile impuse de stat şi totuşi, în acelaşi timp, alegîndu-le, să nu fiți liber de a le încălca?

Dacă cetățenii ar cădea întotdeauna de acord, soluția ar fi simplă: pur şi simplu ați adopta legile în unanimitate. Dar în această situație poate că nu ați avea nevoie de legi, ele ar fi doar ceva care să vă amintească; supunîndu-vă regulilor, v-ați supune față de dumneavoastră înşivă. De fapt, problema ar dispărea, iar armonia deplină dintre cetățeni ar duce la îndeplinire visul anarhismului. Dar experiența arată că unanimitatea autentică, neforțată, de durată se găseşte rar printre oameni; consensul perfect şi durabil este un țel de neatins. Aşa că întrebarea noastră dificilă nu dispare.

Dacă nu putem spera să trăim în armonie deplină cu toate celelalte ființe umane, în schimb am putea încerca să creăm un proces pentru a ajunge la hotărîri privind reguli şi legi, care să satisfacă anumite criterii rezonabile.

- Procesul va asigura ca, înaintea aprobării unei legi, toți cetățenii să aibă şansa de a-şi face cunoscute opiniile.
- Vi se vor garanta oportunități pentru discuții, deliberări, negocieri şi compromisuri care, în cele mai bune condiții, să conducă la o lege pe care toată lumea să o considere satisfăcătoare.
- În cazul frecvent în care nu se va obține unanimitatea, va fi adoptată legea cu cel mai mare număr de susținători.

Veți observa că aceste criterii fac parte din procesul democratic ideal descris în capitolul anterior. Cu toate că procesul nu poate garanta tuturor membrilor că vor trăi efectiv conform unor legi alese de ei, el extinde auto-determinarea pînă la limitele sale posibile. Chiar dacă vă numărați printre membrii al căror vot a fost depășit și a căror opțiune este respinsă de majoritatea concetățenilor, v-ați putea da seama că procesul este mai echitabil decît oricare altul. În acest mod vă exercitați libertatea de auto-determinare alegînd să trăiți conform unei constituții democratice, și nu conform unei alternative nedemocratice.

6. *Numai un guvernămînt democratic poate oferi o oportunitate maximă de exercitare a responsabilității morale.*

Ce înseamnă exercitarea responsabilității morale? Înseamnă că adopți principii morale și iei decizii conform acestora numai după ce treci printr-un proces de gîndire pentru a reflecta, a delibera, a analiza și a cîntări alternativele și consecințele lor. A fi responsabil moral înseamnă a te autoguverna în privința alegerilor morale.

Deseori aceste alegeri ne solicită mai mult decît am spera. Dar în măsura în care oportunitatea de a trăi conform unor legi aflate la propria alegere este limitată, și sfera de responsabilitate morală este limitată. Cum să fii responsabil pentru decizii pe care nu le poți controla? Dacă nu poți influența comportamentul oficialilor guvernamentali, atunci cum să fii responsabil pentru acest comportament? Dacă vă supuneți deciziilor colective, după cum sigur este cazul, și dacă procesul democratic vă maximizează oportunitatea de a trăi conform unor legi aflate la alegerea dumneavoastră, atunci procesul vă permite să acționați ca o persoană responsabilă moral, într-o măsură care nu vă poate fi oferită de nici o alternativă nedemocratică.

7. *Democrația încurajează evoluția umană mai mult decît oricare alternativă posibilă.*

Aceasta este o pretenție îndrăzneață și considerabil mai controversată decît oricare din celelalte. Veți observa că este o observație empirică, o pretenție privind fapte. În principiu, ar trebui să o putem

testa cu ajutorul unei modalităţi adecvate de măsurare a „dezvoltării umane", comparînd dezvoltarea umană a oamenilor care trăiesc în regimuri democratice şi a celor care trăiesc în regimuri nedemocratice. Dar sarcina este de o extremă dificultate. Prin urmare, chiar dacă există dovezi care să argumenteze afirmaţia, ar trebui să o privim ca pe o afirmaţie cu un foarte mare grad de probabilitate, dar nedovedită încă.

Aproape fiecare are anumite păreri despre calităţile umane dezirabile sau nu, calităţi care ar trebui încurajate dacă sînt dezirabile, şi inhibate în caz contrar. Printre calităţile dezirabile pe care majoritatea am vrea să le încurajăm se află onestitatea, corectitudinea, curajul şi iubirea. Cei mai mulţi dintre noi mai consideră că persoanele adulte ar trebui să posede capacitatea de a-şi purta de grijă, de a acţiona în sensul realizării propriilor interese fără a conta pe alţii. Este de dorit ca adulţii să acţioneze cu responsabilitate, să cîntărească cît mai bine acţiunile alternative, să analizeze consecinţele şi să ţină seama atît de obligaţiile şi drepturile lor, cît şi de ale celorlalţi. Şi ar trebui să fie capabili de a se angaja în discuţii libere şi deschise cu ceilalţi pe tema problemelor comune.

La naştere majoritatea fiinţelor umane posedă potenţialul de a-şi forma aceste calităţi. Dacă şi în ce măsură şi le formează, depinde de multe circumstanţe, printre care se află şi natura sistemului politic în care trăiesc. Numai sistemele democratice oferă condiţiile în care calităţile menţionate se pot pe deplin forma. Toate celelalte regimuri reduc, deseori drastic, limitele în care adulţii pot acţiona pentru a-şi proteja interesele sau pentru a ţine cont de interesele altora, a-şi asuma responsabilitatea faţă de decizii importante sau a se angaja liberi împreună cu ceilalţi în căutarea celei mai potrivite decizii. Un guvernămînt democratic nu este suficient pentru a asigura oamenilor formarea acestor calităţi, dar este esenţial.

8. *Doar un guvernămînt democratic poate menţine un grad relativ înalt de egalitate politică.*

Unul dintre cele mai importante motive pentru a prefera un guvernămînt democratic constă în faptul că poate realiza egalitatea politică a cetăţenilor într-o mai mare măsură decît oricare altă alter-

nativă posibilă. Dar de ce ar avea valoare egalitatea politică? Întrucît răspunsul este departe de a fi evident de la sine, voi explica în următoarele două capitole motivul pentru care egalitatea politică este dezirabilă, cum decurge ea în condiţiile în care acceptăm cîteva presupuneri rezonabile, presupuneri pe care, probabil, le împărtăşim. Voi mai demonstra că trebuie să adăugăm în figura 4 al cincilea criteriu democratic, dacă acceptăm egalitatea politică.

Avantajele democraţiei despre care am discutat pînă acum s-ar aplica la democraţiile din trecut şi din prezent. Dar după cum am văzut în capitolul 2, unele instituţii politice ale sistemelor democratice cu care ne-am familiarizat astăzi sînt un produs al ultimelor secole; într-adevăr, unul dintre ele, sufragiul universal al adulţilor, este în principal un produs al secolului al XX-lea. Aceste sisteme reprezentative moderne, cu sufragiu deplin al adulţilor, par să mai aibă două avantaje care nu ar putea fi afirmate şi în cazul democraţiilor şi republicilor de dinainte.

9. *Democraţiile reprezentative moderne nu luptă una împotriva alteia.*

Acest extraordinar avantaj al democraţiilor a fost în totalitate neaşteptat şi neprevăzut. Pînă în ultimul deceniu al secolului al XX-lea dovada devenise covîrşitoare. Din cele treizeci şi patru de războaie internaţionale dintre anii 1945 şi 1989, nici unul nu a avut loc între ţări democratice. Mai mult chiar, „nu a existat nici o previziune sau pregătire pentru un război între ele". [7] Observaţia este valabilă şi înainte de 1945. Cu mult în urmă, în secolul al XIX-lea, ţările cu guverne reprezentative şi alte instituţii democratice, în care o parte semnificativă din populaţia masculină avea drepturi electorale, nu duceau războaie între ele.

Bineînţeles, statele democratice moderne au dus războaie cu ţări nedemocratice, cum a fost cazul în cele două răzoaie mondiale. Au impus conducerea colonială prin forţă militară asupra populaţiilor cucerite. Uneori au intervenit în viaţa politică a altor ţări, chiar slăbind sau contribuind la răsturnarea unui guvernămînt slab. De exemplu, pînă în anii '80, Statele Unite deţineau un record uimitor în sprijinirea

dictaturilor militare din America Latină; în 1954 au avut un rol esenţial în lovitura militară care a răsturnat guvernul nou ales în Guatemala.

Cu toate acestea, realitatea remarcabilă este că democraţiile reprezentative moderne nu duc războaie una împotriva alteia. Motivele nu sînt în totalitate clare. Probabil că nivelurile înalte ale comerţului internaţional dintre democraţiile moderne le predispune mai degrabă la relaţii de prietenie decît la război.[8] Însă este adevărat şi că cetăţenii şi liderii democratici învaţă arta compromisului. În plus, au tendinţa de a privi cetăţenii din alte ţări democratice ca fiind mai puţin ameninţători, mai mult ca ei înşişi, mai de încredere. Iar în final, practica şi istoria negocieilor paşnice, a tratatelor, alianţelor şi apărării comune împotriva duşmanilor nedemocratici întăresc atitudinea de a căuta pacea, şi nu războiul.

Astfel, o lume mai democratică promite să fie şi o lume mai paşnică.

10. *Ţările cu guvernări democratice tind să fie mai prospere decît ţările cu guvernări nedemocratice.*

Pînă acum două secole, printre filozofii politici exista convingerea că democraţia se potrivea cel mai bine unei populaţii austere: se credea că luxul era o marcă a aristocraţiilor, oligarhiilor şi monarhiilor, însă nu şi a democraţiei. Cu toate acestea, experienţa secolelor al XIX-lea şi al XX-lea a demonstrat exact contrariul. Democraţiile erau prospere, iar prin comparaţia în ansamblu, nedemocraţiile erau sărace.

Relaţia dintre prosperitate şi democraţie a fost evidentă în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Explicaţia se găseşte parţial în afinitatea dintre democraţia reprezentativă şi o economie de piaţă, în care pieţele nu sînt, în cea mai mare parte, strict reglate, lucrătorii sînt liberi să se deplaseze dintr-un loc în altul sau de la o slujbă la alta, firmele private concurează pentru vînzări şi resurse, iar consumatorii pot alege dintre bunuri şi servicii oferite de producători concurenţi. Pînă la finalul secolului al XX-lea, deşi nu toate ţările cu economii de piaţă erau democratice, toate ţările cu sisteme politice democratice aveau şi economii de piaţă.

În ultimele două secole, o economie de piață a produs în general o mai mare prosperitate decît oricare alternativă. Astfel, înțelepciunea antică a fost răsturnată. Întrucît toate țările democratice moderne au economii de piață, iar o țară cu o economie de piață probabil că va prospera, o țară democratică modernă va fi, cu o mare probabilitate, și o țară bogată.

Democrațiile posedă și alte avantaje economice față de majoritatea sistemelor nedemocratice. Mai întîi, țările democratice încurajează educația populației lor; iar o forță de muncă educată va contribui la inovație și la creștere economică. În plus, supremația dreptului este de obicei mai puternic sprijinită în țările democratice; curțile de justiție sînt mai independente; drepturile de proprietate sînt mai bine asigurate; acordurile contractuale sînt întărite mai eficient; și este mai puțin probabil ca guvernul și politicienii să intervină în mod arbitrar în viața economică. Iar în final, economiile moderne depind de comunicare, iar limitele impuse comunicării sînt mult mai puține în țările democratice. Căutarea și schimbul de informații sînt mai ușoare și mult mai puțin periculoase decît în majoritatea regimurilor nedemocratice.

În concluzie, în ciuda unor excepții notabile de ambele părți, în general, țările democratice moderne vor oferi un mediu mai eficient în care să se ajungă la avantajele economiilor de piață și ale creșterii economice decît au oferit regimurile nedemocratice.

Chiar dacă afilierea dintre democrația modernă și economiile de piață este reciproc avantajoasă, nu putem trece cu vederea un cost important pe care economiile de piață îl impun unei democrații. Întrucît economiile de piață generează inegalitate economică, ea poate diminua perspectivele de atingere a egalității politice depline între cetățenii unei țări democratice. Vom reveni la această problemă în capitolul 14.

AVANTAJELE DEMOCRAȚIEI: REZUMAT

Ar fi o foarte mare greșeală să cerem prea mult de la o formă de guvernămînt, fie ea și una democratică. Democrația nu poate garanta

că cetăţenii săi vor fi fericiţi, prosperi, sănătoşi, înţelepţi, paşnici sau corecţi. Atingerea acestor finalităţi se află dincolo de puterea oricărui guvernămînt, inclusiv a unuia democratic. Mai mult, în practică democraţia s-a situat mult sub aşteptările idealurilor ei. Asemenea tuturor încercărilor anterioare de a realiza o guvernare mai democratică, democraţiile moderne au multe deficienţe.

Totuşi, în ciuda defectelor sale nu trebuie să pierdem nici o clipă din vedere beneficiile care fac democraţia preferabilă faţă de oricare alternativă posibilă:

1. Democraţia contribuie la prevenirea guvernării de către autocraţi cruzi şi infami.
2. Democraţia garantează cetăţenilor săi un număr de drepturi fundamentale pe care sistemele nedemocratice nu le garantează şi nu le pot garanta.
3. Democraţia asigură cetăţenilor săi o varietate de libertăţi personale mai mare decît oricare alternativă posibilă.
4. Democraţia îi ajută pe oameni să îşi apere interesele fundamentale.
5. Numai un guvernămînt democratic poate oferi persoanelor o oportunitate maximă de a-şi exercita libertatea de auto-determinare – de a alege legile conform cărora să trăiască.
6. Numai un guvernămînt democratic poate oferi o oportunitate maximă de exercitare a responsabilităţii morale.
7. Democraţia încurajează dezvoltarea umană mai mult decît oricare alternativă.
8. Numai un guvernămînt democratic poate încuraja un grad relativ ridicat de egalitate politică.
9. Democraţiile reprezentative moderne nu luptă una împotriva alteia.
10. Ţările cu guvernări democratice au tendinţa de a fi mai prospere decît ţările cu guvernări nedemocratice.

Date fiind aceste avantaje, democraţia este pentru majoritatea dintre noi o perspectivă mult mai luminoasă decît oricare alternativă.

Capitolul 6

DE CE EGALITATE POLITICĂ I?

EGALITATEA INTRINSECĂ

Mulţi oameni vor trage concluzia că avantajele democraţiei discutate în capitolul precedent pot fi suficiente – poate mai mult decît suficiente pentru a le motiva convingerea că o guvernare democratică este superioară oricăror alternative pragmatic realizabile. Şi totuşi, v-aţi putea întreba în acest moment dacă este înţelept să presupuneţi, aşa cum pare a implica o credinţă în democraţie, că cetăţenii ar trebui să fie consideraţi egali din punct de vedere politic atunci cînd iau parte la guvernare. De ce să fie drepturile necesare unui proces democratic de guvernare acordate în mod egal cetăţenilor?

Răspunsul, deşi hotărîtor pentru credinţa în democraţie, nu este deloc evident.

ESTE EGALITATEA EVIDENTĂ DE LA SINE?

În cuvinte care aveau să devină renumite pretutindeni în lume, în anul 1776, autorii Declaraţiei Americane de Independenţă proclamau: „Considerăm că aceste adevăruri sînt evidente de la sine, că toţi oamenii se nasc egali, că sînt înzestraţi de Creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile, că printre acestea se numără Viaţa, Libertatea şi căutarea fericirii." Dacă egalitatea este evidentă de la sine, atunci nici o altă justificare nu mai este necesară. În Declaraţie nu există nici una.

Totuşi, pentru mulţi dintre noi, este departe de a se înţelege de la sine că toţi bărbaţii – şi femeile – se nasc egali. Dacă presupunerea nu este în mod evident adevărată, putem justifica în mod rezonabil acceptarea ei? Şi dacă nu putem, cum să apărăm un proces de guvernare care pare să o considere adevărată?

Criticii au respins adesea afirmaţii despre egalitate cum este cea din Declaraţia de Independenţă ca fiind nimic mai mult decît frazeologie goală. Dacă se presupune că o astfel de afirmaţie stabileşte un adevăr despre fiinţele umane, insistă ei, ea este în mod evident falsă.

La acuzaţia de falsitate, criticii adaugă uneori ipocrizia. Drept exemplu, ei arată că autorii Declaraţiei au ignorat faptul supărător că în noile state pe care le declarau acum independente, o majoritate preponderentă de oameni nu aveau posibilitatea de a se bucura de drepturile inalienabile cu care se presupunea că erau înzestraţi de însuşi Creatorul lor. Atunci şi mult timp după aceea femeile, sclavii, negrii liberi şi băştinaşii au fost privaţi nu doar de drepturi politice, ci de multe alte „drepturi inalienabile" esenţiale vieţii, libertăţii şi căutării fericirii. Într-adevăr, proprietatea era de asemenea un drept „inalienabil" şi sclavii erau proprietatea stăpînilor lor. Însuşi Thomas Jefferson, autorul principal al declaraţiei, avea sclavi. În anumite privinţe importante şi femeile erau proprietatea soţilor lor. Şi unui număr substanţial de bărbaţi liberi – după anumite evaluări în jur de 40% – nu le era recunoscut dreptul la vot; pînă în secolul al XIX-lea, în toate noile state americane, dreptul la vot a fost limitat la posesorii de proprietăţi.

Inegalitatea nu a fost o raritate în Statele Unite nici atunci, nici mai tîrziu. Dimpotrivă. În anii 1830, scriitorul francez Alexis de Tocqueville ajungea la concluzia că, în comparaţie cu Europa, una dintre caracteristicile distinctive ale Statelor Unite era gradul extraordinar de egalitate socială între cetăţenii ţării. Deşi multe inegalităţi s-au diminuat din 1776, multe se menţin. Este de ajuns să privim în jur pentru a vedea inegalităţi pretutindeni. Inegalitatea, nu egalitatea, pare a fi condiţia naturală a umanităţii.

Thomas Jefferson avea prea multă experienţă în problemele umane pentru a nu fi conştient de faptul în sine evident că, în multe

privinţe importante, resursele umane, avantajele şi ocaziile favorabile nu sînt distribuite în mod egal la naştere, cu atît mai puţin după ce creşterea, circumstanţele şi norocul s-au adăugat diferenţelor iniţiale. Cei cincizeci şi cinci de oameni care au semnat Declaraţia de Independenţă – oameni cu experienţă practică, avocaţi, negustori, proprietari de plantaţii – nu erau deloc naivi în înţelegerea fiinţei umane. Dacă admitem că nu erau nici ignoranţi în privinţa realităţii, nici pur şi simplu ipocriţi, atunci ce au vrut să spună prin afirmaţia cutezătoare că toţi oamenii sînt creaţi egali?

În ciuda atîtor dovezi în favoarea contrariului, ideea că oamenii sînt în mod fundamental egali era plină de înţeles pentru Jefferson, aşa cum fusese şi pentru alţii înaintea lui, de exemplu filozofii englezi Thomas Hobbes şi John Locke[1]. De la Jefferson încoace, multe alte persoane din lumea întreagă au ajuns să accepte, într-un anumit mod, ideea egalităţii umane. Pentru mulţi, egalitatea este pur şi simplu o realitate. Astfel, în 1835, pentru Alexis de Tocqueville, „egalitatea" în creştere a „condiţiilor", pe care a remarcat-o atît în Europa cît şi în America, era atît de izbitoare încît era „un fapt providenţial şi are toate caracteristicile unei porunci divine: este universală, este trainică, eludează în mod constant orice intervenţie umană, şi toate evenimentele, precum şi toţi oamenii, contribuie la progresul ei."[2]

EGALITATEA INTRINSECĂ: O JUDECATĂ MORALĂ

Egalităţile şi inegalităţile pot lua o varietate aproape infinită de forme. Inegalitatea în privinţa abilităţii de a cîştiga un maraton sau un concurs de ortografie este un lucru. Inegalitatea referitoare la oportunităţile de a vota, de a se exprima şi de a participa la guvernare în alte moduri este cu totul altceva.

Pentru a înţelege de ce este rezonabil să susţinem egalitatea politică între cetăţenii unui stat democratic, trebuie să recunoaştem că uneori, cînd vorbim despre egalitate nu dorim să exprimăm o judecată factuală. Nu intenţionăm să descriem ceea ce credem că este sau va fi adevărat, ca atunci cînd facem afirmaţii despre cîştigători ai marato-

nurilor sau ai concursurilor de ortografie. În schimb, dorim să exprimăm o judecată morală despre fiinţele umane; intenţionăm să spunem ceva despre ceea ce noi credem că ar trebui să fie. O astfel de judecată morală ar putea fi formulată în modul acesta: „Ar trebui să considerăm binele fiecărui om ca fiind *în mod intrinsec* egal cu al oricărui altul." Folosind cuvintele din Declaraţie, drept judecată morală susţinem că viaţa, libertatea şi fericirea unui om nu sînt în mod intrinsec superioare sau inferioare vieţii, libertăţii şi fericirii altuia. Spunem, în consecinţă, că toţi oamenii ar trebui să fie trataţi ca avînd drepturi egale la viaţă, libertate, fericire şi alte bunuri şi interese fundamentale. Voi numi această judecată morală principiul egalităţii intrinsece.

Acest principiu nu ne duce prea departe şi, pentru a-l aplica guvernării unui stat, este de ajutor să adăugăm un principiu suplimentar, pe care acesta din urmă pare a-l implica: „Pentru a lua hotărîri, guvernul trebuie să ia în considerare, în mod egal, binele şi interesele fiecărui om pe care aceste hotărîri îl privesc." Dar de ce să aplicăm principiul egalităţii intrinsece guvernului unui stat şi să-l obligăm să ia în considerare interesele tuturor în mod egal? Spre deosebire de autorii Declaraţiei, mie, şi fără îndoială multor altora, afirmaţia că adevărul egalităţii intrinsece este evident de la sine mi se pare extrem de neverosimilă. Şi totuşi, egalitatea intrinsecă reprezintă un punct de vedere atît de fundamental despre valoarea fiinţelor umane, încît se află aproape de limitele unei justificări raţionale. În cazul judecăţilor morale se petrece ceva asemănător cu situaţia judecăţilor factuale: dacă studiezi o afirmaţie destul de profund, pînă la originile ei, atingi în cele din urmă limite dincolo de care argumentele rezonabile nu mai duc nicăieri. După cum spune memorabil Martin Luther în 1521: „Nu este nici sigur nici prudent să faci ceva împotriva conştiinţei. Asta e credinţa mea – altfel nu pot face. Dumnezeu să mă ajute. Amin."

Deşi principiul egalităţii intrinsece se află aproape de aceste limite finale, nu le-am atins întrutotul. Din mai multe motive, cred că egalitatea intrinsecă este un principiu rezonabil pe care să se întemeieze guvernarea unui stat.

DE CE AR TREBUI SĂ ADOPTĂM PRINCIPIUL

Motive etice şi religioase. În primul rînd, pentru foarte mulţi oameni din lumea întreagă, el este compatibil cu principiile şi convingerile lor etice cele mai fundamentale. Că toţi sîntem în mod egal copiii lui Dumnezeu este o dogmă a iudaismului, creştinismului şi islamismului; budismul cuprinde un punct de vedere oarecum similar. (Printre religiile importante ale lumii, hinduismul poate fi o excepţie). Cele mai multe raţionamente morale, cele mai multe sisteme de etică presupun, în mod explicit sau implicit, un astfel de principiu.

Slăbiciunea unui principiu alternativ. În al doilea rînd, oricare ar fi situaţia referitor la alte asocieri, mulţi dintre noi consideră că pentru guvernarea unui stat, orice alternativă generală la egalitatea intrinsecă este neplauzibilă şi neconvingătoare. Să presupunem că cetăţeanul Jones ar propune următoarea alternativă drept principiu pentru guvernarea statului: „În luarea deciziilor, guvernul trebuie să considere întotdeauna binele meu şi interesele mele ca fiind superioare binelui şi intereselor tuturor celorlalţi". Respingînd în mod implicit principiul egalităţii intrinsece, Jones formulează ceea ce ar putea fi numit principiul superiorităţii intrinsece – sau cel puţin superioritatea intrinsecă a lui Jones. Bineînţeles, pretenţia la superioritatea intrinsecă ar putea fi mai cuprinzătoare şi, de obicei, este: „Binele şi interesele grupului meu (familia lui Jones, clasa, casta, rasa sau orice altceva) sînt superioare binelui şi intereselor tuturor celorlalţi".

Ajunşi aici, nu va fi nici un şoc să recunoaştem că noi, oamenii, avem mai mult decît o urmă de egoism: în măsuri variabile, avem tendinţa de a fi preocupaţi mai mult de propriile noastre interese decît de cele ale altora. În consecinţă, mulţi dintre noi am putea fi extrem de tentaţi să exprimăm exact o astfel de pretenţie pentru noi înşine şi pentru cei de care ne-am ataşat foarte mult. Dar, exceptînd cazul cînd noi înşine putem conta cu încredere că vom dirija guvernul statului, de ce am accepta superioritatea intrinsecă a altora ca un principiu politic fundamental?

Cu siguranţă, o persoană sau un grup cu destulă putere şi-ar putea impune pretenţia referitoare la superioritatea lor intrinsecă în faţa obiecţiilor voastre – fără a exagera, chiar peste cadavrele voastre.

De-a lungul istoriei umanităţii, mulţi oameni şi grupuri au făcut uz – sau mai bine spus abuz – de putere exact în modul acesta. Dar pentru că forţa brută îşi are limitele sale, cei care au pretins a fi întruchiparea superiorităţii intrinsece faţă de alţii, şi-au învăluit în mod invariabil pretenţia, de altfel transparent de neconvingătoare, cu mit, mister, religie, tradiţie, ideologie, fast şi împrejurări.

Totuşi, dacă nu aţi fi membri ai grupului privilegiat şi le-aţi putea respinge fără nici un risc pretenţia de superioritate intrinsecă, aţi fi de acord, de bună voie şi în mod conştient, cu un astfel de principiu absurd? Mă îndoiesc foarte mult.

Prudenţa. Cele două motive precedente pentru adoptarea principiului egalităţii intrinsece ca bază în guvernarea unui stat sugerează un al treilea: prudenţa. Deoarece guvernul unui stat nu conferă doar mari beneficii, ci poate de asemenea provoca mult rău, prudenţa impune o atentă grijă în privinţa modului în care puterile sale neobişnuite vor fi folosite. Un proces de guvernare care ar privilegia în mod categoric şi permanent binele şi interesele voastre, în detrimentul celor ale altora, ar putea fi atrăgător dacă aţi fi siguri că voi sau grupul vostru va domina mereu. Dar acest rezultat este atît de improbabil sau, cel puţin, atît de nesigur, încît este mai prudent să pretindeţi ca interesele voastre să fie luate în considerare în mod egal cu cele ale altora.

Caracterul acceptabil. Un principiu pe care voi înşivă consideraţi că este prudent să îl adoptaţi va mai fi acceptat de mulţi alţii. Astfel, puteţi ajunge în mod rezonabil la concluzia că un proces care garantează tuturor importanţă egală este mai probabil să obţină acordul tuturor celor a căror cooperare vă este necesară pentru a vă îndeplini scopurile. Privit din această perspectivă, principiul egalităţii intrinsece este plin de înţeles.

Da, în ciuda afirmaţiei din Declaraţia de Independenţă, care susţine contrariul, nu este totuşi deloc evident de ce, în guvernarea unui stat, ar trebui să acceptăm principiul egalităţii intrinsece şi să acordăm importanţă egală intereselor tuturor.

Dar, dacă vom considera egalitatea intrinsecă drept un principiu de guvernare care este justificat pe motive de moralitate, prudenţă şi caracter acceptabil, cred că are mai mult înţeles decît orice alternativă.

Capitolul 7

DE CE EGALITATE POLITICĂ II?

COMPETENȚA CIVICĂ

Poate fi o surpriză neplăcută acum să aflăm că şi în cazul în care acceptăm egalitatea intrinsecă şi luarea în considerare în mod egal a intereselor drept judecăţi morale solide, nu sîntem neapărat obligaţi să susţinem democraţia ca fiind procesul cel mai bun pentru guvernarea unui stat.

CONTRAARGUMENTUL PROTECTORATULUI

Pentru a vedea de ce se întîmplă aşa, să ne imaginăm că un membru al unui mic grup de concetăţeni vă spune vouă şi altora: „Ca şi voi, şi noi credem cu fermitate în egalitatea intrinsecă. Dar noi nu numai că sîntem profund devotaţi binelui comun, ci ştim, de asemenea, mai bine decît oricine, cum să îl înfăptuim. În consecinţă, sîntem mult mai potriviţi să conducem decît marea majoritate a oamenilor. Aşadar, dacă acceptaţi să ne acordaţi autoritate exclusivă asupra guvernării, ne vom dedica înţelepciunea şi eforturile pentru slujirea binelui general; şi pentru a face acest lucru, vom lua în considerare în mod egal binele şi interesele tuturor".

Afirmaţia că guvernarea ar trebui lăsată pe mîna experţilor profund angajaţi să conducă pentru binele public şi superiori altora în ceea ce priveşte cunoaşterea metodelor de a înfăptui acest lucru –

protectori, după cum i-a numit Platon – a fost întotdeauna principalul rival al ideilor democratice. Adepții protectoratului atacă democrația într-un punct aparent vulnerabil. Ei resping pur și simplu ideea că oamenii de rînd sînt capabili să se conducă singuri. Nu neagă neapărat că oamenii sînt în mod intrinsec egali în sensul pe care l-am studiat mai devreme. Așa cum se întîmplă în Republica ideală a lui Platon, protectorii ar putea fi devotați slujirii binelui tuturor, cel puțin indirect, ar putea considera că toți cei aflați sub protectoratul lor sînt în mod intrinsec egali în privința binelui și intereselor lor. Adepții protectoratului, așa cum îl înțelege Platon, nu pretind că interesele persoanelor alese drept protectori sînt în mod intrinsec superioare intereselor altora. Ei susțin că experții în guvernare, protectorii, ar fi superiori în ceea ce privește *cunoașterea* binelui general și a celor mai bune metode de a-l înfăptui.

Argumentul în favoarea protectoratului politic folosește în mod convingător analogii, în special analogii care implică cunoașterea și competența unui expert: de exemplu, cunoștințele de specialitate ale unui doctor în materie de boală și sănătate sau competența superioară a unui pilot de a ne conduce în siguranță la destinație. Atunci de ce să nu le permitem celor cu o competență superioară în guvernare să ia hotărîrile decisive în privința bunăstării statului? Să dirijeze guvernarea către destinația potrivită, binele public? Bineînțeles că nu putem presupune că toți oamenii sînt în mod invariabil cei mai buni judecători ai propriilor interese. Copiii, evident, nu sînt; alții, de obicei părinții, trebuie să le fie protectori pînă cînd devin capabili să-și poarte singuri de grijă. Și adulții se pot înșela în privința intereselor lor, a celor mai bune moduri de a-și atinge scopurile, fapt demonstrat de experiența curentă: mulți dintre noi ajung să regrete unele hotărîri din trecut. Admitem că ne-am înșelat. Mai mult, aproape toți ne bazăm pe experți pentru a lua hotărîri decisive care au o legătură directă cu bunăstarea, cu fericirea, cu sănătatea, cu viitorul, chiar cu supraviețuirea noastră și nu este vorba doar despre doctori, chirurgi și piloți, ci, în societatea noastră din ce în ce mai complexă, despre nenumărați alții. Așadar, dacă le permitem experților să ia decizii în ceea ce

priveşte astfel de chestiuni importante, de ce nu am lăsa guvernarea pe mîna experţilor?

Oricît de atractivă ar putea părea uneori argumentarea care preferă protectoratul democraţiei, ea omite să ia îndeajuns în considerare cîteva imperfecţiuni esenţiale ale analogiei.

Delegarea anumitor decizii secundare experţilor nu echivalează cu cedarea controlului final asupra hotărîrilor de importanţă majoră. După cum spune o veche zicală, experţii ar trebui să stea la dispoziţie, nu să dea dispoziţii. Experţii ar putea avea cunoştinţe superioare în anumite privinţe importante. Un doctor bun poate şti mai bine decît voi care este diagnosticul bolii voastre, ce evoluţie este posibil să aibă, cît de gravă va fi, cum să o trateze cel mai bine sau dacă este de fapt curabilă. Puteţi alege în mod înţelept să urmaţi recomandările doctorului. Dar aceasta nu înseamnă că ar trebui să-i cedaţi doctorului dreptul de a decide dacă ar trebui să încercaţi tipul de tratament pe care vi-l recomandă. La fel, una este ca guvernanţii să caute ajutorul experţilor; dar este cu totul altceva ca o elită politică să deţină puterea de a decide asupra legilor şi a politicilor pe care veţi fi obligaţi să le respectaţi.

Deciziile personale luate de indivizi nu echivalează cu hotărîrile luate şi impuse de guvernul unui stat. Problema fundamentală în dezbaterea privind rivalitatea dintre protectorat şi democraţie nu este dacă noi, ca indivizi, trebuie să ne punem încrederea în experţi. Problema este cine sau ce grup ar trebui să aibă ultimul cuvînt în hotărîrile luate de guvernul unui stat. Aţi putea dori în mod rezonabil să lăsaţi anumite decizii personale pe mîna cuiva mai instruit decît voi în acele probleme, cum ar fi doctorul vostru, contabilul, avocatul, pilotul de avion sau alţii. Dar aceasta nu presupune în mod automat că ar fi înţelept să lăsaţi pe mîna unei elite politice autoritatea de a controla hotărîrile de importanţă majoră ale guvernului unui stat, hotărîri care ar putea fi impuse, în caz de nevoie, prin constrîngere, închisoare, poate chiar moarte.

O bună guvernare a statului necesită mult mai mult decît o cunoaştere strict ştiinţifică. Guvernarea nu este o ştiinţă în sensul pe care îl presupun fizica, chimia şi, în anumite privinţe, medicina. Acest

lucru este adevărat din mai multe motive. În primul rînd, practic toate hotărîrile importante referitoare la politici, fie ele personale sau guvernamentale, necesită judecăţi etice. A lua o decizie referitor la scopurile pe care ar trebui să le vizeze politicile guvernamentale (dreptate, echitate, imparţialitate, fericire, sănătate, supravieţuire, siguranţă, prosperitate, egalitate şi aşa mai departe) înseamnă a face o judecată etică. Judecăţile etice nu sînt judecăţi „ştiinţifice" în sensul obişnuit.[1]

În al doilea rînd, scopurile bune sînt adesea în conflict unele cu celelalte, iar resursele sînt limitate. În consecinţă, hotărîrile privind politicile, personale sau guvernamentale, necesită aproape întotdeauna judecăţi referitoare la compromisuri, o echilibrare a diferitelor scopuri. De exemplu, realizarea egalităţii economice poate submina stimulentele economice, costurile alocaţiilor pentru cei mai în vîrstă pot fi impuse tinerilor; cheltuielile pentru generaţiile prezente pot impune altele generaţiilor următoare; păstrarea unei zone de natură sălbatică ar putea costa locurile de muncă ale minerilor şi lemnarilor. Judecăţile referitoare la compromisurile între diferite scopuri nu sînt „ştiinţifice". Dovezile empirice sînt importante şi necesare, dar niciodată suficiente. Pentru a hotărî cît de mult ar trebui să sacrificăm un scop, un bun sau un obiectiv pentru a îndeplini într-o oarecare măsură un altul, trecem în mod necesar dincolo de orice ne poate oferi cunoaşterea strict ştiinţifică.

Mai există un alt motiv pentru care hotărîrile privind politicile necesită judecăţi care nu sînt strict „ştiinţifice". Chiar dacă în mod general se poate cădea de acord asupra scopurilor deciziilor privind politicile, există aproape întotdeauna un grad mare de incertitudine şi contradicţie în ceea ce priveşte metodele: care este cea mai bună cale de a atinge scopul, dezirabilitatea, fezabilitatea, caracterul acceptabil şi consecinţele probabile ale unor mijloace alternative. Care sînt cele mai bune metode de a avea grijă de cei săraci, fără loc de muncă sau fără adăpost? Care este cea mai bună cale de a proteja şi promova interesele copiilor? Cît ar trebui să fie de mare bugetul necesar apărării militare şi în ce scopuri va fi el folosit? Cred că este imposibil de demonstrat că există sau că ar putea fi creat un grup care să posede cunoştinţele „ştiinţifice" sau „de specialitate" pentru a oferi răspunsuri categorice la astfel de întrebări. Am încredinţa repararea maşinii

noastre unui specialist în fizica teoretică sau mai degrabă unui bun mecanic auto?

Buna guvernare a unui stat necesită mai mult decît cunoaştere. Necesită, de asemenea, integritate morală, o rezistenţă fermă în faţa tuturor tentaţiilor enorme ale puterii, o dedicare continuă şi consecventă binelui public, mai degrabă decît beneficiilor proprii sau ale unui grup.

Pentru că experţii sînt competenţi să acţioneze în numele vostru nu înseamnă că sînt îndreptăţiţi să vă fie conducători. Adepţii protectoratului nu exprimă doar o pretenţie, ci două. Ei susţin că se poate forma o elită conducătoare ai cărei membri nu sînt doar categoric superiori altora în privinţa cunoaşterii scopurilor pe care o bună guvernare ar trebui să le urmărească şi a celor mai bune metode de a atinge acele scopuri; *ci şi* profund dedicaţi înfăptuirii binelui public, încît li se poate încredinţa, fără nici un risc, autoritatea suverană de a guverna statul.

După cum tocmai am văzut, prima pretenţie este extrem de îndoielnică. Dar chiar dacă s-ar demonstra că este justificată, nu ar fi de ajuns să o susţină pe cea de-a doua. Cunoaşterea este un lucru, puterea cu totul altul. Efectele probabile ale puterii asupra celor care o exercită au fost succint rezumate, în anul 1887, de către un baron englez, lordul Acton, într-o afirmaţie renumită: „Puterea tinde să corupă; puterea absolută corupe absolut". Cu un secol înainte, William Pitt, om de stat britanic cu o mare experienţă politică, făcea o observaţie asemănătoare: „Puterea nelimitată", a spus el într-un discurs în Parlament, „are tendinţa să corupă minţile celor care o posedă."

Aceasta era, de asemenea, părerea generală a membrilor Convenţiei Constituţionale americane din 1787, cărora nu le lipsea experienţa în această privinţă. „Domnule, există două pasiuni care au o puternică influenţă asupra chestiunilor umane", a afirmat cel mai în vîrstă reprezentant, Benjamin Franklin. „Acestea sînt ambiţia şi lăcomia, dragostea de putere şi dragostea de bani." Unul dintre cei mai tineri reprezentanţi, Alexander Hamilton, era de aceeaşi părere: „Oamenii iubesc puterea". Iar unul dintre cei mai experimentaţi şi influenţi delegaţi, George Mason, gîndea la fel: „Din cauza naturii umane, putem fi siguri că aceia care au puterea în mîinile lor o vor spori întotdeauna atunci cînd au posibilitatea..."[2]

Oricît de înţelepţi şi de vrednici ar fi la început, cînd preiau puterea, membrii unei elite conducătoare căreia i s-a încredinţat puterea de a guverna un stat, peste cîţiva ani sau cîteva generaţii este posibil să abuzeze de ea. Dacă istoria omenirii ne oferă vreo lecţie, cu siguranţă una dintre ele este aceea că prin corupţie, nepotism, promovarea intereselor individuale şi de grup şi abuzul monopolului asupra puterii coercitive a statului pentru a reprima criticile, pentru a sustrage bogăţii de la supuşi şi pentru a se asigura de ascultarea acestora prin constrîngere, este probabil ca protectorii unui stat să devină despoţi.

În cele din urmă, conceperea unei utopii este un lucru, înfăptuirea ei este cu totul altul. Un adept al protectoratului se confruntă cu o mulţime de probleme practice teribile: Cum ar trebui să fie inaugurat protectoratul? Cine va redacta constituţia, ca să spunem, aşa, şi cine o va aplica? Cum vor fi aleşi primii protectori? Dacă este ca protectoratul să se bazeze într-o oarecare măsură pe consimţămîntul celor guvernaţi şi nu pe constrîngerea totală, cum va fi obţinut consimţămîntul? Oricum vor fi selecţionaţi protectorii la început, îşi vor alege apoi succesorii, aşa cum fac membrii unui club? Dacă da, nu va fi expus sistemul unui mare risc de a degenera dintr-o aristocraţie a talentului într-o oligarhie a originii? Şi totuşi, dacă protectorii desemnaţi nu îşi aleg succesorii, cine o va face? Cum vor fi demişi protectorii abuzivi şi exploatatori? Şi aşa mai departe.

COMPETENŢA CETĂŢENILOR DE A GUVERNA

Exceptînd cazul în care adepţii protectoratului pot oferi soluţii convingătoare pentru problemele din enunţul lor, pe care tocmai le-am descris, prudenţa şi înţelepciunea cer, după părerea mea, să nu le dăm cîştig de cauză. Atunci, ajungem de fapt la următoarea concluzie: *Nu există printre adulţi oameni care să fie atît de categoric mai competenţi să guverneze decît alţii, încît să le fie încredinţată autoritatea totală şi finală asupra guvernării statului.*

Dar dacă nu ar trebui să fim guvernaţi de protectori, de cine ar trebui să fim guvernaţi? De noi înşine.

Tindem să credem că, exceptînd cazul în care există argumente extrem de convingătoare în favoarea contrariului, în cele mai multe chestiuni oricărui adult ar trebui să i se permită să decidă ce este mai potrivit pentru binele şi interesele proprii. Totuşi, aplicăm această prezumţie în favoarea autonomiei personale numai adulţilor, nu şi copiilor. În schimb, deducem din experienţă că părinţii trebuie să servească drept protectori pentru a apăra interesele copiilor lor. Dacă părinţii nu reuşesc, alţii, poate statul, ar putea fi nevoiţi să intervină.

Uneori respingem această prezumţie şi în privinţa persoanelor adulte despre care se consideră că le lipseşte capacitatea normală de a-şi purta singuri de grijă. Ca şi copiii, şi ei ar putea avea nevoie de protectori. Totuşi, spre deosebire de copii, pentru care prezumţia a fost respinsă prin lege şi convenţie, în privinţa adulţilor, prezumţia nu poate fi neglijată uşor. Posibilitatea de abuz este mult prea evidentă. În consecinţă, cerem o concluzie autonomă, un fel de procedură juridică.

Dacă presupunem că, exceptînd cîteva cazuri, adulţilor le-ar trebui încredinţat dreptul de a lua decizii personale referitor la ceea ce este spre binele lor, de ce să respingem acest punct de vedere în ceea ce priveşte guvernarea statului? Întrebarea cheie în acest moment nu mai este dacă adulţii sînt în general capabili să ia hotărîrile personale cu care se confruntă zilnic. Întrebarea este acum dacă majoritatea adulţilor sînt suficient de competenţi să participe la guvernarea statului. Sînt oare?

Pentru a găsi răspunsul, analizaţi din nou cîteva concluzii la care am ajuns în ultimele cîteva capitole:

Democraţia oferă cetăţenilor ei multe avantaje. Cetăţenii sînt protejaţi împotriva conducătorilor despotici, au drepturi politice fundamentale; pe lîngă acestea, se bucură şi de o sferă mai largă de libertate; ca cetăţeni obţin mijloace de a-şi proteja şi promova cele mai importante interese personale; pot, de asemenea, participa la elaborarea legilor după care vor trăi; beneficiază de o sferă extinsă de autonomie morală şi au prilejuri excepţionale de dezvoltare personală.

Dacă stabilim că democraţia oferă aceste avantaje faţă de sistemele de guvernămînt nedemocratice, apar cîteva întrebări fundamentale: de ce ar trebui avantajele democraţiei limitate la anumite persoane? De ce nu ar fi ele accesibile tuturor adulţilor?

Dacă un guvern ar trebui să ia în considerare binele fiecărui om în mod egal, nu ar trebui ca toți adulții să aibă dreptul de a participa în a hotărî ce legi și ce politici ar îndeplini cel mai bine scopurile pe care le urmăresc, indiferent dacă scopurile lor sînt limitate strict la binele propriu sau includ binele tuturor?

Dacă nici un om nu este atît de categoric mai competent să guverneze încît să i se încredințeze autoritatea totală și finală asupra guvernării statului, atunci cine este mai competent să participe decît toți adulții care sînt supuși legilor?

Din concluziile sugerate de aceste întrebări se prefigurează o alta, pe care aș formula-o astfel: *Cu excepția cazului cînd există argumente puternice în favoarea contrariului în circumstanțe speciale, protejate de lege, orice adult supus legilor statului ar trebui considerat a fi suficient de competent pentru a lua parte la procesul democratic de guvernare a acelui stat.*

AL CINCILEA STANDARD DEMOCRATIC: CUPRINDEREA

Concluzia pe care o indică în acest moment argumentele din acest capitol este că, dacă sînteți privați de dreptul egal de a vă spune cuvîntul în guvernarea unui stat, există mari șanse ca interesele voastre să nu fie tratate cu aceeași atenție ca interesele celor care au un cuvînt de spus. Dacă nu aveți dreptul de a vă spune părerea, cine va vorbi pentru voi? Cine vă va apăra interesele dacă voi nu puteți? Și nu doar interesele voastre ca indivizi. Dacă se întîmplă să fiți un membru al unui grup întreg exclus de la participare, cum vor fi protejate interesele fundamentale ale acelui grup?

Răspunsul este limpede. Interesele fundamentale ale adulților cărora le sînt refuzate oportunitățile de a participa la guvernare *nu* vor fi protejate și promovate în mod adecvat de cei care guvernează. Mărturia istorică în această privință este covîrșitoare. După cum am văzut în scurta trecere în revistă a evoluției democrației, nobilii și burghezii din Anglia, nemulțumiți de modul arbitrar în care monarhii le-au impus sarcini fără acordul lor, au cerut și au cîștigat dreptul de a participa la guvernare. Secole mai tîrziu, considerînd că interesele lor

fundamentale erau ignorate, clasele mijlocii au cerut şi au cîştigat la rîndul lor acest drept. Acolo şi în alte părţi, excluderea permanentă legală sau de facto a femeilor, sclavilor, săracilor şi a muncitorilor manuali, printre alţii, i-a lăsat pe membrii acestor grupuri slab protejaţi împotriva exploatării şi abuzului, chiar şi în ţări ca Marea Britanie şi Statele Unite, unde guvernămîntul era de altfel, în mare măsură, democratic.

În 1861, John Stuart Mill a afirmat că, deoarece claselor muncitoare le era refuzat dreptul la vot, nimeni din guvern nu vorbea în favoarea intereselor lor. Deşi nu credea, a spus el, că cei care participau la guvernare urmăreau în mod intenţionat să sacrifice interesele claselor muncitoare pentru cele proprii, el a întrebat totuşi: „Există oare o problemă oarecare pe care Parlamentul sau vreunul din membrii săi să o privească, măcar pentru o clipă, din punctul de vedere al unui muncitor? Cînd se iveşte un subiect de care sînt interesaţi muncitorii în sine, este acesta considerat din alt punct de vedere decît cel al patronilor?"[3] Aceeaşi întrebare ar fi putut fi ridicată referitor la sclavii din republicile antice şi moderne, în privinţa femeilor de-a lungul istoriei pînă în secolul al XX-lea, a multor oameni oficial liberi dar de fapt privaţi de drepturi democratice, cum au fost negrii din sudul Statelor Unite pînă în anii 1960 sau din Africa de Sud pînă în anii1990, sau a altora.

Da, indivizii şi grupurile se pot înşela uneori asupra binelui propriu. Cu siguranţă că pot aprecia în mod greşit ce este spre binele lor. Dar importanţa predominantă a experienţei umane ne avertizează că nici un grup de adulţi nu poate acorda altora, fără nici un risc, puterea de a-i guverna.

Vă amintiţi poate că, atunci cînd am discutat criteriile pentru democraţie, în Capitolul 4, am amînat analiza celui de-al cincilea: cuprinderea adulţilor (vezi figura 4). Acest capitol şi ultimul ne oferă, cred, destule motive pentru a trage concluzia că, pentru a fi democratică, guvernarea unui stat trebuie să respecte această regulă: *Cuprindere deplină. Corpul de cetăţeni dintr-un stat guvernat în mod democratic trebuie să-i cuprindă pe toţi oamenii supuşi legilor acelui stat, cu excepţia celor în tranzit şi a persoanelor dovedite incapabile de a-şi purta de grijă.*

PROBLEME NEREZOLVATE

Respingerea argumentelor în favoarea protectoratului şi adoptarea egalităţii politice ca ideal încă mai lasă în urmă cîteva întrebări dificile.

Cetăţenii şi funcţionarii guvernamentali nu au nevoie de ajutorul experţilor? Sigur că au. Importanţa experţilor şi a cunoaşterii specializate pentru ca guvernele democratice să funcţioneze bine este incontestabilă.

Politica publică este adesea atît de complexă (şi poate deveni din ce în ce mai complexă), încît nici un guvern nu poate lua hotărîri satisfăcătoare fără ajutorul unor specialişti extrem de documentaţi. Aşa cum fiecare dintre noi trebuie să ne bazăm uneori, pentru a lua decizii personale, pe îndrumarea experţilor şi să le delegăm hotărîrile importante, la fel trebuie să procedeze şi guvernele, inclusiv guvernele democratice. Cum să fie respectate criteriile democratice, să fie menţinut un grad satisfăcător de egalitate politică şi în acelaşi timp să se apeleze la experţi şi la cunoaşterea specializată pentru a lua decizii publice, reprezintă o problemă serioasă, una pe care adepţii guvernării democratice ar fi necugetat să o ignore. Dar eu va trebui să o ignor în acest moment.

Dacă este ca cetăţenii să fie competenţi, nu vor avea nevoie de instituţii politice şi sociale care să-i ajute să devină astfel? Fără îndoială. Prilejurile de a ajunge la o înţelegere luminată a problemelor publice nu sînt doar parte a definiţiei democraţiei. Sînt o necesitate pentru democraţie.

Nimic din ceea ce am spus nu vrea să sugereze că cetăţenii ca majoritate nu pot face greşeli. Pot şi chiar fac. Tocmai acesta este motivul pentru care adepţii democraţiei au pus întotdeauna mare preţ pe educaţie. Şi educaţia civică necesită nu doar şcolarizare, ci şi discuţii publice, deliberări, dezbateri, polemici, disponibilitatea promptă a unor informaţii demne de încredere, precum şi alte instituţii ale unei societăţi libere.

Dar să presupunem că instituţiile pentru formarea cetăţenilor competenţi sînt fragile şi că mulţi cetăţeni nu ştiu îndeajuns pentru a-şi proteja valorile şi interesele fundamentale. Ce trebuie să facem?

Pentru a găsi un răspuns este util să revedem concluziile la care am ajuns pînă acum.

Am adoptat principiul egalității intrinsece. Ar trebui să considerăm binele fiecărui om ca fiind în mod intrinsec egal cu cel al oricărui altul.

Am aplicat acest principiu guvernării unui stat. Pentru a lua hotărîri, guvernul trebuie să ia în considerare, în mod egal, binele și interesele fiecărei persoane pe care aceste hotărîri o privesc.

Am respins protectoratul ca mod satisfăcător de a aplica principiul: nu există printre adulți oameni care să fie atît de categoric mai competenți să guverneze decît alții încît să li se încredințeze autoritatea totală și finală asupra guvernării statului.

În schimb, am acceptat cuprinderea deplină: corpul de cetățeni dintr-un stat guvernat în mod democratic trebuie să-i cuprindă pe toți oamenii supuși legilor acelui stat, cu excepția celor în tranzit și a persoanelor dovedite incapabile de a-și purta de grijă.

Prin urmare, dacă instituțiile pentru educație civică sînt fragile, rămîne o singură soluție satisfăcătoare. Acestea trebuie întărite. Noi, cei care credem în scopurile democratice, sîntem obligați să căutăm metode prin care cetățenii pot dobîndi competența de care au nevoie.

Poate că instituțiile pentru educație civică ce au fost create în țările democratice în secolele al XIX-lea și al XX-lea nu mai sînt corespunzătoare. Dacă este adevărat, atunci țările democratice vor trebui să creeze noi instituții pentru a le completa pe cele vechi.

COMENTARII FINALE

Am studiat pînă acum jumătate din domeniul expus în figura 3. Totuși, abia am aruncat o privire asupra celeilalte jumătăți; instituțiile de bază care sînt necesare pentru promovarea scopului democrației și condițiile sociale, economice și de altă natură care favorizează evoluția și menținerea acestor instituții politice democratice. Pe acestea le vom analiza în capitolele următoare.

Trecem, așadar, de la scopuri la realități.

PARTEA A III-A

DEMOCRAȚIA ÎN PRACTICĂ

Capitolul 8

CE INSTITUȚII POLITICE PRESUPUNE DEMOCRAȚIA PE SCARĂ LARGĂ?

Ce înseamnă să spunem că o țară este guvernată în mod democratic?

În acest capitol ne vom concentra asupra instituțiilor politice ale *democrației pe scară largă*, adică instituțiile politice necesare unei *țări democratice*. Așadar, nu sîntem preocupați aici de ceea ce ar putea necesita democrația într-un grup restrîns cum ar fi un comitet. Trebuie să reținem de asemenea avertismentul nostru standard: nici o democrație reală nu a corespuns vreodată criteriilor democratice descrise în Partea a-II-a și prezentate în figura 4. În cele din urmă, ar trebui să fim conștienți în acest capitol ca și în altele că, în limbajul comun, folosim cuvîntul *democrație* pentru a ne referi atît la un scop sau un ideal, cît și la un fapt real care este doar o realizare parțială a scopului. De aceea, pentru moment, voi conta pe cititor să facă distincțiile necesare atunci cînd folosesc termenii *democrație, în mod democratic, guvernare democratică, țară democratică* și așa mai departe.

Dacă o *țară* ar fi să fie guvernată în mod democratic, ce ar fi necesar? Ar trebui să aibă cel puțin cîteva aranjamente, practici și instituții politice care s-ar apropia mult, dacă nu chiar ar satisface criteriile democratice ideale.

Cuvinte despre cuvinte

Aranjamente politice sună ca şi cum ar fi mai mult provizorii, ceea ce ar putea fi adevărat într-o ţară care abia a înlăturat guvernarea nedemocratică. Tindem să considerăm *practicile* ca fiind mai uzuale şi, de aceea, mai trainice. Ne gîndim de obicei la *instituţii* ca fiind stabilite pentru o perioadă îndelungată şi transmise de la o generaţie la alta. Pe măsură ce o ţară trece de la o guvernare nedemocratică la o guvernare democratică, *aranjamentele* democratice iniţiale devin treptat *practici* care, la momentul potrivit, se transformă în *instituţii* stabile. Oricît de utile ar fi aceste distincţii va fi totuşi mai convenabil pentru scopurile noastre să le lăsăm deoparte şi să acceptăm termenul de *instituţii*.

CUM PUTEM ŞTI?

Cum putem stabili ce instituţii politice sînt necesare pentru o democraţie pe scară largă? Am putea analiza istoria ţărilor care şi-au schimbat instituţiile politice ca urmare a revendicărilor pentru cuprinderea mai largă a poporului şi participarea efectivă la guvernare şi la viaţa politică. Deşi cei care încercau cu secole în urmă să obţină cuprinderea şi participarea nu erau neapărat animaţi de idei democratice, începînd de prin secolul al XVIII-lea tindeau să-şi justifice revendicările apelînd la idei democratice şi republicane. Ce instituţii politice căutau şi care din ele au fost cu adevărat adoptate în aceste ţări?

În al doilea rînd, am putea analiza ţări a căror guvernare este numită democratică, în general, de către majoritatea locuitorilor ţărilor respective, de mulţi oameni din alte ţări şi de cărturari, jurnalişti şi alţii asemenea. Cu alte cuvinte, în vorbirea obişnuită şi în discuţiile erudite, ţara aceea este denumită o democraţie.

În al treilea rînd, am putea medita asupra unei anumite ţări sau grup de ţări sau poate chiar o ţară ipotetică, pentru a ne imagina, într-un mod cît se poate de realist, ce instituţii politice ar fi necesare pentru a îndeplini, în mare măsură, scopurile democratice. Am face, ca să spunem aşa, un experiment mintal, în care am reflecta cu atenţie

asupra experienţelor, tendinţelor, posibilităţilor şi limitelor umane şi am proiecta o serie de instituţii politice care ar fi necesare pentru ca o democraţie pe scară largă să existe, dar să fie posibilă şi realizabilă în limitele resurselor umane.

Din fericire, toate cele trei metode converg spre aceeaşi serie de instituţii politice democratice. Acestea sînt, aşadar, cerinţe minime pentru o ţară democratică (fig. 6).

Figura 6. *Ce instituţii politice reclamă democraţia pe scară largă?*

Democraţia pe scară largă reclamă:

1. Oficiali aleşi prin vot
2. Alegeri libere, corecte şi frecvente
3. Libertatea de expresie
4. Surse alternative de informare
5. Autonomie asociaţională
6. Cetăţenie cuprinzătoare

INSTITUŢIILE POLITICE ALE DEMOCRAŢIEI REPREZENTATIVE MODERNE

Pe scurt, instituţiile politice ale guvernării democratice reprezentative moderne sînt:

1. *Oficiali aleşi prin vot.* Controlul asupra deciziilor guvernamentale în privinţa politicilor revine în mod constituţional oficialilor votaţi de cetăţeni. Astfel, noile guvernări democratice pe scară largă sînt *reprezentative*.
2. *Alegeri libere, corecte şi frecvente.* Oficialii votaţi sînt desemnaţi prin alegeri frecvente şi organizate în mod corect, în care constrîngerea este relativ rară.
3. *Libertatea de expresie.* Cetăţenii au dreptul de a-şi exprima, fără ameninţarea unei pedepse grave, opiniile asupra unor chestiuni politice precizate în linii mari, inclusiv critici la adresa oficialilor, guvernului, regimului, sistemului socio-economic şi a ideologiei predominante.

4. *Accesul la surse alternative de informare.* Cetățenii au dreptul de a căuta surse de informare alternative şi autonome la alți cetățeni, specialişti, ziare, reviste, cărți, telecomunicații şi altele asemenea. Mai mult, există într-adevăr surse alternative de informare care nu se află sub controlul guvernului sau al oricărei alte grupări politice separate care ar încerca să influențeze convingerile şi atitudinile politice ale poporului, iar aceste surse alternative sînt protejate efectiv prin lege.
5. *Autonomie asociațională.* Pentru a-şi înfăptui diferitele drepturi, inclusiv pe cele necesare pentru funcționarea eficientă a instituțiilor politice democratice, cetățenii au de asemenea dreptul de a forma asociații şi organizații relativ independente, inclusiv partide politice şi grupuri de interese independente.
6. *Cetățenia cuprinzătoare.* Nici unui adult cu rezidență permanentă în țară şi supus legilor acesteia nu-i pot fi negate drepturile care sînt accesibile altora şi necesare celor cinci instituții politice pe care tocmai le-am enumerat. Acestea includ drepturile de a vota în desemnarea oficialilor prin alegeri libere şi corecte; de a candida pentru funcții publice elective; de liberă expresie; de a forma şi de a participa în organizații politice independente; de a avea acces la surse de informare independente; şi drepturi la alte libertăți şi oportunități care pot fi necesare pentru funcționarea instituțiilor politice ale democrației pe scară largă.

INSTITUȚIILE POLITICE ÎN PERSPECTIVĂ

În mod obişnuit, aceste instituții nu apar într-o țară toate în acelaşi timp. După cum am văzut în scurta noastră istorie a democrației (Capitolul 2), este clar că ultimele două au apărut tîrziu. Pînă în secolul al XX-lea, sufragiul universal era negat atît în teoria cît şi în practica guvernării democratice şi republicane. Mai mult decît orice altă caracteristică, sufragiul universal deosebeşte democrația reprezentativă modernă de toate formele mai timpurii ale democrației.

Perioada în care au apărut şi ordinea în care au fost introduse au variat extraordinar. În țările în care întregul ansamblu de instituții

democratice a apărut cel mai devreme și a dăinuit pînă în ziua de astăzi, democrațiile „mai vechi", au ieșit la lumină elemente ale unui tipar comun. Alegerile pentru un corp legislativ au apărut demult – în Anglia chiar în secolul al XIII-lea, în Statele Unite în perioada colonială, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Practica alegerii legiuitorilor superiori a fost urmată de o expansiune treptată a drepturilor cetățenilor de a-și exprima opiniile asupra unor chestiuni politice și de a căuta și face schimb de informații. Dreptul de a forma asociații cu scopuri politice evidente avea să urmeze ceva mai tîrziu. „Facțiunile" politice și organizarea partizană erau privite în general ca fiind primejdioase, provocatoare de discordie, subversive față de ordinea și stabilitatea politică și dăunătoare binelui public. Cu toate acestea, pentru că asociațiile politice nu puteau fi interzise fără un grad de constrîngere pe care un număr din ce în ce mai mare și mai puternic de cetățeni îl considerau intolerabil, ele reușeau adesea să existe ca asociații mai mult sau mai puțin clandestine pînă cînd ieșeau din necunoscut la lumina zilei. În corpurile legislative ceea ce erau odată „facțiuni" au devenit partide politice. Guvernanții se confruntau cu opoziția sau ceea ce, în Anglia, a ajuns să fie denumită oficial Opoziția Loială a Majestății Sale. În Anglia secolului al XVIII-lea, facțiunea care susținea monarhul și facțiunea opusă susținută de majoritatea micii aristocrații de la „țară" s-au transformat treptat în partidele Tory și Whig. În același secol, în Suedia, adversarii din Parlament s-au denumit, oarecum în glumă, „pălăriile" și „bonetele".[1]

În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în republica nou-formată a Statelor Unite, vicepreședintele Thomas Jefferson și James Madison, șeful Camerei Reprezentanților, i-au pregătit pe adepții lor din Congres să se opună politicilor președintelui federalist, John Adams, și ale ministrului de finanțe, Alexander Hamilton. Ei și-au dat repede seama că, pentru reușita opoziției, nu va fi de ajuns să se opună Federaliștilor în Congres și în cabinet, ci vor trebui să-i înlăture din funcție pe oponenții lor. Pentru a face acest lucru, trebuiau să cîștige alegerile naționale și, pentru a cîștiga alegerile naționale, trebuiau să-și organizeze adepții pe întreg teritoriul țării. În mai puțin de un deceniu, Jefferson, Madison și alții, solidari cu concepțiile lor, au creat un

partid politic care a fost organizat în detaliu pînă la cele mai neînsemnate arii, ţinuturi şi municipalităţi, o organizare care avea să întărească loialitatea adepţilor lor între şi în timpul campaniilor electorale şi să asigure prezenţa acestora la urne. Partidul lor Republican (curînd denumit Republican democratic şi, o generaţie mai tîrziu, Democrat) a devenit primul partid *electoral,* pe baze populare, din întreaga lume. În consecinţă, una din instituţiile politice cele mai fundamentale şi distinctive ale democraţiei moderne, partidul politic, a luat amploare dincolo de limitele sale în parlamente şi foruri legislative, pentru a-i organiza pe cetăţenii înşişi şi a-i mobiliza pe suporterii partidului în alegerile naţionale.

Cînd tînărul aristocrat francez Alexis de Tocqueville a vizitat Statele Unite, în anii 1830, primele cinci instituţii politice democratice prezentate mai sus apăruseră deja în America. Instituţiile i-au părut atît de adînc înrădăcinate şi răspîndite, încît nu a ezitat deloc să numească Statele Unite o democraţie. În această ţară, a spus el, oamenii erau suverani, „societatea se conduce pe sine pentru sine", şi puterea majorităţii era nemărginită.[2] A fost uluit de numărul mare de asociaţii în care s-au organizat americanii, după cum se părea, pentru fiecare obiectiv. Şi dominante printre aceste asociaţii erau două partide politice de importanţă majoră. Lui Tocqueville i s-a părut că în Statele Unite democraţia era aproape atît de desăvîrşită pe cît ne-am imagina că ar putea deveni vreodată.

În secolele următoare, toate cele cinci instituţii democratice fundamentale pe care le-a remarcat Tocqueville în timpul vizitei sale în America au fost consolidate în mai mult de douăsprezece alte ţări. Mulţi observatori din Europa şi Statele Unite au ajuns la concluzia că orice ţară care aspira să fie civilizată şi progresistă trebuia să adopte în mod obligatoriu o formă democratică de guvernămînt.

Cu toate acestea, cea de-a şasea instituţie fundamentală – cetăţenia cuprinzătoare – lipsea pretutindeni. Deşi Tocqueville a afirmat că „statul Maryland, care fusese fondat de oameni de vază, a fost primul care a proclamat sufragiul universal", el – ca majoritatea bărbaţilor (şi a multor femei) din timpul său – presupunea în mod tacit că „universal" nu cuprindea femeile.[3] Şi nici chiar pe anumiţi bărbaţi. S-a

întîmplat că „sufragiul universal" din Maryland excludea de asemenea pe majoritatea americanilor de origine africană. În alte părți, în țări care altfel erau mai mult sau mai puțin democratice, ca și America, exact jumătate din adulți erau complet excluși din viața politică națională pur și simplu pentru că erau femei; în plus, un număr mare de bărbați nu aveau drept de vot pentru că nu îndeplineau cerințele referitoare la educație și proprietate, o excludere susținută de mulți oameni care se considerau adepți ai guvernării democratice sau republicane. Deși Noua Zeelandă a acordat femeilor sufragiul în alegerile naționale în 1893 și Australia în 1902, în anumite țări altfel democratice, femeile nu au cîștigat sufragiul în alegerile naționale decît în jurul anului 1920; în Belgia, Franța și Elveția, țări pe care cei mai mulți oameni le-ar fi numit extrem de democratice, femeile nu au putut vota pînă după cel de-al doilea război mondial.

Pentru că astăzi multora le este greu să înțeleagă ce a însemnat „democrația" pentru înaintașii noștri, voi sublinia din nou diferența: în toate democrațiile și republicile existente de-a lungul a douăzeci și cinci de secole, drepturile de a se angaja pe deplin în viața politică erau restrînse la o minoritate de adulți. Guvernarea „democratică" era doar guvernarea de către bărbați – nici aceștia toți. Abia în secolul al XX-lea a ajuns democrația să impună, și în practică și în teorie, ca drepturile de a se implica pe deplin în viața politică să fie acordate, cu cîteva excepții sau nici una, întregii populații de adulți care locuiesc permanent într-o țară. Luate așadar în ansamblu, aceste șase instituții politice constituie nu doar un nou tip de sistem politic, ci și un nou fel de guvernare populară, un gen de democrație care nu a existat niciodată de-a lungul celor douăzeci și cinci de secole de experiență de la inaugurarea „democrației" în Atena și a „republicii" în Roma. Pentru că, luate în totalitate, instituțiile guvernării democratice reprezentative moderne sînt unice pe plan istoric, este practic să le dăm propria lor denumire. Acest tip modern de guvernare democratică pe scară largă este numit uneori democrație *poliarhică*.

Cuvinte despre cuvinte

Termenul de *poliarhie* provine din cuvinte greceşti care înseamnă „mulţi" şi „conducere", aşadar „conducere de către cei mulţi", diferită de conducerea unui singur om sau monarhie şi conducerea cîtorva, oligarhie sau aristocraţie. Deşi termenul fusese arareori folosit, l-am introdus împreună cu un coleg, în 1953, ca fiind o metodă comodă de a face referire la o democraţie reprezentativă modernă cu sufragiu universal. De aici înainte îl voi folosi cu acest sens. Mai exact, o democraţie poliarhică este un sistem politic cu cele şase instituţii enumerate mai înainte. Aşadar, democraţia poliarhică este diferită de democraţia reprezentativă cu sufragiu restrîns, aşa cum era în secolul al XIX-lea. Se deosebeşte, de asemenea, de democraţii şi republici mai vechi, unde nu doar sufragiul era restrîns ci, de asemenea, lipseau multe caracteristici esenţiale ale democraţiei poliarhice, cum ar fi partidele politice, drepturile de a forma organizaţii politice care să influenţeze sau să se opună guvernării respective, grupuri de interese organizate şi aşa mai departe. Mai diferă şi de practicile democratice în unităţi atît de mici încît membrii se pot aduna nemijlocit pentru a face (sau propune) politici sau legi. (Voi reveni la această deosebire în curînd).

Deşi au contribuit adesea şi alţi factori, cele şase instituţii politice ale democraţiei poliarhice s-au constituit, cel puţin parţial, ca urmare a revendicărilor referitoare la cuprindere şi participare la viaţa politică. Toate şase există în ţări despre care astăzi se spune în mare măsură că sînt democraţii. Aţi putea foarte bine întreba: nu sînt unele din aceste instituţii nimic altceva decît rezultate trecute ale eforturilor istorice? Nu mai sînt necesare guvernării democratice? Şi dacă mai sînt necesare astăzi, din ce motiv?

FACTORUL MĂRIME

Înainte de a răspunde la aceste întrebări, trebuie să atrag atenţia asupra cîtorva premise importante. După cum am avertizat la începutul acestui capitol, avem în vedere instituţiile necesare pentru guvernarea unei *ţări* democratice. De ce „ţară"? *Pentru că toate*

instituţiile necesare unei ţări democratice nu ar fi întotdeauna obligatorii pentru o unitate mult mai mică decît o ţară.

Să ne gîndim la un comitet guvernat în mod democratic sau la un club sau un oraş foarte mic. Deşi egalitatea dreptului de vot ar părea necesară, astfel de unităţi mici s-ar putea conduce fără mulţi oficiali aleşi: poate un moderator care să conducă adunările şi un secretar-trezorier care să ţină evidenţele şi conturile. Participanţii ar putea hotărî aproape totul imediat, în adunările lor, lăsînd detaliile secretarului-trezorier. Guvernele organizaţiilor mai mici nu ar trebui să fie guverne reprezentative în adevăratul sens al cuvîntului, în care cetăţenii aleg reprezentanţi însărcinaţi să adopte legi şi politici. Şi totuşi, aceste guverne ar putea fi democratice, poate chiar foarte democratice. Aşadar, chiar dacă nu ar avea partide politice sau asociaţii politice independente, ar putea fi şi ele extrem de democratice. De fapt, am putea fi de acord cu punctul de vedere clasic, democratic şi republican, că în asociaţii restrînse „facţiunile" organizate nu numai că sînt inutile, ci pur şi simplu dăunătoare. În locul conflictelor exacerbate de facţionalism, întruniri preelectorale, partide politice şi aşa mai departe, am putea prefera unitatea, consensul, înţelegerea, atinse prin discuţii şi respect reciproc.

Prin urmare, instituţiile politice necesare guvernării democratice depind de dimensiunea unităţii. Cele şase instituţii enumerate mai înainte au fost create deoarece sînt necesare guvernării *ţărilor* şi nu a unităţilor mai mici. Democraţia poliarhică este guvernarea democratică pe scară largă a statului-naţiune sau a ţării.

Pentru a reveni la întrebările noastre: Sînt instituţiile politice ale democraţiei poliarhice cu adevărat necesare democraţiei pe scară largă a unei ţări? Dacă da, de ce? Pentru a răspunde acestor întrebări, să ne amintim ce necesită un proces democratic (figura 7).

Figura 7. *De ce sînt necesare instituţiile?*

Într-o unitate de mărimea unei ţări, aceste instituţii politice ale democraţiei poliarhice...	sînt necesare pentru a satisface următoarele criterii democratice:
1. Reprezentanţi aleşi	Participare efectivă Controlul asupra agendei
2. Alegeri libere, corecte şi frecvente	Egalitatea la vot Controlul asupra agendei
3. Libertatea de expresie	Participarea efectivă Înţelegere luminată Controlul asupra agendei
4. Surse alternative de informare	Participarea efectivă Înţelegere luminată Controlul asupra agendei
5. Autonomie asociaţională	Participarea efectivă Înţelegere luminată Controlul asupra agendei
6. Cetăţenie cuprinzătoare	Cuprindere deplină

DE CE (ŞI CÎND) DEMOCRAŢIA RECLAMĂ EXISTENŢA UNOR REPREZENTANŢI ALEŞI?

Întrucît subiectul principal al guvernării democratice au devenit unităţile de dimensiuni mari cum sînt naţiunile sau ţările, s-au ivit următoarele întrebări: cum ar putea *participa efectiv* cetăţenii atunci cînd devin prea numeroşi sau prea dispersaţi din punct de vedere geografic (sau ambele, cum se întîmplă într-o ţară) pentru a mai lua parte în mod practic la elaborarea legilor, întrunindu-se într-un singur loc? Şi cum pot fi ei siguri că problemele care-i preocupă cel mai mult sînt luate în considerare în mod corespunzător de către oficiali – cu alte cuvinte, cum pot cetăţenii *controla agenda* deciziilor guvernamentale?

A şti cum să îndeplineşti mai bine aceste cerinţe democratice, într-o unitate politică atît de mare precum o ţară, este, bineînţeles, extrem de dificil. Totuşi, aşa cum se întîmplă şi cu alte criterii democratice foarte exigente, şi acesta poate servi drept standard de evaluare

a posibilităţilor şi soluţiilor alternative. Este limpede că cerinţele nu ar putea fi îndeplinite dacă cei mai importanţi funcţionari guvernamentali ar putea stabili agenda şi adopta politicile independent de voinţa cetăţenilor. Singura soluţie posibilă, deşi imperfectă, este ca cetăţenii să-şi aleagă conducătorii cei mai importanţi şi să-i facă mai mult sau mai puţin responsabili prin mecanismul alegerilor, înlăturîndu-i, ca să spunem aşa, în alegerile ulterioare.

Pentru noi această soluţie pare evidentă. Dar ceea ce nouă ni se poate părea de la sine evident nu era deloc evident pentru predecesorii noştri.

După cum am văzut în Capitolul 2, pînă nu foarte demult, posibilitatea ca cetăţenii să aleagă şi să respingă, prin alegeri, reprezentanţii împuterniciţi să legifereze a rămas în mare măsură străină atît de teoria cît şi de practica democraţiei. Am văzut, de asemenea, că alegerea reprezentanţilor s-a dezvoltat îndeosebi în Evul Mediu, cînd monarhii şi-au dat seama că pentru a impune taxe, a aduna oştiri şi a face legi, aveau nevoie să obţină acordul nobilimii, clerului superior şi al cîtorva oameni de rînd nu tocmai lipsiţi de importanţă.

Aşadar, pînă în secolul al XVIII-lea, concepţia standard era că guvernarea democratică sau republicană însemna conducere de către popor şi, dacă oamenii urmau să guverneze, trebuiau să se întrunească într-un loc pentru a vota decrete, legi sau politici. Democraţia trebuia să fie o democraţie citadină; democraţia reprezentativă era o contradicţie de termeni. Prin deducţie, fie ea explicită sau implicită, o republică sau o democraţie putea exista de fapt doar într-o unitate restrînsă, cum ar fi o comună sau un oraş. Scriitorii care susţineau această concepţie, cum ar fi Montesquieu şi Jean-Jacques Rousseau, erau perfect conştienţi de dezavantajele unui stat mic, în special atunci cînd se confrunta cu superioritatea militară a unui stat mult mai mare şi, de aceea, erau extrem de pesimişti în privinţa şanselor de viitor pentru democraţia adevărată.

Cu toate acestea, concepţia standard a fost repede biruită şi înlăturată de forţa impetuoasă a statului naţional. Rousseau însuşi a înţeles că, pentru guvernarea unei ţări atît de mari precum Polonia (pentru care el a propus o constituţie), ar fi necesară reprezentarea. Şi, la scurt timp după aceea, concepţia standard a fost alungată de pe scenă de începutul democraţiei în America.

În 1787, cînd Convenţia Constituţională s-a întrunit la Philadelphia pentru a desemna o constituţie adecvată unei ţări mari cu o populaţie în continuă creştere, delegaţii erau deja extrem de conştienţi de tradiţia istorică. Era posibil ca o republică să existe pe scara atît de largă atinsă deja de Statele Unite, ca să nu mai amintim scara şi mai largă pe care o anticipau delegaţii?* Totuşi, nimeni nu a contestat că de-ar fi să existe o republică în America, ar trebui să ia forma republicii *reprezentative*. Datorită experienţei îndelungate în privinţa reprezentării în corpurile legislative coloniale şi de stat şi în Congresul Continental, posibilitatea realizării unui guvern reprezentativ era de fapt indiscutabilă.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, concepţia tradiţională era deja ignorată, dată uitării sau, dacă era amintită, tratată ca fiind irelevantă. „Este evident", scria în 1861 John Stuart Mill, „că singura guvernare care poate îndeplini toate exigenţele statului social este cea la care participă întreg poporul; că orice participare, chiar şi în cea mai mică funcţie publică, este utilă; că participarea ar trebui să fie pretutindeni atît de mare pe cît permite gradul general de îmbunătăţire a comunităţii şi că nimic nu poate fi mai oportun în cele din urmă decît accesul tuturor la o parte din puterea suverană a statului. Dar, din moment ce într-o comunitate care depăşeşte dimensiunile unui singur orăşel nu toţi pot participa personal la toate problemele publice, decît într-o foarte mică măsură, se înţelege că tipul ideal de guvernare perfectă trebuie să fie cel reprezentativ."[4]

DE CE DEMOCRAŢIA CERE ALEGERI LIBERE, CORECTE ŞI FRECVENTE?

După cum am văzut, dacă acceptăm dezirabilitatea egalităţii politice, atunci fiecare cetăţean trebuie să aibă *o oportunitate egală şi efectivă de a vota, şi toate voturile trebuie luate în considerare ca fiind egale*. Dacă este să punem în aplicare egalitatea votului, atunci în mod clar alegerile trebuie să fie libere şi corecte. Să fie libere

* Unii delegaţi au prevăzut că Statele Unite ar putea avea, pînă la urmă, o sută de milioane de locuitori. Acest nivel a fost atins în 1915.

înseamnă că cetăţenii pot merge la urne fără teamă de represalii; iar pentru a fi corecte, toate voturile trebuie luate în considerare ca fiind egale. Cu toate acestea, alegerile libere şi corecte nu sînt de ajuns. Imaginaţi-vă reprezentanţi aleşi pentru o perioadă de, să spunem, douăzeci de ani! Dacă este ca cetăţenii să păstreze *controlul final asupra agendei*, atunci alegerile trebuie să fie şi frecvente.

Modul cel mai bun de a pune în aplicare alegeri libere şi corecte nu este evident. Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, buletinul de vot a început să înlocuiască votul prin ridicare de mînă. Deşi votul deschis mai are cîţiva apărători, caracterul secret a devenit regula generală; se consideră că o ţară în care acesta este încălcat în mare măsură, nu are alegeri libere şi corecte. Dar discuţiile referitoare la sistemul de votare care îndeplineşte cel mai bine standardele de corectitudine continuă. Este sistemul reprezentării proporţionale (RP), folosit în cele mai multe ţări democratice, mai corect decît sistemul votului majoritar într-un singur tur aplicat în Marea Britanie şi Statele Unite? Ambele pot fi argumentate în mod rezonabil, după cum vom vedea cînd vom reveni la această întrebare în Capitolul 10. Totuşi, în discuţiile privind diferitele sisteme de votare, necesitatea unui sistem corect se subînţelege; cum să fie atinse cel mai bine corectitudinea şi alte obiective rezonabile este pur şi simplu o problemă tehnică.

Cît de frecvente ar trebui să fie alegerile? Judecînd după practicile secolului al XX-lea în ţările democratice, s-ar putea da un răspuns aproximativ conform căruia alegerile anuale pentru reprezentanţii legislativi ar fi puţin prea frecvente, iar orice perioadă mai mare de cinci ani ar fi prea lungă. Este totuşi evident că democraţii se pot contrazice în mod rezonabil asupra intervalului exact şi asupra modului în care acesta poate varia în privinţa diferitelor funcţii şi practici tradiţionale. Ideea principală este că fără alegeri frecvente cetăţenii ar pierde într-o măsură considerabilă controlul asupra oficialilor aleşi.

DE CE DEMOCRAŢIA RECLAMĂ LIBERTATEA DE EXPRESIE?

În primul rînd, libertatea de expresie este obligatorie pentru ca cetăţenii *să participe* în mod efectiv la viaţa politică. Cum pot cetă-

ţenii să-şi facă cunoscute punctele de vedere şi să-şi convingă concetăţenii şi reprezentanţii să le adopte, dacă nu-şi pot exprima în mod liber opiniile asupra tuturor problemelor legate de conduita guvernului? Şi dacă este să ţină cont şi de concepţiile altora, trebuie să aibă posibilitatea de a auzi ce au alţii de spus.

Dobîndirea unei *înţelegeri luminate* a posibilelor acţiuni şi politici guvernamentale necesită de asemenea libertatea de expresie. Pentru a-şi forma competenţa civică, cetăţenii au nevoie de ocazii în care să-şi exprime propriile puncte de vedere; să înveţe unii de la alţii; să se angajeze în discuţii şi dezbateri; să citească, să afle şi să ceară informaţii de la experţi, candidaţi politici şi persoane în a căror judecată au încredere; şi să înveţe pe alte căi ce se bazează pe libertatea de expresie.

În cele din urmă, fără libertatea de expresie, cetăţenii şi-ar pierde repede puterea de a influenţa *agenda* hotărîrilor guvernamentale. Cetăţenii fără voce pot fi supuşi ideali pentru un conducător autoritar şi ar fi un dezastru pentru democraţie.

DE CE DEMOCRAŢIA RECLAMĂ DISPONIBILITATEA UNOR SURSE DE INFORMARE INDEPENDENTE ŞI ALTERNATIVE?

Ca şi libertatea de expresie, disponibilitatea surselor de informare alternative şi relativ independente este cerută de cîteva criterii democratice de bază. Să ne gîndim la necesitatea *înţelegerii luminate*. Cum pot dobîndi cetăţenii informaţiile de care au nevoie pentru a înţelege problemele, dacă guvernul deţine controlul asupra tuturor surselor importante de informare? Sau de altfel, dacă un singur grup se bucură de monopol în furnizarea informaţiilor? Aşadar, cetăţenii trebuie să aibă acces la surse de informare alternative care nu se află sub controlul guvernului sau nu sînt dominate de nici un alt grup sau punct de vedere.

Sau să ne gîndim la *participarea efectivă* şi la influenţarea *agendei publice*. Cum ar putea cetăţenii să participe cu adevărat la viaţa politică dacă toate informaţiile pe care le-ar putea dobîndi ar

proveni dintr-o singură sursă, să spunem guvernul sau, de fapt, un singur partid, o singură facţiune sau un singur interes?

DE CE DEMOCRAŢIA PRESUPUNE EXISTENŢA UNOR ASOCIAŢII INDEPENDENTE?

După cum am văzut mai devreme, a fost necesară o schimbare radicală în modurile de a gîndi pentru a accepta nevoia de asociaţii politice – grupuri de interese, organizaţii de lobby, partide politice. Totuşi, dacă o republică mare cere ca reprezentanţii să fie aleşi, atunci cum pot fi abordate alegerile? Formarea unei organizaţii, cum ar fi un partid politic, oferă unui grup un avantaj electoral evident. Şi dacă un grup încearcă să cîştige acest avantaj, nu o vor face şi alţii care nu sînt de acord cu politicile sale? Şi de ce ar trebui ca între alegeri activitatea politică să înceteze? Legiuitorii pot fi influenţaţi; pot fi invocate cauze, promovate strategii, căutate numiri în funcţii. Deci, spre deosebire de un oraş mic sau o comună, democraţia pe scară largă într-o ţară face ca asociaţiile politice să fie atît necesare, cît şi oportune. În orice caz, cum ar putea fi împiedicate fără a submina dreptul fundamental al cetăţenilor de a participa efectiv la guvernare? Prin urmare, într-o republică de dimensiuni mari, ele nu sînt doar necesare şi oportune, ci chiar inevitabile. Asociaţiile independente sînt de asemenea o sursă de *educaţie şi luminare civică.* Ele oferă cetăţenilor nu numai informaţii ci şi ocazii de discuţii, dezbateri şi dobîndire a abilităţilor politice.

DE CE DEMOCRAŢIA RECLAMĂ O CETĂŢENIE CUPRINZĂTOARE?

Răspunsul se află, binenţeles, în motivaţiile care ne-au condus la concluzia capitolului precedent. Aproape că nu mai e nevoie să le repetăm aici.

Putem privi instituţiile politice prezentate în acest capitol şi rezumate în figura 6 din mai multe puncte de vedere. În privinţa unei

țări căreia îi lipsesc una sau mai multe instituții și care nu este pînă la acest punct democratizată suficient, cunoașterea instituțiilor politice fundamentale ne poate ajuta să proiectăm o strategie pentru o tranziție completă la democrația reprezentativă modernă. Pentru o țară care a trecut prin această tranziție foarte recent, cunoașterea respectivă ne poate ajuta să aflăm care sînt instituțiile fundamentale care trebuie *întărite, adîncite și consolidate*. Deoarece toate sînt necesare democrației reprezentative moderne (democrație poliarhică) le putem privi de asemenea ca stabilind un *nivel minim de democratizare*.

Cei dintre noi care trăiesc în democrațiile mai vechi, unde trecerea la democrație s-a petrecut acum cîteva generații și unde instituțiile politice enumerate în figura 6 sînt deja înrădăcinate, întîmpină o provocare diferită, dar la fel de dificilă. Căci, deși instituțiile sînt necesare democratizării, ele nu sînt în mod categoric *suficiente* pentru a îndeplini în totalitate criteriile democratice enumerate în figura 6 și prezentate în Capitolul 4. Atunci nu sîntem liberi, ba mai mult, obligați să evaluăm instituțiile noastre democratice în comparație cu aceste criterii? Mie ca și multor altora mi se pare evident că, apreciate după criteriile democratice, instituțiile politice actuale prezintă multe neajunsuri.

În consecință, așa cum avem nevoie de strategii pentru a înfăptui tranziția către democrație în țări nedemocratice și pentru a consolida instituțiile democratice în țările nou democratizate, și în țările de mult timp democratice trebuie să analizăm dacă și cum să trecem dincolo de nivelul actual al democrației.

Dați-mi voie să mă exprim astfel. În multe țări sarcina este de a înfăptui democratizarea pînă la nivelul democrației poliarhice. Dar pentru cetățenii din democrațiile mai vechi, provocarea este să descopere cum ar putea atinge un nivel de democratizare *mai presus* de democrația poliarhică.

Capitolul 9

VARIETĂȚI I

DEMOCRAȚIA PE DIFERITE SCĂRI

Există diferite varietăți ale democrației? Dacă da, care sînt acestea? Deoarece termenii de *democrație* și *democratic* sînt vehiculați fără deosebire, este tentant să adoptăm punctul de vedere al lui Humpty Dumpty, în *Through the Looking Glass*:

„Cînd folosesc *eu* un cuvînt", spuse Humpty Dumpty pe un ton destul de batjocoritor, „înseamnă exact ce aleg eu să însemne – nici mai mult, nici mai puțin".

„Întrebarea este", răspunse Alice, „dacă *poți* să le dai cuvintelor atîtea sensuri diferite".

„Întrebarea este", spuse Humpty Dumpty, „cine este șeful – asta-i tot".

ÎNSĂ CUVINTELE CONTEAZĂ

Dacă acceptăm punctul de vedere de mai sus, atunci oricine e liber să numească orice guvernare o democrație – chiar și o guvernare despotică. Lucrul acesta se întîmplă mult mai des decît ați putea bănui. Conducătorii autoritari pretind uneori că regimul lor este de fapt un tip special de „democrație", superior altor genuri. De exemplu, V. I. Lenin a afirmat odată: „Democrația proletară este de un milion de ori mai democratică decît orice democrație burgheză; guvernarea sovi-

etică este de un milion de ori mai democratică decît cea mai democratică republică burgheză"[1]. Aceasta vine din partea celui care a fost principalul arhitect în construirea fundamentelor regimului totalitar care a condus Uniunea Sovietică mai mult de şaizeci de ani.

Astfel de plăsmuiri au fost create de asemenea de conducători şi propagandişti în „democraţiile populare" extrem de autoritariste înfăptuite în Europa Centrală şi de Est, în ţări care au căzut sub dominaţie sovietică în timpul şi după cel de-al doilea război mondial.

Dar de ce să acceptăm în mod laş pretenţiile despoţilor că ar fi de fapt democraţi? O cobră nu devine porumbel pentru că aşa spune stăpînul ei. Indiferent de ce ar pretinde liderii şi propagandiştii unei ţări, sîntem îndreptăţiţi să considerăm că o ţară este o democraţie numai dacă posedă *toate* instituţiile politice necesare democraţiei.

Înseamnă însă acest lucru că pot fi îndeplinite criteriile democratice doar prin întreaga serie de instituţii politice specifice democraţiei poliarhice care au fost prezentate în capitolul precedent? Nu în mod necesar.

- Instituţiile democraţiei poliarhice sînt necesare pentru democratizarea guvernării statului într-un sistem pe scară largă, mai precis o ţară. Dar ar putea fi inutile sau cu totul nepotrivite pentru democraţie în unităţi pe scară mai mică (sau mai mare?), sau în asociaţii mai restrînse care sînt independente de stat şi ajută la formarea societăţii civile. (Mai multe despre acest subiect în cîteva clipe).
- Instituţiile democraţiei poliarhice au fost prezentate în capitolul anterior în termeni generali. Dar oare nu ar putea ţările democratice să se deosebească foarte mult şi sub aspecte importante în ceea ce priveşte instituţiile politice specifice: măsuri electorale, sisteme de partide şi altele asemenea? Vom studia aceste deosebiri în următoarele două capitole.
- Faptul că instituţiile democraţiei poliarhice sînt necesare nu înseamnă că ele sînt suficiente pentru democraţie. Un sistem politic cu aceste instituţii va îndeplini criteriile democratice prezentate în Capitolul 4, într-un mod mai mult sau mai puţin satisfăcător. Dar nu este posibil ca alte instituţii, poate adiţionale, să îngăduie unei ţări îndeplinirea mai desăvîrşită a unuia sau a mai multora dintre aceste criterii?

DEMOCRAŢIA GREACĂ *VS.* DEMOCRAŢIA MODERNĂ

Dacă instituţiile politice obligatorii pentru democraţie cuprind reprezentanţi aleşi, ce putem spune despre greci, care au folosit pentru prima dată termenul *democraţie* pentru guvernările din oraşele-state? Nu am împinge oare perspectiva noastră actuală pînă la absurditatea anacronică dacă am ajunge la concluzia că, aşa cum au făcut Lenin, Mussolini şi alţi antidemocraţi din secolul al XX-lea, şi grecii au folosit termenul pur şi simplu în mod greşit? La urma urmei, ei şi nu noi sînt cei care au creat şi întrebuinţat pentru prima dată cuvîntul *democraţie*. Să negăm că Atena a fost o democraţie ar fi ca şi cum am spune că ceea ce au inventat fraţii Wright nu era un avion, pentru că aparatul lor de la început seamănă atît de puţin cu cele din zilele noastre.

Tratînd cu respectul cuvenit întrebuinţarea sa în trecut, poate reuşim să învăţăm ceva despre democraţie de la cei care ne-au dat nu doar cuvîntul, ci ne-au oferit şi exemple concrete a ceea ce voiau să spună prin el. Dacă analizăm cel mai cunoscut exemplu al democraţiei greceşti, cel al Atenei, remarcăm două deosebiri importante faţă de versiunea noastră actuală. Din motive pe care le-am studiat, majoritatea democraţilor din zilele noastre ar pretinde că un sistem democratic acceptabil trebuie să îndeplinească un criteriu democratic pe care grecii l-ar fi considerat inacceptabil: cuprinderea. Au adăugat de asemenea o instituţie politică pe care grecii o considerau nu doar inutilă pentru democraţiile lor, ci de-a dreptul inoportună: alegerea reprezentanţilor împuterniciţi să adopte legi. Am putea spune că sistemul politic pe care l-au creat ei a fost o democraţie primară, o democraţie de adunare sau o democraţie citadină. Dar în mod categoric nu au creat democraţia reprezentativă aşa cum o înţelegem noi astăzi[2].

DEMOCRAŢIA DE ADUNARE *VS.* DEMOCRAŢIA REPREZENTATIVĂ

Obişnuiţi fiind să acceptăm legitimitatea democraţiei reprezentative am putea considera că este greu de înţeles de ce aveau grecii

atît de multă considerație pentru democrația de adunare. Cu toate acestea, pînă de curînd, majoritatea celorlalți adepți ai democrației aveau aceeași atitudine ca și ei, pînă la Jean Jacques Rousseau, în 1762, cînd a fost publicată lucrarea sa, *Contractul social*. Sau pînă mai tîrziu, la anti-federaliștii care se opuneau noii Constituții Americane întrucît credeau că sub o guvernare *federală* nu ar mai putea să se guverneze ei înșiși; și pînă la cetățenii cantoanelor din Elveția și ai orașelor din Vermont care și-au păstrat cu mare grijă adunările-citadine; și la studenții americani ai anilor 1960 și 1970 care au cerut cu fervoare ca „democrația participativă" să înlocuiască sistemele reprezentative; și pînă la mulți alții care continuă să sublinieze virtuțile guvernării democratice de către adunările cetățenești.

Adepții democrației de adunare care își cunosc istoria sînt conștienți că reprezentarea – ca mecanism democratic – are un trecut tenebros. Așa cum am văzut în Capitolul 2, guvernarea reprezentivă a fost inițiată nu ca o practică democratică ci ca un mecanism prin care guvernările nedemocratice – în principal monarhii – puteau pune mîna pe venituri valoroase și pe alte bogății pe care le doreau, mai ales pentru a purta războaie. Așadar, la origine, reprezentarea nu a fost democratică; a fost o instituție nedemocratică introdusă mai tîrziu în teoria și practica democratică.

Pe lîngă neîncrederea justificată în această instituție, căreia îi lipseau recomandările democratice, criticii reprezentării aveau o motivație și mai importantă. Într-o unitate politică restrînsă, cum ar fi un oraș, democrația de adunare le oferă cetățenilor oportunități de a se angaja ei înșiși în procesul de guvernare, pe care guvernarea reprezentativă dintr-o unitate mai mare pur și simplu nu le poate asigura.

Să analizăm unul din criteriile ideale pentru democrație prezentate în Capitolul 4: ocaziile de a participa în mod efectiv la decizii. Într-o unitate restrînsă guvernată de propriii ei cetățeni întruniți într-o adunare populară, participanții pot discuta și dezbate problemele pe care le consideră importante; după ce ascultă părerile pro și contra, pot lua o hotărîre; pot vota în mod direct în privința chestiunilor prezentate; și, în consecință, nu sînt nevoiți să delege deciziile de importanță majoră reprezentanților, care ar putea foarte bine să fie influențați mai curînd de propriile lor scopuri și interese decît de cele ale alegătorilor lor.

Date fiind aceste avantaje clare, de ce a fost reformulată vechea înţelegere a democraţiei astfel încît să cuprindă o instituţie politică, la origini, nedemocratică?

REPREZENTAREA DEJA EXISTA

Ca de obicei, un răspuns parţial este oferit de istorie. În ţări unde practica alegerii reprezentanţilor exista deja, reformatorii democratici au întrevăzut o ocazie extraordinară. Nu au considerat necesar să înlăture sistemul reprezentativ, în ciuda originilor sale suspecte şi a sufragiului restrîns, exclusivist pe care era întemeiat. Ei au crezut că, prin extinderea bazei electorale, legislativul sau parlamentul ar putea fi transformat într-un corp mult mai reprezentativ, care ar sluji scopuri democratice. Unii dintre ei au văzut în reprezentare o schimbare profundă în privinţa perspectivelor democraţiei. Un gînditor francez al secolului al XVIII-lea, Destutt de Tracy, ale cărui critici referitoare la predecesorul său, Montesquieu, l-au influenţat foarte mult pe Thomas Jefferson, a remarcat triumfător: „Reprezentarea sau guvernarea reprezentativă poate fi considerată o nouă invenţie, necunoscută în timpul lui Montesquieu ... Democraţia reprezentativă ... este democraţia devenită practicabilă pentru o lungă perioadă de timp şi pe arii teritoriale vaste"[3].

În 1820, James Stuart Mill a descris „sistemul de reprezentare" ca fiind „marea descoperire a timpurilor moderne"[4]. Noua invenţie, marea descoperire – cuvintele acestea ne ajută să regăsim ceva din emoţia pe care au încercat-o reformatorii democratici cînd au aruncat ochelarii de cal ai gîndirii democratice tradiţionale şi au văzut că un nou gen de democraţie putea fi creat inserînd practica medievală a reprezentării în filonul antic al democraţiei.

Au avut dreptate. În esenţă, procesul de extindere a dus în cele din urmă la o guvernare reprezentativă întemeiată pe un demos cuprinzător, ajutînd astfel la conturarea concepţiei noastre moderne de democraţie.

Totuşi, date fiind dezavantajele relative ale reprezentării, de ce nu au respins-o reformatorii democratici în întregime, optînd în

schimb pentru democrația directă sub forma, să spunem, adunării poporului în stil grec? Deși existau cîțiva adepți ai acestei variante, majoritatea adepților democrației au ajuns la aceeași concluzie ca și cei care au elaborat Constituția Statelor Unite, că unitatea politică pe care doreau să o democratizeze era prea mare pentru o democrație de adunare.

ÎNCĂ O DATĂ: DESPRE MĂRIME ȘI DEMOCRAȚIE

Mărimea contează. Și numărul oamenilor dintr-o unitate politică și dimensiunile teritoriului acesteia au consecințe în ceea ce privește forma de democrație. Imaginați-vă pentru o clipă că ați fi reformatori într-o țară cu o guvernare nedemocratică, pe care sperați să o democratizați. Nu doriți ca țara să se împartă în zeci sau poate sute de state mici, chiar dacă fiecare ar putea fi destul de mic pentru ca cetățenii săi să se întrunească frecvent spre a-și exercita suveranitatea într-o adunare. Cetățenii țării noastre sînt prea numeroși pentru a se aduna și, mai mult de atît, sînt răspîndiți pe un teritoriu prea vast pentru ca toți să vă întîlniți fără dificultăți insurmontabile. Ce puteți face?

Poate că în prezent, și din ce în ce mai mult în viitor, ați putea rezolva problema referitoare la teritoriu folosind mijloace electronice de comunicare care le-ar permite cetățenilor răspîndiți pe o arie întinsă a se „întîlni", a dezbate probleme și a vota. Dar, a permite cetățenilor să se „întîlnească" pe cale electronică este un lucru iar a rezolva problema ridicată de numărul mare de cetățeni, cu totul altul. Dincolo de o anumită limită, încercarea de a face posibil ca toți să se întîlnească și să se angajeze într-o dezbatere profitabilă, chiar și pe cale electronică, devine ridicolă.

Cît de mare înseamnă prea mare pentru o democrație de adunare? Cît de mică înseamnă îndeajuns de mică? Conform unor evaluări științifice recente, în orașele-state grecești, corpul cetățenesc format din bărbați adulți număra, în mod caracteristic, între două mii și zece mii – care era, după părerea unor teoreticieni politici greci, aproximativ numărul potrivit pentru un *polis* bun, pentru un oraș-stat care se auto-guvernează. Cu toate acestea, corpul cetățenesc din Atena

era mult mai cuprinzător – avînd poate în jur de *şaizeci de mii* la apogeul democrației ateniene, în anul 450 î.H. „Consecința", observa un specialist, „a fost că Atena avea pur şi simplu prea mulți cetățeni pentru a funcționa cum trebuie ca un *polis*" . Un secol mai tîrziu, ca urmare a emigrării, deceselor cauzate de război şi boală şi a restricțiilor suplimentare în privința cetățeniei, este probabil ca numărul să fi fost redus la jumătate, dar era în continuare prea mare pentru ca adunarea să cuprindă mai mult de o mică parte a cetățenilor bărbați din Atena[5].

Puțină aritmetică simplă dezvăluie imediat consecințele implacabile ale timpului şi numerelor. Să presupunem că începem cu o unitate foarte mică, să spunem un comitet cu doar zece membri. Credem că ar fi rezonabil să-i acordăm fiecărui membru cel puțin zece minute pentru a dezbate problema în discuție. Vom avea deci nevoie, pentru întrunirea noastră, de aproximativ o oră şi patruzeci de minute, care nu este, cu siguranță, o perioadă exorbitant de îndelungată pentru membrii comitetului. Dar să presupunem că subiectul este atît de complex încît fiecărui membru al comitetului i-ar trebui cîte o jumătate de oră. Atunci va fi nevoie să pregătim o întrunire de cinci ore – sau poate chiar două adunări – o perioadă de timp în continuare acceptabilă.

Dar chiar şi un comitet destul de numeros s-ar dovedi a fi o adunare de cetățeni restrînsă. Gîndiți-vă, de exemplu, la un sat de două sute de oameni, unde întreaga populație adultă este formată din o sută de persoane, toate participante la întrunirile unei adunări. Să presupunem că fiecare are dreptul la cel mult zece minute. Această mulțime modestă ar avea nevoie de cîte opt ore în două zile – nu imposibil dar în mod sigur nici uşor de înfăptuit! Să ne oprim o clipă la ipoteza cu zece minute pentru participarea fiecărui cetățean. Pe măsură ce numerele cresc, situația devine din ce în ce mai absurdă. Într-un „polis ideal" cu zece mii de cetățeni cu drepturi depline, timpul necesar întrece orice limite acceptabile. Zece minute alocate fiecărui cetățean ar necesita mai mult de o sută de zile lucrătoare de cîte opt ore. Alocarea unei jumătăți de oră ar necesita aproape doi ani de întruniri constante.

Tabelul 1. *Preţul considerabil al democraţiei participative*

Număr de persoane	Timp total necesar dacă fiecare persoană are					
	10 minute			30 minute		
	minute	ore	zile de lucru de 8 ore	minute	ore	zile de lucru de 8 ore
10	100	2		300	5	
20	200	3		600	10	1
50	500	8	1	1500	25	3
500	5000	83	10	15000	250	31
1000	10000	167	21	30000	500	63
5000	50000	833	104	150000	2500	313
10000	100000	1667	208	300000	5000	625

După cum ştie oricine este cît de cît familiar cu adunările citadine, este bineînţeles absurd să presupunem că fiecare cetăţean ar dori să ia cuvîntul. De obicei vorbesc doar cîteva persoane. Ceilalţi se pot abţine pentru oricare dintr-o serie de motive: pentru că ceea ce intenţionau să spună a fost deja tratat în mod corespunzător; sau au luat deja o hotărîre; ori suferă de teamă de scenă, de sentimentul nepotrivirii, de lipsa unui interes urgent faţă de subiectul în discuţie, de cunoştinţe incomplete şi aşa mai departe. În timp ce cîţiva continuă dezbaterile, ceilalţi ascultă (sau nu) şi cînd e momentul să voteze, votează (sau nu).

În plus, multe dezbateri şi anchete pot avea loc în alte părţi. Multe din orele cerute în tabelul 1 pot fi folosite discutînd despre probleme publice în diferite cadre neoficiale. Aşadar, nu ar trebui să interpretăm tabelul 1 într-o manieră prea simplistă. Cu toate acestea, în ciuda tuturor caracteristicilor rezonabile, democraţia de adunare prezintă cîteva probleme grave:

- Oportunităţile de participare se diminuează rapid odată cu creşterea dimensiunilor corpului cetăţenesc.
- Deşi mult mai mulţi pot participa ascultîndu-i pe vorbitori, numărul maxim de participanţi la o singură adunare, care să-şi poată

exprima opiniile într-o cuvîntare, este foarte mic – posibil mult mai mic de o sută.

- Aceşti membri cu participare deplină devin de fapt reprezentanţi ai celorlalţi, exceptînd cazul votului. (Această excepţie este totuşi importantă şi voi reveni asupra ei într-o clipă).
- Astfel, chiar şi într-o unitate guvernată de o democraţie de adunare, este probabil să existe un fel de sistem reprezentativ de facto.
- Totuşi, nimic nu garantează că membrii cu participare deplină sînt reprezentanţi ai celorlalţi.
- Pentru a furniza un sistem satisfăcător de selecţie a reprezentanţilor, cetăţenii pot prefera în mod rezonabil să-şi aleagă reprezentanţii prin alegeri libere şi corecte.

LIMITELE DEMOCRATICE ALE GUVERNĂRII REPREZENTATIVE

Se pare aşadar că avantajul aparţine reprezentării. Oare? Ironia combinaţiei timpului şi numerelor este că aceasta are în mod imparţial două tăişuri: dezvăluie iute un mare neajuns al guvernării reprezentative. Revenind la tabelul 1 şi exerciţiile noastre aritmetice, să presupunem că am calcula acum timpul care ar fi necesar dacă fiecare cetăţean s-ar întîlni pentru scurt timp cu reprezentantul său. Tabelul 1 prezintă argumente zdrobitoare împotriva posibilităţilor participative oferite de guvernarea reprezentativă. Să ne imaginăm că un reprezentant ales doreşte să rezerve cît zece minute pentru a dezbate probleme cu fiecare cetăţean adult din circumscripţia sa. Nu vom lua în considerare timpul de călătorie şi alte aspecte practice. Să presupunem că ţinutul cuprinde zece mii de cetăţeni adulţi, numărul cel mai mare din tabelul 1. Q.E.D.: Reprezentantul ar trebui să aloce mai mult de jumătate din zilele anului pentru întîlniri cu alegătorii! În Statele Unite, reprezentanţii din Congres sînt aleşi din circumscripţii care cuprind în medie mai mult de patru sute de mii de cetăţeni adulţi. Un membru al Camerei Reprezentanţilor care ar dori să acorde doar zece minute fiecărui cetăţean din ţinut nu ar mai avea timp pentru nimic altceva. Dacă ar fi să îndeplinească această sarcină opt ore pe zi, în

fiecare zi a anului, ar avea nevoie de mai mult de douăzeci de ani sau zece mandate, mai mult decît rămîn în Congres majoritatea reprezentanţilor.

Democraţie de adunare sau democraţie reprezentativă? Democraţie pe scară mică sau democraţie pe scară largă? Care este mai bună? Care este mai democratică? Fiecare îşi are adepţii fervenţi. După cum am văzut, avantajele fiecăreia duc la constituirea unui caz cu bază solidă. Totuşi, exerciţiile aritmetice, fie ele artificiale şi chiar absurde, au dezvăluit limite implacabile în privinţa participării civice care pot fi aplicate cu o nepărtinire nemiloasă la ambele. Căci nici una, nici cealaltă, nu pot scăpa de limitele de netrecut stabilite de interdependenţa dintre timpul necesar unui proces de participare şi numărul cetăţenilor cu drept de a participa.

Legea timpului şi a numerelor: Cu cît o unitate democratică este formată din mai mulţi cetăţeni, cu atît mai puţin vor putea cetăţenii participa în mod direct la hotărîrile guvernamentale şi cu atît mai mult vor fi nevoiţi să-şi delege altora autoritatea.

O DILEMĂ FUNDAMENTALĂ A DEMOCRAŢIEI

Ascunsă pe fundal se află o dilemă fundamentală a democraţiei. Dacă scopul nostru este de a organiza un sistem democratic de guvernare care să le ofere cetăţenilor maximum de ocazii de a participa la deciziile politice, atunci avantajul se află clar de partea democraţiei de adunare, într-un sistem politic pe scară mică. Dar dacă scopul nostru este de a organiza un sistem democratic de guvernare care oferă posibilităţi maxime de a rezolva eficient problemele de interes major pentru cetăţeni, atunci avantajul se va afla adesea de partea unei unităţi atît de vaste, încît necesită un sistem reprezentativ. Aceasta este dilema participării cetăţenilor în opoziţie cu eficienţa sistemului:

Cu cît o unitate democratică este mai restrînsă, cu atît este mai mare posibilitatea cetăţenilor de a participa şi mai mică necesitatea ca cetăţenii să delege reprezentanţilor hotărîrile guvernamentale. Cu cît unitatea este mai vastă, cu atît este mai mare puterea de a găsi

soluţii la problemele importante pentru cetăţeni, ca şi nevoia cetăţenilor de a-şi delega deciziile reprezentanţilor.

Nu văd cum am putea scăpa de această dilemă. Însă, chiar dacă nu putem scăpa de ea, o putem înfrunta.

MIC ŞI FRUMOS – UNEORI

Aşa cum se întîmplă cu toate celelalte activităţi umane, sistemele politice nu-şi realizează în mod obligatoriu posibilităţile. Titlul unei cărţi surprinde esenţa unei perspective: *Small is Beautiful*[6]. Fără îndoială, este teoretic posibil pentru sistemele politice foarte mici să atingă un nivel foarte înalt de participare a cetăţenilor, un nivel pe care sistemele vaste nu-l pot egala vreodată. Şi totuşi, adesea sau poate de obicei, ele sînt foarte departe de a se ridica la nivelul posibilităţilor.

Adunările citadine în cîteva din oraşele mai mici ale Noii Anglii oferă exemple bune de limite şi posibilităţi. Deşi în cea mai mare parte a Noii Anglii tradiţionala adunare citadină a fost în mare măsură sau în întregime înlocuită ca organ legislativ de reprezentanţi aleşi, ea încă rezistă în statul preponderent rural Vermont.

Un observator binevoitor – şi totodată un participant – care a analizat adunările citadine din Vermont a descoperit că între anii 1970 şi 1994 s-au ţinut 1215 astfel de adunări, în 210 oraşe din Vermont cu mai puţin de patru mii cinci sute de locuitori. Examinînd documentele de la 1129 de adunări citadine, el a ajuns la concluzia că „numărul participanţilor, calculat atunci cînd prezenţa atingea nivelul cel mai înalt la fiecare adunare, era în medie de 139. O medie de 45 dintre aceştia au participat cel puţin o dată. ... În medie, 19 la sută din votanţii eligibili ai oraşului sînt prezenţi la adunarea citadină şi 7 la sută din votanţii eligibili (37 la sută din cei prezenţi) iau cuvîntul cel puţin o dată ... Marea majoritate a oamenilor care vorbesc o fac mai mult decît o dată ... O adunare durează în medie aproape patru ore ... timp de dezbateri. Durează destul de mult pentru a acorda fiecărui participant două minute şi paisprezece secunde, timp de vorbit. Deoarece, bineînţeles, cei care vorbesc sînt mult mai puţini decît cei prezenţi, timpul disponibil fiecărui vorbitor este, în medie, de exact

cinci minute ... Dimpotrivă, întrucît sînt aproape de patru ori mai multe participări decît participanţi, o adunare citadină obişnuită acordă doar un minut şi 20 de secunde fiecărui act de participare."[7]

Se pare că adunările citadine nu sînt tocmai modele de democraţie participativă. Şi totuşi, povestea nu s-a terminat. Atunci cînd cetăţenii ştiu că problemele de dezbătut sînt neînsemnate şi nu ridică controverse, preferă să rămînă acasă – şi de ce nu ar face-o? Dar problemele controversate îi aduc la adunări. Deşi oraşul meu din Connecticut a renunţat în mare măsură la tradiţionala adunare citadină, îmi amintesc anumite chestiuni în privinţa cărora cetăţenii aveau păreri total diferite şi veneau într-un număr atît de mare, încît amfiteatrul liceului era arhiplin; o a doua şedinţă, programată pentru cei care nu mai avuseseră loc în prima, s-a dovedit a fi la fel de aglomerată. Ca şi în Vermont, adunările citadine nu sînt dominate de cei educaţi şi cu stare. Convingerile puternice şi determinarea de a-şi spune părerea nu sînt în nici un caz monopolizate de un singur grup socio-economic.

Cu toate limitele sale, democraţia de adunare are multe argumente în favoarea sa.

DAR MAI BINE MAI MARE – ALTEORI

După cum am văzut în Capitolul 2, nici grecii nu au scăpat de dilemă. Întrucît erau conştienţi că într-un stat restrîns călcîiul lui Ahile îl constituie slaba pregătire militară în faţa unui stat mare. Ingenioşi şi bravi în menţinerea independenţei, atenienii nu au putut împiedica înfrîngerea de către forţele superioare ale lui Filip Macedoneanul în anul 322 î.H. şi nici secolele de dominaţie străină care au urmat. Odată ce statul naţional centralizat a început să ia fiinţă, oraşele-state rămase au fost sortite pieirii. Ultimul mare oraş-stat republican, Veneţia, a căzut fără rezistenţă în faţa armatelor lui Napoleon Bonaparte, în 1797 şi nu şi-a mai recîştigat niciodată independenţa.

În ultimele secole, mai ales în secolul al XX-lea, resursele limitate ale unităţilor cu auto-guvernare şi îndeajuns de mici pentru democraţia de adunare s-au văzut clar, în repetate rînduri – nu doar în ches-

tiuni militare ci şi în ceea ce priveşte problemele economice, comerţul, mijloacele de transport şi de comunicare, circulaţia oamenilor şi a bunurilor, sănătatea, planning-ul familial, agricultura, alimentaţia, infracţionalitatea, educaţia, drepturile politice, civile şi umane şi multe alte probleme importante.

În lipsa unui cataclism mondial care ar reduce în mod drastic şi permanent populaţia lumii şi i-ar distruge tehnologia avansată, este imposibil de anticipat o lume în care toate unităţile politice mari vor fi dispărut spre a fi înlocuite *în întregime* de unităţi politice cu totul independente, cu populaţii atît de puţin numeroase (să spunem mai puţin de cincizeci de mii de oameni) încît s-ar putea guverna singure şi cetăţenii lor ar alege să se auto-guverneze exclusiv prin sistemul democraţiei de adunare. Mai mult de atît, o lume formată din unităţi mici şi pe deplin independente ar fi cu siguranţă instabilă, pentru că ar fi de ajuns să se coalizeze cîteva astfel de unităţi, să declanşeze o agresiune militară, să cotropească o unitate după alta, pentru a crea astfel un sistem prea vast pentru guvernarea de adunare. Pentru a democratiza această nouă unitate mare, reformatorii (sau revoluţionarii) democratici ar trebui să reinventeze democraţia reprezentativă.

PARTEA ÎNTUNECATĂ: NEGOCIEREA ÎNTRE ELITE

Cu toate avantajele pe care le prezintă, guvernarea reprezentativă are o latură neplăcută. Majoritatea cetăţenilor din ţările democratice sînt conştienţi de ea; o acceptă în mare măsură ca parte din preţul pe care îl presupune reprezentarea.

Latura neplăcută este următoarea: sub o guvernare reprezentativă, cetăţenii delegă adesea o autoritate discreţionară foarte mare asupra deciziilor de importanţă extraordinară. Ei delegă autoritate nu numai reprezentanţilor pe care i-au ales ci, pe o cale mult mai indirectă şi ocolită, delegă autoritate administratorilor, birocraţilor, funcţionarilor publici, judecătorilor şi, într-un mod chiar mai indirect, organizaţiilor internaţionale. Legat de instituţiile democraţiei poliarhice, care îi ajută pe cetăţeni să-şi exercite influenţa asupra conduitei

şi hotărîrilor guvernamentale, este un proces non-democratic, *negocierea între elitele politice şi birocratice.*

În principiu, negocierea între elite are loc în limite stabilite de instituţii şi procese democratice. Dar aceste limite sînt adesea laxe, participarea şi controlul din partea poporului nu sînt întotdeauna intense, iar elitele politice şi birocratice au o mare competenţă discreţionară. În ciuda limitelor în privinţa controlului popular, elitele politice din ţările democratice nu sînt despotice, de nestăpînit. Departe de acest lucru. Alegerile periodice le obligă să nu piardă deloc din vedere opinia poporului. În plus, pe măsură ce ajung la hotărîri, elitele politice şi birocratice se influenţează reciproc şi se controlează una pe cealaltă. Negocierea între elite are propriul său sistem de pîrghii şi contraponderi reciproce. În măsura în care reprezentanţii aleşi participă la procesul de negociere, ei constituie o cale prin care dorinţele, scopurile şi valorile poporului pătrund în hotărîrile guvernamentale. Elitele politice şi birocratice din ţările democratice sînt puternice, mult mai puternice decît pot fi cetăţenii de rînd; dar nu sînt despoţi.

ORGANIZAŢIILE INTERNAŢIONALE POT FI DEMOCRATICE?

Am fost preocupaţi pînă acum de posibilităţile democraţiei în unităţi de dimensiuni mai mici decît o ţară sau un stat-naţiune. Dar ce putem spune despre unităţile de dimensiuni mai mari sau cel puţin de proporţii diferite: organizaţiile internaţionale?

Spre sfîrşitul secolului al XX-lea, ţările democratice au simţit din ce în ce mai mult consecinţele internaţionalizării – economice, culturale, sociale, politice, birocratice, militare. Ce îi rezervă democraţiei viitorul? Chiar dacă guvernele ţărilor independente vor ceda foarte mult din puterea lor guvernelor internaţionale de un fel sau altul, procesul democratic nu va fi pur şi simplu promovat la un nivel internaţional? Dacă se va întîmpla aşa, întrucît guvernele internaţionale care iau naştere vor fi democratizate, valorile democratice nu vor fi subminate, ci poate chiar sporite.

Pentru a face o analogie ne-am putea inspira din istorie. După cum am văzut în Capitolul 2, locul originar al ideii şi practicii democraţiei a fost oraşul-stat. Dar oraşele-state nu au putut rezista puterii din ce în ce mai mari a statelor naţionale. Oraşele-state fie au încetat să existe ca entităţi recunoscute, fie au devenit, ca Atena şi Veneţia, guvernări locale subordonate guvernării ţării. Aşadar, oare nu vor deveni guvernările naţionale, în secolul al XXI-lea, un gen de guvernări locale subordonate guvernărilor democratice internaţionale?

La urma urmelor s-ar putea spune că subordonarea guvernărilor locale mai mici unei guvernări naţionale nu a însemnat sfîrşitul democraţiei. Dimpotrivă, democratizarea guvernărilor naţionale nu numai că a extins enorm domeniul democraţiei, ci a şi acordat proceselor democratice un loc important în unităţile subordonate – comune, oraşe, cantoane, state, provincii, regiuni şi altele asemenea. Aşadar, privită din această perspectivă, provocarea nu constă în a opri cursul internaţionalizării, lucru de altfel imposibil. Provocarea constă în democratizarea organizaţiilor internaţionale.

Oricît de atrăgătoare este această imagine pentru oricine are multă consideraţie pentru democraţie, sînt obligat cu părere de rău, să trag concluzia că ea este extrem de optimistă. Chiar şi în ţările în care instituţiile şi practicile demcoratice au existat de mult timp şi sînt bine instituite, este extraordinar de dificil pentru cetăţeni să exercite un control efectiv asupra multor hotărîri cheie în ceea ce priveşte afacerile externe. Şi este mult mai dificil să facă acest lucru în organizaţii internaţionale.

Uniunea Europeană oferă o mărturie elocventă. Acolo, astfel de structuri democratice oficiale cum sînt alegerile publice şi parlamentul sînt, formal, în funcţiune. Şi totuşi, în principiu toţi observatorii sînt de acord că un uriaş „deficit democratic" se menţine. Hotărîrile decisive survin îndeosebi în urma negocierii între elitele politice şi cele birocratice. Limitele sînt stabilite nu de procese democratice, ci de ceea ce negociatorii îi pot face pe alţii să accepte, şi luîndu-se în considerare posibilele consecinţe pentru pieţele naţionale şi internaţionale. Negocierea, organizarea ierarhică şi pieţele determină rezultatele. Exceptînd ratificarea rezultatelor, procesele democratice nu joacă aproape nici un rol.

Dacă instituțiile democratice sînt în mare măsură ineficiente în guvernarea Uniunii Europene, perspectivele democratizării altor sisteme internaționale par și mai îndepărtate. Pentru a atinge un nivel al controlului public apropiat de nivelul actual în țările democratice, organizațiile internaționale ar trebui să găsească pentru anumite probleme soluții aproximativ la fel de bune ca cele găsite în țările democratice. Liderii politici ar trebui să creeze instituții politice care să ofere cetățenilor ocazii de participare politică, influență și control aproximativ echivalente în ceea ce privește eficiența cu cele deja existente în țările democratice. Pentru a profita de aceste ocazii, cetățenii ar trebui să fie aproape la fel de preocupați și informați cu privire la politicile și deciziile organizațiilor internaționale, precum sînt cele interne. Pentru ca cetățenii să fie informați, elitele politice și mediatice ar trebui să se angajeze în dezbateri și discuții publice asupra alternativelor în asemenea moduri încît să atragă atenția și reacțiile publicului. Pentru a asigura dezbaterile publice, ar fi necesar să se creeze un echivalent internațional al competiției politice naționale între partide și persoane individuale care să vizeze funcții. Reprezentanții aleși sau echivalenții lor oficiali (oricare ar fi ei) ar trebui să exercite asupra birocrațiilor internaționale importante un control aproximativ la fel de bun precum cel efectuat în prezent de organele legislative și executive din țările democratice.

Cum vor fi repartizați între diferitele țări reprezentanții unui ipotetic corp cetățenesc internațional, constituie o problemă în plus. Date fiind diferențele uriașe de populație, nici un sistem de reprezentare nu ar putea să acorde importanță egală votului fiecărui cetățean și, în același timp, să împiedice țările mari să domine la vot țările mici; astfel, toate soluțiile acceptabile pentru democrațiile mai mici vor nega egalitatea politică între membrii unei unități politice mai vaste. Așa cum s-a întîmplat în Statele Unite și în alte sisteme federale, soluții acceptabile pot fi inventate în grabă, ca în cazul Uniunii Europene. Dar, oricare ar fi compromisul la care s-ar ajunge, el ar putea deveni foarte ușor o sursă de tensiune internă, în special în lipsa unei puternice identități comune.

Tensiunea este cu atît mai probabilă întrucît, dacă în democraţiile naţionale cele mai multe decizii vor fi considerate cu siguranţă ca fiind în detrimentul anumitor persoane, la fel se va întîmpla şi în organizaţiile internaţionale. Responsabilitatea cea mai mare în privinţa anumitor decizii ar putea fi purtată de anumite grupuri, regiuni sau ţări. Pentru a supravieţui acestor tensiuni, ar fi de ajutor o cultură politică susţinătoare a instituţiilor specifice – ea ar putea fi chiar necesară. Dar o cultură politică evoluează în timp, poate de-a lungul multor generaţii. În plus, pentru ca deciziile politice să fie în mare măsură acceptabile şi aplicabile şi pentru cei lezaţi, probabil că ar trebui să se nască un fel de identitate comună echivalentă cu cea din ţările democratice existente.

Mi se pare foarte puţin probabil ca toate aceste cerinţe esenţiale pentru democratizarea organizaţiilor internaţionale să fie îndeplinite. Dar dacă cerinţele nu sînt îndeplinite, prin ce metodă vor fi luate hotărîrile internaţionale? Cred că vor fi luate în principal prin negocierea între elitele politice şi birocratice – principalele organe executive, miniştri, diplomaţi, membri ai birocraţiilor guvernamentale şi non-guvernamentale, lideri în afaceri şi alţii asemenea. Deşi procesele democratice pot stabili uneori limitele extreme în care elitele pot încheia negocierile, a numi „democratice" practicile politice ale sistemelor internaţionale ar însemna să privăm acest termen de orice înţeles.

O SOCIETATE PLURALISTĂ ROBUSTĂ ÎN ŢĂRILE DEMOCRATICE

Cu toate că este puţin probabil ca democraţia să urce la nivel internaţional, este important să nu pierdem din vedere că orice ţară democratică are nevoie de unităţi mai mici. Într-o ţară contemporană, acestea sînt de o varietate uluitoare. Pînă şi cele mai mici ţări democratice necesită guvernări municipale. Ţările mai mari pot avea altfel de guvernări: pe districte, ţinuturi, state, provincii, regiuni şi altele. Oricît de mică ar fi o ţară pe scară mondială, va necesita o multitudine de asociaţii şi organizaţii independente – adică o societate civilă pluralistă.

Întrebarea: care este cea mai bună metodă de a guverna asociaţiile mai mici ale statului şi societăţii – sindicate, întreprinderi economice, grupuri de interese specializate, organizaţii educaţionale şi celelalte – nu admite un răspuns unic. Guvernarea democratică ar putea să nu fie motivată în toate asociaţiile; deosebirile evidente în ceea ce priveşte competenţa ar putea impune limite justificabile, referitoare la gradul în care criteriile democratice ar trebui respectate. Şi chiar şi acolo unde democraţia este justificată, nici una dintre forme nu este în mod necesar cea mai bună.

Totuşi, nici o latură nedemocratică a nici unei guvernări, fie ea a statului şi a unităţilor sale sau a asociaţiilor independente într-o societate civilă pluralistă, nu ar trebui să rămînă necontestată. Principiile democratice sugerează cîteva întrebări pe care le-am putea pune în privinţa guvernării oricărei asociaţii.

- În luarea hotărîrilor, asigură guvernarea asociaţiei importanţă egală binelui şi intereselor fiecărei persoane pe care aceste hotărîri o privesc?
- Există vreun membru al asociaţiei care să fie atît de categoric mai competent decît alţii să guverneze încît să i se încredinţeze autoritatea totală şi supremă asupra guvernării asociaţiei? Dacă nu, atunci nu ar trebui să considerăm membrii asociaţiei drept egali din punct de vedere politic în guvernarea asociaţiei?
- Dacă membrii sînt egali din punct de vedere politic, atunci nu ar trebui ca guvernarea asociaţiei să respecte criteriile democratice? Dacă ar trebui, atunci în ce măsură oferă asociaţia membrilor săi oportunităţi de participare reală, de aplicare a egalităţii la vot, de cîştigare a unei înţelegeri luminate şi de exercitare a controlului ultim asupra agendei?

În aproape toate sau poate în toate organizaţiile de pretutindeni există loc pentru un anumit grad de democraţie; şi aproape în toate ţările democratice e loc considerabil pentru mai multă democraţie.

Capitolul 10

VARIETĂȚI II

CONSTITUȚII

Așa cum democrația se prezintă sub diferite dimensiuni, și constituțiile cunosc la rîndul lor o varietate de stiluri și forme. Dar la fel de bine vă puteți întreba: diferențele dintre constituțiile țărilor democratice sînt cu adevărat importante? Răspunsul pare a fi: nu, da sau poate.

Pentru a explica această problemă, voi începe prin a recurge la experiența în materie constituțională a țărilor cu regim democratic vechi, țări în care instituțiile fundamentale ale democrației au existat fără întrerupere începînd cu aproximație din anul 1950 – douăzeci și două la număr (Australia, Austria, Belgia, Canada, Costa Rica, Danemarca, Finlanda, Franța, Germania, Islanda, Irlanda, Israel, Italia, Japonia, Luxemburg, Olanda, Noua Zeelandă, Norvegia, Suedia, Elveția, Marea Britanie și Statele Unite)[1].

Diferențele dintre ele sînt suficient de mari pentru a ne oferi o idee de ansamblu în legătură cu gama de posibilități. Iar soluțiile constituționale ale țărilor recent democratizate sînt la fel de importante. De fapt, ele prezintă o importanță sporită pentru că s-ar putea dovedi esențiale în reușita procesului de democratizare.

Pentru a descrie *constituțiile* și *aranjamentele constituționale* îmi propun să folosesc sensul general al acestor termeni, în așa fel încît să pot îngloba proceduri importante care s-ar putea să nu fie menționate în constituție, cum sînt cele referitoare la sistemele electorale

şi de partide. Motivul pentru care procedez astfel va deveni explicit în capitolul următor.

În consecinţă, care ar fi cele mai importante deosebiri dintre constituţiile democratice şi cît de mult contează acestea?

Scrise sau nescrise? O constituţie nescrisă poate părea o alăturare de termeni contradictorii; totuşi, în cîteva ţări, anumite tradiţii şi obiceiuri bine înrădăcinate sînt considerate ca făcînd parte din sistemul constituţional, deşi nu sînt prescrise într-un document unic, adoptat în forma unei constituţii. În cadrul democraţiilor vechi (şi cu siguranţă în rîndul celor nou formate) o constituţie nescrisă este rezultatul unor circumstanţe care se sprijină pe realităţi istorice extrem de neobişnuite, cum s-a întîmplat în cazurile de excepţie din Marea Britanie, Israel[2] şi Noua Zeelandă. În orice caz, adoptarea constituţiilor în formă scrisă a devenit procedura standard.

Carta drepturilor omului. Include constituţia o Cartă a drepturilor omului anume specificată? Deşi constituţiile democraţiilor vechi nu includ neapărat în mod distinct o cartă a drepturilor omului, în prezent aceasta constituie cerinţa standard. Din motive istorice şi datorită lipsei unei constituţii scrise, Marea Britanie reprezintă o excepţie remarcabilă (unde această concepţie are, totuşi, un sprijin însemnat).

Drepturi sociale şi economice? Deşi Constituţia SUA şi cele rămase neschimbate din secolul al XIX-lea, în ţările cu democraţie veche, nu spun explicit prea mult cu privire la drepturile sociale şi economice[3], cele adoptate după cel de-al doilea război mondial includ asemenea drepturi. Uneori, totuşi, drepturile sociale şi economice prescrise (uneori, în mod detaliat) au o valoare mai mult simbolică.

Stat federal sau unitar? Într-un sistem federal guvernele anumitor unităţi teritoriale mai reduse – state, provincii, regiuni – au garantată stabilitatea precum şi un important registru de autoritate; în cazul sistemelor unitare, existenţa şi autoritatea acestor regiuni sînt condiţionate de hotărîrile guvernului naţional central. Din cele douăzeci şi două de state democratice vechi, numai şase sînt strict federale (Australia, Austria, Canada, Germania, Elveţia şi Statele Unite). În toate aceste ţări sistemul federal este rezultatul unor circumstanţe istorice speciale[4].

Legislativ bicameral sau unicameral? În ciuda prevalenţei bicameralismului, Israelul nu a avut niciodată o a doua cameră, iar începînd cu anul 1950 cele patru ţări scandinave şi Noua Zeelandă au desfiinţat camera superioară.

Control de constituţionalitate? Este în măsură o curte supremă sau constituţională să declare neconstituţionale legile promulgate în mod corespunzător de către legislativul naţional? Această procedură, cunoscută sub numele de control de constituţionalitate asupra legislaţiei, a constituit procedura standard a ţărilor democratice cu sistem de guvernare federal, unde este considerată necesară în cazul în care constituţia trebuie să aibă întîietate faţă de legile promulgate de state, provincii sau cantoane. Dar aspectul cel mai relevant este măsura în care un tribunal poate declara neconstituţională o lege adoptată de parlamentul *naţional*. Ca dovadă, guvernul elveţian limitează influenţa controlului de constituţionalitate numai la nivelul legislaţiei cantoanelor. Totuşi, după cum s-a văzut, majoritatea ţărilor democratice nu sînt federale, iar dintre sistemele unitare doar aproximativ jumătate deţin o anumită formă de control al legislaţiei. Pe lîngă asta, chiar şi în ţările unde acesta există, limita pînă la care curţile încearcă să-şi exercite această autoritate variază de la ponderea cea mai ridicată în cazul Statelor Unite, unde Curtea Supremă de Justiţie deţine uneori o autoritate remarcabilă, pînă la situaţia ţărilor în care autoritatea judecătorească se conformează în mare măsură deciziilor luate de parlament. Canada oferă o variantă interesantă. Deoarece este un sistem federal, Canada are o curte supremă de justiţie învestită cu puterea de a declara neconstituţionale atît legile provinciale, cît şi cele federale. Totuşi, legislativele provinciale şi parlamentul federal pot respinge decizia curţii printr-un vot ulterior pentru a valida legea respectivă.

Învestitura pe termen limitat sau nelimitat a judecătorilor? În Statele Unite membrii autorităţii judecătoreşti federale (adică naţionale) sînt, în conformitate cu prevederile constituţiei, învestiţi în funcţie pe viaţă. Avantajul mandatului nelimitat constă în faptul că le asigură judecătorilor o mai mare independenţă faţă de presiunile politice. Dar dacă deţin, de asemenea, puterea de a realiza controlul de constituţionalitate, hotărîrile lor pot reflecta influenţa unei ideologii

învechite care nu mai este susținută de majoritățile parlamentare și electorale. În consecință ei s-ar putea folosi de acest control pentru a tergiversa aplicarea reformelor, așa cum au procedat de cîteva ori în Statele Unite, în special în timpul perioadei de reforme cuprinzătoare dintre anii 1933-1937, cînd președinte era F. D. Roosevelt. Avînd în vedere experiența americană, unele țări democratice care aveau prevăzut în mod explicit controlul de constituționalitate în textul constituțiilor scrise după cel de-al doilea război mondial, au renunțat la mandatele pe viață și optat pentru mandate limitate, deși destul de lungi, cum se întîmplă în Germania, Italia și Japonia.

Referendumuri? Organizarea unor referendumuri naționale este posibilă sau chiar obligatorie în cazul aprobării unor amendamente constituționale? În Elveția acest aspect este precizat în mod clar: acolo, referendumurile pe probleme de interes național sînt permise (chiar obligatorii în cazul dezbaterilor amendamentelor constituționale) și sînt frecvente. La cealaltă extremă, constituția Statelor Unite nu include nici o prevedere în privința referendumurilor (nici un astfel de referendum nu a avut loc vreodată la nivel național) cu toate că se desfășoară în mod obișnuit în multe state. Spre deosebire de Statele Unite, în multe din statele cu democrație veche a avut loc cel puțin un referendum în decursul timpului.

Sistem prezidențial sau parlamentar? Într-un regim prezidențial șeful executivului este ales independent de corpurile legislative și este învestit, în conformitate cu prevederile constituționale, cu funcții importante. În cazul unui regim parlamentar sau de cabinet, șeful executivului este ales și poate fi destituit de parlament. Exemplul clasic de guvernare prezidențială este cel al Statelor Unite iar cel de guvernare parlamentară – Marea Britanie.

Forma de guvernare prezidențială a fost inovația delegaților la lucrările Convenției Constituționale americane din 1787. Majoritatea delegaților preferau constituția britanică (nescrisă) pentru că se sprijinea pe acea „separație a puterilor" între: componenta judecătorească, independentă deopotrivă de puterea legislativă și executivă; un corp legislativ (parlamentul) independent de executiv; și un executiv (monarhul) independent de legislativ. Deși delegații au căutat să dove-

dească superioritatea valorică a constituției britanice, era exclusă ideea unei monarhii; astfel că s-au blocat în fața problemei executivului. Neavînd drept exemplu nici un model istoric relevant, au dezbătut această problemă timp de aproape două luni pînă cînd s-a ajuns la un rezultat.

Deşi delegații întruniți la această convenție au dat dovadă de pricepere deosebită în materie de chestiuni constituționale, trecerea timpului a demonstrat că delegații au dat dovadă de un spirit de prevedere mai acut decît îl arată documentele sau decît ar lăsa să se întrevadă natura umană supusă greşelii. Ca şi în cazul altor acte inovatoare, promotorii regimului prezidențial american (sau mai corect, regimul prezidențial - congresional) nu au avut capacitatea efectivă de a prevedea modul în care creația lor avea să evolueze în cursul următoarelor două secole. De asemeni, n-au putut anticipa faptul că forma de guvernămînt parlamentar urma să se extindă, devenind o alternativă adoptată pe scară mai largă..

Deşi în prezent forma de guvernare parlamentară este de neconceput pentru americani, în cazul în care Convenția Constituțională ar fi avut loc cam cu treizeci de ani mai tîrziu, este foarte probabil ca delegații să fi propus un sistem parlamentar. Pentru că ceea ce ei (ca de altfel şi observatorii britanici) nu au reuşit să înțeleagă era faptul că însuşi sistemul constituțional britanic era supus unor schimbări rapide. Pe scurt, se transforma într-un regim parlamentar în care autoritatea executivă era propriu-zis deținută de primul ministru şi de cabinetul său, iar nu de către monarh. Şi, cu toate că era ales în mod simbolic de către monarh, primul ministru era de fapt desemnat de majoritatea parlamentarilor (iar mai apoi, de cea din Camera Comunelor) şi urma să rămînă în funcție cu sprijinul majorității parlamentare. Primul ministru alegea la rîndul său ceilalți membri ai guvernului. Acest sistem era oarecum fundamentat prin 1810.

Aşa cum s-a dovedit, în majoritatea țărilor cu regim democratic vechi şi stabil, unde instituțiile democratice au evoluat pe parcursul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea şi s-au dovedit durabile, formele de guvernare parlamentară şi nu prezidențială au fost cele preferate ca soluții constituționale valide.

Sistem electoral? Cu cîtă strictețe este respectat raportul dintre numărul locurilor din legislativul național și preferința manifestată de alegători? Dacă, de exemplu, candidații unui partid au obținut 30% din voturi, aceasta va însemna cîștigarea a 30% din locuri? Sau vor cîștiga doar 15%? Deși sistemul electoral nu este neapărat specificat în textul constituției ca o componentă distinctă, așa cum s-a sugerat anterior, este recomandabil să fie considerat ca făcînd parte din sistemul constituțional, pentru modul în care sistemele electorale interacționează cu celelalte părți ale constituției. Acest aspect va fi tratat mai pe larg în capitolul următor.

Deși lista alternativelor poate fi mult extinsă, cele de mai sus demonstrează faptul că procedurile constituționale variază destul de mult în rîndul democrațiilor vechi. Pe lîngă asta, diferențele menționate pînă acum sînt relativ generale; dacă am restrînge aria de observare la un nivel mai concret, va fi posibilă descoperirea altor diferențe majore.

Astfel că acum s-ar putea trage concluzia că există diferențe concrete între constituțiile țărilor democratice. Dar există oare anumite diferențe care să aibă ca rezultat constituții *mai bune* sau poate *mai democratice* decît altele? Există oare o variantă optimă de constituție democratică? Aceste două întrebări generează încă una: cum s-ar putea evalua cu cît este o constituție mai preferabilă, în comparație cu alta? În mod evident avem nevoie de anumite criterii.

INFLUENȚA CONSTITUȚIILOR

Constituțiile pot influența multe aspecte ale democrației unei țări.

Stabilitatea. Constituția poate contribui la asigurarea stabilității instituțiilor democratice fundamentale prezentate în Capitolul 8. Nu numai că poate crea un cadru guvernamental democratic, ci și să asigure toate drepturile și garanțiile necesare pentru funcționarea instituțiilor politice.

Drepturile fundamentale. Constituția poate asigura protecția drepturilor minorității și majorității populare. Chiar dacă acest criteriu este în mod implicit inclus în primul, datorită diferențelor dintre

constituţiile democratice este util să se acorde un interes adecvat drepturilor şi îndatoririlor fundamentale care oferă garanţii atît majorităţilor cît şi minorităţilor.

Neutralitatea. Constituţia poate menţine neutralitatea în raport cu cetăţenii unei ţări. Asigurînd drepturile şi îndatoririle fundamentale, prevederile constituţionale pot de asemenea să garanteze faptul că procesul de creare a legilor este menit să nu favorizeze dar nici să nu penalizeze opiniile sau interesele îndreptăţite ale unui cetăţean sau grup de cetăţeni.

Răspunderea. Constituţia ar putea fi alcătuită în aşa fel încît să ofere cetăţenilor posibilitatea de a trage la răspundere liderii politici pentru deciziile, faptele sau conduitele lor, într-un interval de timp „acceptabil".

Reprezentarea echitabilă. Ce înseamnă reprezentare echitabilă în cadrul unei democraţii generează controverse interminabile, în parte deoarece necesită lămurirea următoarelor două criterii.

Consensul avizat. Constituţia poate să le fie de folos cetăţenilor şi liderilor politici pentru atingerea unui consens bazat pe opinii avizate în legătură cu legile şi politicile. Acest lucru este realizabil prin crearea de oportunităţi şi stimulente pentru ca liderii politici să se implice în activităţi de negociere, acomodare şi formări de coaliţii care ar înlesni concilierea unor interese diferite. Mai multe pe această temă, în capitolele următoare.

Guvernare eficientă. Prin eficienţă se înţelege că un guvern acţionează în vederea rezolvării problemelor considerate de importanţă majoră de către cetăţenii care se confruntă cu ele şi pentru care găsesc că ar fi potrivită acţiunea guvernamentală. Guvernarea eficientă este deosebit de importantă mai ales în situaţiile de criză datorate războiului sau ameninţării cu producerea războiului, tensiunilor internaţionale acute, dificultăţilor economice severe sau altor împrejurări similare. Dar rolul său este de asemeni relevant în perioadele obişnuite cînd pe ordinea de zi a cetăţenilor şi liderilor politici se găsesc probleme majore. Mai concret, pe termen scurt un guvern nedemocratic ar putea răspunde acestor cerinţe mai bine decît ar face-o un guvern democratic; în schimb pare îndoielnic faptul că la fel s-ar întîmpla pe o perioadă mai lungă. În orice caz, ne propunem să

analizăm formele de guvernare care funcţionează în limitele democraţiei. În acest cadru, este rezonabilă dorinţa de a avea un regim constituţional cu proceduri menite să descurajeze blocajul prelungit, amînările sau sustragerile de la răspundere în chestiunile majore şi să încurajeze iniţiativa în rezolvarea lor.

Decizii competente. Oricît de dezirabil ar fi un guvern eficient, cu greu am putea aprecia o constituţie care înlesneşte acţiunile hotărîte şi ferme, dar îi îngreunează guvernului accesul la cunoştinţele necesare rezolvării problemelor urgente de pe agenda politică. Acţiunea hotărîtă nu este un substitut al strategiei politice inteligente.

Transparenţă şi accesibilitate. Prin această alăturare de criterii am în vedere faptul că guvernarea trebuie să fie suficient de accesibilă opiniei publice şi destul de simplă în punctele esenţiale, pentru ca cetăţenii să înţeleagă uşor cum funcţionează şi cu ce se ocupă. De aceea nu trebuie să aibă o alcătuire atît de complicată încît oamenii să nu poată înţelege care sînt cauzele anumitor situaţii şi, fiindcă nu pot înţelege activitatea guvernului lor, să le fie imposibil să-şi tragă prompt la răspundere conducătorii, în special prin alegeri.

Flexibilitate. Un sistem constituţional nu trebuie să aibă o construcţie atît de rigidă sau să fie atît de ferm ancorat în literă şi tradiţie, încît să nu permită adaptarea la noi situaţii.

Legitimitate. Respectarea celor zece criterii anterioare ar putea constitui un fundament viabil pentru a conferi unei constituţii destulă legitimitate şi credibilitate în rîndul cetăţenilor şi al elitelor politice, iar astfel să-i fie asigurată supravieţuirea. Totuşi, într-o ţară oarecare anumite prevederi constituţionale ar putea fi mai compatibile decît altele cu preceptele tradiţionale universale de legitimitate. De pildă, oricît de paradoxal li s-ar părea multor republicani, menţinerea unui monarh în calitate de şef al statului, în paralel cu adaptarea monarhiei la exigenţele poliarhiei, a condus la un grad sporit de legitimitate a constituţiilor democratice din statele scandinave, Olanda, Belgia, Japonia, Spania şi Marea Britanie. Prin contrast, în majoritatea ţărilor democratice o încercare de a instaura un monarh ca şef al statului s-ar situa în dezacord cu convingerile republicane larg răspîndite. De aceea în cadrul convenţiei din 1787 propunerea lui Alexander Hamilton de

numire pe viaţă a şefului executivului – o „monarhie electivă" – a fost respinsă fără a fi măcar discutată. După cum remarca un alt delegat, Elbridge Gerry, „Nu există nici măcar unul într-o mie, dintre concetăţenii noştri, care să nu se împotrivească oricărui pas către monarhie".[5]

CÎT DE MULT CONTEAZĂ ACESTE DIFERENŢE?

Sînt cu adevărat importante aceste diferenţe constituţionale?

Pentru a răspunde la această întrebare este necesar să adăugăm alte două considerente doveditoare referitoare la statutul celor douăzeci şi două de ţări democratice cu tradiţie. O serie de experienţe poate fi desprinsă din rîndul democraţiilor „recente", ţări unde instituţiile democratice de bază au fost fondate şi s-au menţinut în a doua jumătate a secolului al XX-lea. O altă serie de experienţe se poate desprinde de pe urma destinului tragic dar edificator al ţărilor care au avut instituţii democratice la un moment dat în secolul al XX-lea, dar au fost desfiinţate şi au cedat, cel puţin pentru o vreme, în faţa unui regim autoritar.

Deşi aceste trei surse doveditoare majore nu au fost nici pe departe consemnate sau analizate în profunzime, consider că pot genera cîteva concluzii importante.

Pentru început, fiecare din alternativele constituţionale menţionate a existat în cel puţin una din democraţiile stabile. Drept urmare este perfect rezonabil, ba chiar logic necesar, să conchidem că multe dintre diferitele aranjamente constituţionale sînt compatibile cu instituţiile politice fundamentale ale democraţiilor poliarhice prezentate în Capitolul 8. Instituţiile politice ale democraţiei poliarhice pot, în aparenţă, să se prezinte sub diferite forme.

Care este cauza acestei situaţii? Anumite condiţii de fond deosebit de favorabile stabilităţii instituţiilor democratice fundamentale (discutate în Capitolul 12) au deţinut un rol important în toate aceste democraţii vechi şi extrem de stabile. Datorită acestor condiţii favorabile aspectele constituţionale variate pe care le-am prezentat nu au o influenţă prea mare asupra *stabilităţii* instituţiilor democratice de bază. Judecate numai după acest criteriu, deosebirile menţionate nu

par a avea mare importanță. Deci, în limite largi, țările democratice dispun de un număr mare de variante constituționale.

Prin contrast, acolo unde condițiile fundamentale sînt foarte nefavorabile, e puțin probabil ca democrația să poată fi menținută, oricare ar fi modelul constituțional.

Cu puțină exagerare, am putea rezuma primele două aspecte în felul următor:

Dacă condițiile structurale sînt extrem de favorabile, este posibilă menținerea stabilității oricare ar fi forma constituțională adoptată de stat. Dacă acestea nu sînt avantajoase, nici o formă constituțională nu va salva democrația.

Cu toate acestea există şi o a treia posibilitate, mai controversată: într-o țară unde condițiile nu sînt nici destul de favorabile, dar nici foarte neprielnice, situîndu-se pe o treaptă de mijloc, conferind democrației un statut nesigur dar nu şi imposibil, ar putea să conteze alegerea unui anumit model constituțional. Pe scurt: dacă într-o țară există condiții de fond mixte, unele favorabile iar altele nu, *o constituție bine concepută ar putea contribui la menținerea instituțiilor democratice* în timp ce *o constituție de concepție deficitară ar putea duce la prăbuşirea instituțiilor democratice.*

În final, oricît de esențială este, stabilitatea nu constituie singurul criteriu relevant. Dacă ar fi să evaluăm modelele constituționale după alte criterii s-ar putea desprinde unele consecințe importante chiar şi în țări care oferă condiții favorabile stabilității democratice. Chiar asta se întîmplă. Ele au un rol hotărîtor în formarea instituțiilor politice concrete ale țărilor democratice: guvernele, corpurile legislative, curțile de justiție, sistemele de partide, guvernările locale, şi altele. Forma acestor instituții poate avea la rîndul său consecințe importante pentru echitatea reprezentării în parlament sau eficiența guvernului şi în consecință ar putea determina gradul de legitimitate al guvernului. În țările unde condițiile de fond sînt mixte şi perspectivele stabilității democrației sînt întrucîtva nesigure, aceste variații s-ar putea dovedi deosebit de importante.

Într-adevăr, se pare că aşa este, din motive pe care le vom explora în capitolul următor.

Capitolul 11

VARIETĂȚI III

PARTIDE ŞI SISTEME ELECTORALE

Probabil că nici o instituţie politică nu conturează mai bine realitatea politică a unei ţări democratice decît sistemul său electoral şi partidele politice. Şi nici o altă componentă nu prezintă o mai mare varietate.

Într-adevăr, variaţiile sînt atît de mari încît un cetăţean obişnuit numai cu prevederile electorale şi sistemul de partide din propria ţară ar avea dificultăţi în a înţelege realitatea politică a altei ţări democratice sau, în cazul că o înţelege, s-ar putea să i se pară neatractivă. Pentru cetăţenii unei ţări unde numai două partide majore sînt înscrise în competiţia electorală, multitudinea de partide din altă ţară ar putea crea impresia de haos. Pentru un cetăţean al unei ţări cu sistem multipartidist, faptul că există numai două partide dintre care să poţi alege ar putea lăsa impresia unei strategii politice restrictive. Dacă fiecare dintre ei ar analiza sistemul de partide ale celeilalte ţări, probabil că diferenţele ar părea şi mai lipsite de sens.

Cum s-ar motiva existenţa acestor diferenţe?

Există sisteme de partide şi electorale mai democratice decît altele sau mai adecvate în unele privinţe?

Pentru început trebuie analizate principalele deosebiri dintre sistemele electorale.

SISTEMELE ELECTORALE

Sistemele electorale cunosc o varietate nelimitată[1]. Un motiv este acela că nici un sistem electoral nu poate satisface toate criteriile prin care, în mod rezonabil, ar trebui evaluat. Există ca de obicei anumite situaţii de compromis. Atunci cînd se optează pentru un sistem anume, se obţin anumite beneficii şi se pierd altele.

Care este cauza? Pentru a răspunde cît mai succint posibil, ar trebui redus numărul impresionant de variante la doar două.

RP. În rîndul democraţiilor vechi sistemul electoral cel mai obişnuit este conceput anume pentru a conduce la corespondenţe stricte între totalul de voturi alocate unui partid în alegeri şi numărul locurilor pe care acesta le dobîndeşte în parlament. De exemplu partidul care are 53% din voturi, va dobîndi 53% din numărul locurilor. Această procedură este cunoscută sub numele de Reprezentare Proporţională (RP).

Vot Pluralitar. Dacă sistemele RP sînt concepute pentru a satisface un test de corectitudine, s-ar putea crede că au fost adoptate în orice ţară democratică. Şi totuşi în unele ţări nu s-a procedat astfel. În schimb, ele au ales să menţină procedurile electorale care să conducă la creşterea considerabilă a numărului de locuri cîştigate de partidul cu cel mai mare număr de voturi. De exemplu, un partid care ar avea 53% de voturi, va putea obţine 60% din numărul de locuri. În varianta acestui sistem care este folosit în Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii, din fiecare circumscripţie este ales un candidat, iar cel care obţine cele mai multe voturi, cîştigă. Datorită analogiei cu o cursă de cai, această procedură este denumită şi *first-past-the-post* [„primul care depăşeşte linia de sosire"].

Cuvinte despre cuvinte

În Statele Unite un asemenea sistem este deseori numit Vot Pluralitar deoarece candidatul cu cele mai multe voturi (care nu reprezintă neapărat majoritatea voturilor) este cel care cîştigă. Analiştii politici îl denumesc deseori ca „sistem cu vot pluralitar în circumscripţii uninominale", o titulatură excesiv de complexă, dar care redă

înţelesul propriu. „First-past-the-post" este formula folosită în Marea Britanie.

RP versus V. Pl. Aşa cum am arătat mai sus, încă nu s-a încheiat controversa în legătură cu forma de sistem electoral care răspunde pe deplin condiţiilor de corectitudine şi libertate. Dar criticii sistemului V. Pl. susţin faptul că în general nu reuşeşte să treacă testul reprezentării corecte, ba chiar îl încalcă flagrant. De exemplu, la alegerile parlamentare britanice din 1997 Partidul Laburist a cîştigat 64 de procente din numărul locurilor din parlament – cea mai ridicată cifră din istoria modernă a acestui parlament; totuşi aceasta a rezultat în baza unui procent de doar 44% din numărul voturilor. Partidul Conservator, cu 31% din voturi, a avut doar 25% din locuri, pe cînd defavorizaţii Liberali-Democraţi care au primit sprijinul a 17% din alegători, s-au ales cu numai 7% din numărul locurilor! (Candidaţii celorlalte partide au cîştigat un total de 7 procente de voturi şi 4% locuri în parlament).

De ce apar aceste discrepanţe între totalul voturilor alocate unui partid şi procentul de locuri obţinute? Imaginaţi-vă un sistem democratic la scară redusă cu numai o sută de membri repartizaţi în cîte zece districte egale, din rîndul cărora alegătorii optează pentru un singur reprezentant pentru corpul legislativ. Să presupunem că în mica noastră democraţie 510 electori (sau 51%) votează pentru Partidul Albastru şi 490 (sau 49%) votează pentru Partidul Roşu. Acum să ne închipuim (deşi e puţin probabil) că fiecare este susţinut de un număr perfect uniform de alegători din întreaga noastră minidemocraţie: fiecare din cele zece districte se întîmplă să conţină 51 alegători ai Albaştrilor şi 49 din cei ai Partidului Roşu. Care va fi rezultatul alegerilor? Partidul Albastru cîştigă în fiecare district şi astfel dobîndeşte 100% din locuri şi o majoritate în parlament de zece la zero (tabelul 2, exemplul 1). Sistemul ar putea fi extins la scară mare pentru a include o ţară întreagă, iar numărul districtelor să fie de asemenea sporit. Rezultatul va fi acelaşi.

Tabelul 2. *Ilustrare ipotetică a sistemului electoral pluralitar*

Sînt 10 districte, fiecare avînd 100 votanți, divizați între două partide (Albaştrii şi Roşii).

Exemplul 1. Sprijinul pentru partide este uniform.

District	Voturi pentru		Mandate cîştigate de	
	Albaştri (număr)	Roşii (număr)	Albaştri (număr)	Roşii (număr)
1	51	49	1	0
2	51	49	1	0
3	51	49	1	0
4	51	49	1	0
5	51	49	1	0
6	51	49	1	0
7	51	49	1	0
8	51	49	1	0
9	51	49	1	0
10	51	49	1	0
Total	510	490	10	0

Exemplul 2. Sprijinul pentru partide nu este uniform.

District	Voturi pentru		Mandate cîştigate de	
	Albaştri (număr)	Roşii (număr)	Albaştri (număr)	Roşii (număr)
1	55	45	1	0
2	60	40	1	0
3	40	60	0	1
4	45	55	0	1
5	52	48	1	0
6	51	49	1	0
7	53	47	1	0
8	45	55	0	1
9	46	54	0	1
10	55	45	1	0
Total	562	498	6	4

Putem afirma cu certitudine că nici o ţară democratică nu va putea păstra sistemul V. Pl. în aceste condiţii. Ceea ce nu permite să se ajungă la acest rezultat bizar – şi complet nedemocratic – este faptul că partidele nu au o susţinere electorală uniformă la nivelul întregii ţări: în unele regiuni Albaştrii ar putea avea 65% din electori, în timp ce în altele au doar 40%, să zicem, iar Roşii au restul de 60%. Iar în ceea ce priveşte mărimea circumscripţiilor, aceasta se situează în jurul valorii medii naţionale. Pentru o imagine ipotetică, vezi tabelul 2, exemplul 2.

Este, deci, evident că pentru ca sistemul V. Pl. să rezulte într-o reprezentare destul de corectă, sprijinul partidelor *nu* trebuie să fie distribuit în mod egal la nivelul întregii ţări. Invers, cu cît sprijinul este mai uniform, cu atît va spori discrepanţa dintre voturi şi numărul locurilor alocate. Astfel, dacă se micşorează diferenţele regionale într-o ţară, aşa cum pare să se fi întîmplat în Anglia în 1997, discrepanţa cauzată de V. Pl. se agravează.

Şi dacă lucrurile stau aşa, atunci de ce nu este înlocuit sistemul V. Pl. cu RP în ţările democratice? În primul rînd, nu se poate ignora importanţa căpătată de-a lungul istoriei şi datorată tradiţiei în ţări precum Marea Britanie sau Statele Unite, unde acest sistem a prevalat de la începuturile guvernării reprezentative. Statele Unite ne oferă un exemplu important în acest sens. Sistemul V. Pl. american poate conduce la absenţa reprezentării echitabile pentru numărul mare de electori afro-americani în cadrul corpurilor legislative ale fiecărui stat şi în Camera Reprezentanţilor. Pentru a se asigura de faptul că alegătorii afro-americani vor avea parte de cel puţin cîţiva reprezentanţi în legislativele statale sau în Congres, corpurile legislative şi judecătorii au recurs uneori la delimitarea unor circumscripţii cu majoritate afro-americană. Districtul rezultat nu reflectă cîteodată nici o corespondenţă cu factori geografici, economici sau istorici. Sub incidenţa unui sistem R.P., dacă afro-americanii ar alege să voteze pentru candidaţii lor, ar fi reprezentaţi în proporţie egală cu numărul lor: într-un stat în care, să zicem că 20% din alegători sînt negri, cu siguranţă că 20% din numărul locurilor vor fi ocupate de afro-americani, dacă asta ar dori.

Dar dacă lucrurile stau aşa, de ce n-a fost adoptat sistemul R.P.? În principal pentru că ostilitatea manifestată faţă de R.P. este atît de răspîndită în Statele Unite, încît nici corpurile legislative, nici judecătorii nu i-au acordat atîta consideraţie încît să reprezinte o alternativă viabilă la delimitarea circumscripţiilor pe criterii rasiale.

Cuvinte despre cuvinte

Gerrymandering, sau trunchierea circumscripţiilor electorale în scopuri strict politice este o practică cu tradiţie în Statele Unite. Denumirea provine de la Elbridge Gerry, despre care am spus anterior că era un delegat la Convenţia Constituţională Americană. Guvernator ales al statului Massachusetts, Gerry a iniţiat o retrasare a graniţelor districtelor din care erau aleşi reprezentanţii în legislativul statului, retrasare care i-a ajutat pe democraţi să-şi menţină majoritatea. Atunci cînd cineva a observat că un district avea forma unei salamandre, un critic a remarcat că semăna mai degrabă cu o „gerrymandră". Termenul, căruia îi este asociat şi verbul, a intrat ulterior în vocabularul american uzual.

Cu toate acestea, prejudecăţile istorice în favoarea sistemului V. Pl. sînt accentuate de argumente mult mai rezonabile. În concepţia adepţilor săi, tendinţa sistemului V. Pl. de a spori majoritatea partidului învingător în cadrul legislativului are două consecinţe dezirabile.

Sistemele bipartidiste în opoziţie cu cele pluripartidiste. V. Pl. este deseori favorizat tocmai pentru că dezavantajează partidele terţe şi astfel contribuie la formarea unui sistem bipartidist. În mod contrar, ceea ce rezultă din adoptartea RP este un sistem pluripartidist. Mai ales în democraţiile anglofone, sistemele bipartidiste sînt foarte bine văzute, în schimb cele pluripartidiste sînt nedorite şi discreditate. Care dintre cele două este mai bun?

În jurul avantajelor relative ale acestor două sisteme are loc o dezbatere acerbă. La modul general, fiecare avantaj îşi găseşte contraponderea în cadrul celuilalt sistem. De exemplu, unul din avantajele sistemului bipartidist este că uşurează sarcina alegătorilor care îşi reduc numărul opţiunilor la doar două. Dar în opinia unui susţinător al

sistemului RP această reducere drastică a numărului de alternative disponibile afectează serios libertatea de alegere a electorilor. Alegerile sînt perfect libere, ar putea argumenta ei, dar fiindcă se neagă reprezentarea minorităţilor, cu siguranţă nu sînt echitabile.

Guvernarea eficientă. Susţinătorii sistemului bipartidist sprijină şi sistemul V. Pl. pentru că are şi o altă consecinţă. Prin amplificarea majorităţii legislative a partidului învingător, V. Pl. îngreunează posibilitatea partidelor minoritare să formeze o coaliţie capabilă să împiedice aplicarea programului partidului majoritar – sau, în opinia liderilor majorităţii, a „mandatului lor popular". Dispunînd de o majoritate sporită de membri de partid în corpul legislativ, liderii acestor partide îşi vor permite oricum să piardă nişte voturi, chiar dacă unii membri ai partidului lor se retrag în tabăra opoziţiei. În felul acesta, se crede că V. Pl. înlesneşte guvernelor îndeplinirea condiţiei de eficienţă. În contrast, în unele ţări sistemul RP a condus la formarea atîtor partide şi alianţe care se confruntă şi se războiesc în cadrul parlamentului, încît coaliţiile majoritare se formează cu dificultate şi sînt extrem de instabile. În consecinţă, eficienţa în guvernare este mult redusă. Un exemplu des citat este cazul Italiei.

Ceea ce ignoră adesea adepţii sistemului V. Pl. este că în unele ţări cu sistem RP programe cuprinzătoare de reformă au fost adoptate de către majorităţi parlamentare stabile care constau deseori dintr-o coaliţie între două sau trei partide. Într-adevăr, cîteva democraţii cu sistem RP, cum sînt Olanda sau ţările scandinave, sînt adevărate modele de pragmatism al reformei precum şi de stabilitate.

CÎTEVA OPŢIUNI FUNDAMENTALE PENTRU CONSTITUŢIILE DEMOCRATICE

Putem înţelege acum de ce nu trebuie tratată cu uşurinţă sarcina conceperii unei constituţii noi sau a reformulării uneia deja existente. Este ceva la fel de greu şi de complex ca şi proiectarea unei nave spaţiale cu echipaj la bord trimisă în spaţiul extraterestru. Aşa cum nici un om raţional nu ar conferi misiunea de a proiecta o navă spaţială unor amatori, nici realizarea unei constituţii nu este atribuită decît

celor mai renumiţi experţi din întreaga ţară. Dar, spre deosebire de navele spaţiale, pentru ca inovaţiile, constituţionale să reziste în timp sînt necesare adeziunea şi consimţămîntul celor guvernaţi.

Principalele opţiuni constituţionale şi diferitele modalităţi de a le combina furnizează o gamă formidabilă de alternative. Presupun că nu mai trebuie amintită avertizarea lansată anterior că orice alternativă generală dă naştere la o varietate aproape nelimitată de posibilităţi mai concrete.

Totuşi, în ciuda acestui avertisment, voi oferi cîteva linii călăuzitoare pentru analiza alternativelor constituţionale. O modalitate fericită pentru început este să considerăm cinci combinaţii posibile între sisteme electorale şi tipuri de guvernare.

Varianta Europei continentale: guvernare parlamentară cu sistem electoral RP. Forma de guvernare parlamentară este alegerea covîrşitoare a democraţiilor vechi, ea predominînd în general, în rîndul democraţiilor, faţă de guvernarea prezidenţială.[2] Combinaţia predilectă a democraţiilor vechi, după cum am văzut, este un sistem parlamentar în care membrii sînt aleşi pe baza unei forme de RP. Pentru că acest sistem este predominant în Europa, unde şi democraţiile recente au urmat calea standard europeană, voi numi această combinaţie varianta continentală europeană.

Varianta britanică (sau Westminster): guvernare parlamentară cu sistem electoral V. Pl. Pentru că s-a format şi predomină în democraţiile anglofone, cu excepţia Statelor Unite, o voi numi varianta britanică. (Cîteodată este denumită şi modelul Westminster, după sediul guvernului britanic). Doar patru dintre democraţiile vechi au păstrat această soluţie pe o perioadă îndelungată; şi fără să fim surprinşi acestea sînt Marea Britanie, Canada, Australia şi Noua Zeelandă (care însă a renunţat la ea în 1993)[3].

Varianta americană: guvernare prezidenţială cu alegeri prin V. Pl. Pentru că este singura democraţie veche în care s-a adoptat această combinaţie, ar putea fi denumită varianta americană. A fost de asemenea adoptată de şase democraţii recente.

Varianta Americii Latine: guvernare prezidenţială cu sistem electoral RP. Prin predilecţia puternică pentru sistemul de guvernare

prezidenţială, ţările Americii Latine au urmat aceeaşi modalitate constituţională ca şi Statele Unite. Dar în privinţa alegerii unui sistem electoral, au imitat în ultimii ani ai secolului al XX-lea variantele europene. În consecinţă în cele cincisprezece ţări latino-americane în care instituţiile democratice aveau un fundament destul de solid la începutul anilor '90, modelul constituţional de bază era o combinaţie între guvernare prezidenţială şi sistem RP. [4] Deci această combinaţie s-ar putea numi varianta latino-americană.

Este de remarcat faptul că, exceptînd Costa Rica, nici una din democraţiile vechi nu a optat pentru această combinaţie. Deşi în rîndul democraţiilor vechi se remarcă o predispoziţie pentru RP, după cum s-a observat, ele au manifestat un refuz covîrşitor faţă de adoptarea formei de guvernare prezidenţială. Costa Rica rămîne o excepţie. Deoarece Costa Rica, spre deosebire de orice altă ţară din America Latină, a avut un regim democratic constant de prin 1950, poate fi inclusă în rîndul democraţiilor vechi. Spre deosebire de celelalte, totuşi, ea combină forma de guvernare prezidenţială cu RP.

Opţiunea mixtă: alte combinaţii. Pe lîngă aceste variante mai mult sau mai puţin „pure", alte cîteva democraţii vechi au creat cadre constituţionale care se abat de la modelele pure în unele privinţe importante. Au acţionat astfel în efortul de a reduce consecinţele nedorite ale tipurilor pure, dar reţinînd în schimb avantajele lor. Franţa, Germania şi Elveţia furnizează exemple importante de ingeniozitate constituţională.

Constituţia celei de-a Cincea Republici Franceze îi conferă preşedintelui ales o putere considerabilă dar prevede şi ca primul ministru să depindă de parlament. În Franţa a fost modificat şi sistemul V. Pl. Într-o circumscripţie electorală în care nici un candidat pentru Adunarea Naţională nu primeşte majoritatea voturilor, va avea loc un al doilea tur de scrutin. La balotaj poate concura orice candidat care a obţinut mai mult de 12,5% din voturile înregistrate în primul tur de scrutin. Astfel partidele mici au şansa de a cîştiga cîteva locuri din primul tur; dar în al doilea tur atît ei cît şi alegătorii lor ar putea hotărî să aloce voturile lor unuia dintre cei doi candidaţi mai bine plasaţi.

În Germania jumătate din membrii Bundestagului sînt aleşi prin sistemul V. Pl. iar cealaltă jumătate prin RP. Versiuni ale modalităţii germane au fost de asemeni adoptate în Italia şi Noua Zeelandă.

Pentru a-şi adopta sistemul politic la diversitatea etnică din ţară, elveţienii au creat un executiv plural care constă din şapte consilieri aleşi de parlament pentru patru ani. Executivul plural elveţian rămîne unic între democraţiile vechi[5].

ANALIZA CONSTITUŢIILOR DEMOCRATICE: CÎTEVA REPERE

Recurgînd la experienţele democraţiilor vechi pe care le-am prezentat în ultimele două capitole, voi enumera în continuare cîteva concluzii:

- Majoritatea problemelor fundamentale ale unei ţări nu pot fi soluţionate prin proiecte constituţionale. Nici o constituţie nu va reuşi să menţină un cadru democratic într-o ţară unde condiţiile de fond sînt foarte defavorabile. O ţară care îndeplineşte aceste condiţii poate asigura menţinerea instituţiilor democratice de bază, pe fondul unei varietăţi considerabile de soluţii constituţionale. Totuşi, proiectele constituţionale create cu pricepere pot contribui la păstrarea instituţiilor democratice fundamentale în ţări unde condiţiile de fond sînt amestecate, atît favorabile cît şi nefavorabile.
- Deşi este cît se poate de esenţială păstrarea instituţiilor democratice de bază, acesta nu este singurul criteriu relevant al unei constituţii bune. Reprezentarea echitabilă, transparenţa, accesibilitatea, receptivitatea şi guvernarea eficientă sînt printre altele, la fel de importante. Prevederile constituţionale specifice sînt în măsură şi probabil că vor influenţa aceste valori.
- Toate aranjamentele guvernamentale au cîteva dezavantaje; nici unul nu îndeplineşte toate criteriile rezonabile. Din punct de vedere democratic nu există constituţie perfectă. Iar rezultatele introducerii sau schimbării unei constituţii sînt cu siguranţă nesigure. În consecinţă, reforma sau proiectul constituţional necesită luarea în

calcul a unor posibile compromisuri acceptabile în ceea ce privește scopurile urmărite, riscurile și incertitudinile schimbării.

- În decursul a două secole se pare că americanii și-au creat o cultură politică, abilități și practici politice care permit sistemului lor prezidențial-congresional cu alegeri prin Vot Pluralitar, federalism, și un puternic control constituțional să funcționeze la parametri satisfăcători. Dar sistemul american este excesiv de complex și poate că nu ar funcționa la fel de bine în altă țară. Oricum nu a fost adoptat de prea multe state. Și probabil că nici nu ar trebui adoptat de prea multe.
- Cîțiva specialiști susțin că sistemul combinat din America Latină între guvernare prezidențială și RP a condus la prăbușirea democrației în atît de multe țări ale Americii Centrale și de Sud[6]. Deși este dificil să se individualizeze efectele diferitelor forme constituționale din amalgamul de condiții adverse care au fost cauzele principale ale polarizării politice și ale crizei, țările democratice ar trebui să evite varianta sud-americană.

Impulsionat de optimismul său în legătură cu revoluțiile din Franța și America, Thomas Jefferson a afirmat odată că ar fi de dorit ca fiecare generație să aibă revoluția ei. Acea idee romantică a fost spulberată de numeroasele revoluții din secolul al XX-lea, care au eșuat în mod tragic sau deplorabil, iar în cel mai rău caz au condus la formarea regimurilor totalitare. Cu toate astea, n-ar fi o idee rea ca într-o țară democratică să se convoace la fiecare douăzeci de ani o reuniune de specialiști în domeniul constituțional, lideri politici și cetățeni instruiți, pentru a evalua constituția statului nu numai din perspectiva experienței proprii, ci și din aceea a cunoștințelor în continuă creștere dobîndite în urma experiențelor celorlalte țări democratice.

PARTEA A IV-A

CONDIȚII FAVORABILE ȘI NEFAVORABILE

Capitolul 12

CE CONDIȚII DE FOND FAVORIZEAZĂ DEMOCRAȚIA?

Secolul al XX-lea a fost o perioadă în care democrația a cunoscut eșecuri frecvente. În mai mult de șaptezeci de cazuri, democrațiile s-au destrămat făcînd loc unor regimuri autoritare[1]. Cu toate astea, au existat și perioade de succes ale democrației. Înainte de a se încheia, secolul al XX-lea s-a transformat într-o epocă a triumfului democratic. Ponderea globală și influența ideilor, instituțiilor și practicilor democratice au făcut din acel secol cea mai înfloritoare epocă a democrației din istoria umanității.

Astfel că ne confruntăm cu două întrebări – sau, mai degrabă, cu o singură întrebare formulată în două moduri. Cum s-ar motiva întemeierea instituțiilor democratice în atît de multe țări de pe tot mapamondul? Și cum s-ar explica eșecul acestui regim? Deși e imposibil de dat un răspuns mulțumitor, există două serii de factori, fără îndoială deosebit de importanți.

EȘECUL ALTERNATIVELOR

Mai întîi, de-a lungul secolului, principalele alternative au pierdut teren în favoarea democrației. Încă de la sfîrșitul primului sfert de veac, formele de guvernare nedemocratice care au dominat din timpuri imemoriale convingerile și practicile guvernamentale în aproape întreaga lume – monarhia, aristocrația ereditară și oligarhia

deschisă – au cunoscut un declin ireversibil în ceea ce priveşte legitimitatea şi forţa ideologică. În schimb, au fost înlocuite cu alternative antidemocratice mai populare sub forma fascismului, nazismului, leninismului precum şi alte guvernări şi ideologii autoritare, care au avut o perioadă scurtă de dezvoltare. Fascismul şi nazismul au fost subminate definitiv prin înfrîngerea puterilor Axei în cel de-al doilea război mondial. Mai tîrziu în decursul secolului, dictaturile militare, în special cele din America Latină, s-au prăbuşit sub greutatea colapsului economic, diplomatic şi chiar militar (în Argentina). Pe măsură ce se apropia ultimul deceniu al secolului, ultimul şi cel mai important rival totalitar al democraţiei, leninismul întrupat de comunismul sovietic, s-a prăbuşit brusc, vlăguit în mod ireparabil de declinul intern şi presiunile externe.

Avea democraţia o bază sigură în acel moment în toată lumea? În spiritul declaraţiei optimiste a preşedintelui american Woodrow Wilson din 1919 (în mod cu totul eronat, după cum a dovedit-o istoria) după sfîrşitul primului război mondial, „a devenit lumea sigură pentru democraţie"?

Din păcate nu. Democraţia nu obţinuse încă nici o victorie majoră, iar aceasta nu era nici măcar aproape. Ţara cea mai populată din lume şi una dintre cele mai mari puteri mondiale, China, nu avea încă un regim democratic. În cei 4000 de ani ai unei civilizaţii de excepţie, poporul chinez nu a avut niciodată un regim democratic, iar perspectivele ca ţara să devină democratică erau improbabile. Regimuri nedemocratice se mai păstrau încă în multe părţi ale lumii, în Africa, Asia de Sud-Est, Orientul Mijlociu şi în unele rămăşiţe ale destrămatei Uniuni Sovietice. În majoritatea acestor ţări condiţiile pentru dezvoltarea democraţiei nu erau extrem de prielnice; ca urmare, nu era clar dacă şi cum vor realiza tranziţia la democraţie. În final, în multe din ţările care au realizat tranziţia şi au introdus instituţiile politice de bază ale democraţiei poliarhice, condiţiile de fond nu erau destul de favorabile pentru a garanta supravieţuirea nelimitată a democraţiei.

Condiţiile structurale? Am arătat în repetate rînduri că anumite condiţii de conţinut sau de fond sînt favorabile stabilităţii democraţiei,

iar acolo unde acestea sînt mai puţin prezente sau chiar lipsesc cu desăvîrşire, democraţia are puţine şanse de reuşită sau dacă este întîlnită, nu va rezista prea mult.

Aşa că a venit momentul să ne întrebăm: care sînt aceste condiţii?

Pentru a răspunde, putem apela la numărul mare de experienţe relevante oferite de secolul al XX-lea: ţări care au trecut prin experienţa tranziţiei la democraţie, şi-au consolidat instituţiile democratice şi le-au menţinut de-a lungul multor decenii; ţări unde rezultatul tranziţiei a fost dezastruos; şi ţări care nu au realizat niciodată tranziţia. Aceste ipostaze ale perioadei de tranziţie de consolidare şi de prăbuşire a democraţiei demonstrează existenţa a cinci condiţii semnificative (posibil mai multe) care influenţează şansele democratice ale unei ţări.

Figura 8. *Ce condiţii favorizează instituţiile democratice?*

Condiţii esenţiale pentru democraţie:
1. Controlul oficialilor aleşi asupra armatei şi poliţiei
2. Convingeri democratice şi o cultură politică democratică
3. Inexistenţa unui control străin puternic, ostil democraţiei

Condiţii favorabile pentru democraţie:
4. O economie de piaţă modernă şi o societate modernă
5. Pluralism subcultural slab

INTERVENŢIA STRĂINĂ

E puţin probabil să se dezvolte instituţiile democratice într-o ţară supusă intervenţiilor din partea unei ţări ostile guvernului său democratic.

Această condiţie este uneori suficientă pentru a justifica nereuşita instituţiilor democratice de a se menţine şi dezvolta într-o ţară unde alte condiţii erau mult mai favorabile. De exemplu, în absenţa intervenţiei Uniunii Sovietice după al doilea război mondial, Cehoslovacia ar fi astăzi probabil una din democraţiile cu vechime.

Intervenţia sovietică a zădărnicit de asemenea dezvoltarea instituţiilor democratice din Polonia şi Ungaria.

Mai surprinzător este faptul că pînă în ultimele decenii ale secolului al XX-lea Statele Unite ale Americii au efectuat un număr nedorit de mare de intervenţii în America Latină, unde uneori au subminat guverne alese în mod popular, acţionînd împotriva lor pentru a apăra interesele americane sau (în opinia oficială) securitatea naţională americană. Chiar dacă aceste ţări latino-americane, a căror democraţie a fost înăbuşită din faşă, nu erau practic pe deplin democratice, dacă ele ar fi fost scutite de intervenţia americană – sau, şi mai bine, dacă le-ar fi fost susţinute eforturile în primii paşi spre democratizare – instituţiile democratice ar fi avut condiţii pentru a evolua în timp. Un exemplu cu totul aparte a fost intervenţia clandestină a serviciilor secrete de informaţii ale Statelor Unite în Guatemala, în 1964, care a determinat destituirea guvernului ales al unui preşedinte populist cu vederi de stînga, Jacopo Arbenz.

În urma prăbuşirii Uniunii Sovietice, ţările din centrul Europei şi cele baltice s-au mobilizat rapid în vederea instalării instituţiilor democratice. Mai mult, Statele Unite şi comunitatea internaţională în ansamblu, au început să se opună regimurilor dictatoriale din America Latină şi din alte părţi şi să susţină, în schimb, evoluţia instituţiilor democratice din întreaga lume. Niciodată în istoria umanităţii forţele internaţionale – politice, economice, culturale – nu au fost atît de implicate în sprijinirea ideilor şi instituţiilor democratice. În concluzie, în ultimele două decenii ale secolului al XX-lea, a avut loc o schimbare epocală în climatul politic mondial, care a îmbunătăţit considerabil perspectivele dezvoltării democratice.

CONTROLUL ASUPRA FORŢELOR ARMATE ŞI POLIŢIEI

Dacă forţele armate şi poliţieneşti n-ar fi sub controlul unor conducători aleşi în mod democratic, instituţiile politice democratice nu s-ar putea menţine şi nici dezvolta.

În opoziţie cu ameninţarea externă a intervenţiei străine, poate că cea mai primejdioasă ameninţare internă la adresa democraţiei provine de la liderii care au acces la mijloacele majore de constrîngere fizică: armată şi poliţie. Pentru ca responsabilii aleşi în mod democratic să ajungă să dobîndească şi să menţină controlul asupra forţelor armate şi ale poliţiei, membrii poliţiei şi armatei, în special ofiţerii de rang superior, trebuie să li se supună. Iar supunerea lor faţă de controlul liderilor aleşi, trebuie să devină mult prea înrădăcinată pentru a fi înlăturată cu uşurinţă. De ce în unele ţări controlul civil a căpătat amploare iar în altele nu, este o chestiune mult prea complexă pentru a putea fi dezbătută aici. Dar pentru ceea ce ne interesează, aspectul relevant este că în lipsa lui şansele democraţiei sînt minore.

Să analizăm istoria nefericită a Americii Centrale. Din cele patruzeci şi şapte de guverne din Guatemala, El Salvador, Honduras şi Nicaragua între anii 1948-1982, mai mult de două treimi au ajuns la putere altfel decît prin alegeri libere şi corecte – destul de des printr-o lovitură de stat militară.[2]

Prin contrast, Costa Rica a fost etalonul democraţiei din regiune începînd cu anul 1950. De ce au fost costaricanii în stare să dezvolte şi să menţină instituţiile democratice în timp ce toţi vecinii lor nu au reuşit? O parte a răspunsului rezultă din existenţa altor condiţii favorabile. Dar nici acestea n-ar fi fost în stare să susţină un guvern democratic dacă s-ar fi confruntat cu o lovitură de stat militară, aşa cum a fost cazul multor ţări din America Latină. Totuşi, în 1950 Costa Rica a eliminat în mod radical această ameninţare: luînd o decizie unică şi temerară, preşedintele ales democratic a desfiinţat armata!

În nici o altă ţară nu s-a adoptat exemplul costarican şi nici nu e probabil să se întîmple. Totuşi, nimic n-ar putea exemplifica mai clar cît de crucial este pentru conducătorii aleşi să stabilească şi să menţină controlul asupra armatei şi poliţiei, dacă se urmăreşte păstrarea şi apărarea instituţiilor democratice.

CONFLICTELE CULTURALE SLABE SAU INEXISTENTE

Instituțiile politice democratice au mai multe șanse să reziste și să se dezvolte într-o țară destul de omogenă pe plan cultural, avînd mai puține șanse de reușită într-o țară cu subculturi strict diferite și conflictuale.

Culturile distincte sînt deseori rezultatul diferențelor de limbă, religie, rasă, identitate etnică, regiune și uneori ideologie. Membrii împărtășesc identități și legături emoționale comune; fac o distincție clară între „noi" și „ei". Se îndreaptă către ceilalți membri ai comunității lor pentru relații interpersonale: prieteni, tovarăși, parteneri de viață, vecini, oaspeți. De multe ori organizează ceremonii și ritualuri prin care, printre altele, urmăresc să stabilească limitele comunității lor. Datorită acestor modalități și a altora, o cultură poate practic deveni „un mod de viață" pentru membrii săi, o țară în cadrul alteia, o națiune în interiorul altei națiuni. În acest caz, societatea este, ca să spunem așa, stratificată pe verticală.

Conflictele culturale pot ajunge pe scena politică, și în mod obișnuit, așa se întîmplă: de exemplu în privința religiei, limbii și a codurilor vestimentare din școli; sau cu privire la egalitatea accesului la educație; sau practicile discriminatorii ale unui grup împotriva altuia; sau dacă guvernul ar trebui să susțină religia sau instituțiile de cult și dacă da, care dintre ele și în ce fel; sau referitor la conduitele unei comunități considerate de ceilalți drept profund ofensatoare și pe care ei le-ar dori interzise, cum ar fi avortul, măcelărirea bovinelor sau vestimentația „indecentă"; sau în legătură cu modul de adaptare a granițelor teritoriale și politice pentru a răspunde cerințelor și dorințelor unui grup. Și așa mai departe.

Asemenea chestiuni ridică o problemă esențială pentru democrație. Adepții unei anumite culturi deseori consideră cerințele lor politice drept probleme de principiu, convingeri adînc înrădăcinate religioase sau cvasi-religioase, modalități prin care asigură păstrarea culturii și supraviețuirea grupului. Ca urmare, consideră cerințele lor prea cruciale pentru a se mulțumi cu un compromis. Ele nu sînt nego-

ciabile. Totuşi, într-un proces democratic paşnic, rezolvarea conflictelor politice necesită în general negociere, conciliere şi compromis.

Atunci n-ar trebui să fim surprinşi de faptul că vechile democraţii stabile din punct de vedere politic au reuşit în mare parte să evite conflictele culturale serioase. Chiar dacă există diferenţe culturale semnificative între cetăţenii unei ţări, în general s-a procedat în aşa fel încît viaţa politică să fie dominată de diferenţe mai negociabile.

Nu există nici o abatere de la această aparent fericită stare de lucruri? Mai multe chiar. Diversitatea culturală a reprezentat o componentă destul de importantă în SUA, Elveţia, Belgia, Olanda şi Canada. Dar dacă varietatea culturală ameninţă să genereze conflicte culturale dificil de controlat, cum s-a reuşit menţinerea instituţiilor democratice în aceste ţări?

Experienţele cunoscute de fiecare, deşi foarte diferite, demonstrează că într-o ţară unde toate celelalte condiţii sînt prielnice democraţiei, potenţialele consecinţe politice adverse rezultate din diversitatea culturală, pot fi cîteodată mai uşor de controlat.

Asimilarea. Aceasta a fost soluţia americană. Din anii 1840 pînă în 1920, cultura dominantă, instituită în timpul secolelor de conducere colonială şi de independenţă de către coloniştii albi veniţi în principal din Marea Britanie, s-a confruntat cu valurile de imigranţi de origine non-britanică, din Irlanda, Scandinavia, Germania, Polonia, Italia şi din alte părţi – imigranţi uşor de deosebit prin diferenţele de limbă (exceptînd irlandezii), religie, alimentaţie, îmbrăcăminte, obiceiuri, conduite, vecinătate şi după alte particularităţi. Pe la 1910, cel puţin unul din cinci albi rezidenţi în Statele Unite erau originari din alte părţi; în plus, părinţii a mai mult de unul din patru albi născuţi aici, se născuseră în altă parte. Totuşi, după una sau două generaţii de la sosirea imigranţilor în SUA, urmaşii lor erau deja integraţi în cultura dominantă, atît de complet încît, deşi mulţi americani de astăzi mai păstrează oarecum ataşamentul faţă de cultura ţării lor de origine, loialitatea politică şi identitatea lor dominantă este americană.

În ciuda reuşitei impresionante prin care procesul asimilării a redus conflictele culturale pe care le-ar fi provocat în alte circumstanţe imigrarea masivă, experienţa americană dezvăluie cîteva deficienţe ale acestei soluţii.

Pentru început problematica asimilării a fost cu mult înlesnită prin faptul că marea majoritate a imigranților adulți veniți în SUA pentru o viață mai bună, erau destul de dornici să se naturalizeze, să devină „adevărați americani". Iar urmașii lor au fost și mai dornici să o facă. Astfel, asimilarea a fost mai ales voluntară sau declanșată de mecanismele sociale (cum ar fi rușinea) care au diminuat necesitatea intervenției coercitive a statului[3].

Dacă o populație masivă de imigranți a fost în ansamblu asimilată cu succes, atunci cînd societatea americană s-a confruntat cu neînțelegeri mai profunde de natură culturală sau rasială, limitele pînă la care s-a îndeplinit acest proces au fost în scurt timp dezvăluite. În timpul ciocnirilor dintre populațiile de albi și populațiile băștinașe care trăiau de mult timp în Lumea Nouă, asimilarea a lăsat locul intervenției prin constrîngere, colonizării forțate, izolării față de nucleul societății. De asemenea, societatea americană n-a putut asimila mulțimea de sclavi afro-americani și nici pe urmașii acestora care, în mod ironic, ca și indienii, locuiau pe acest continent cu mult înaintea sosirii celorlalți imigranți. Barierele de castă impuse pe temeiuri rasiale au reprimat efectiv asimilarea. O nereușită oarecum similară a avut loc la sfîrșitul secolului al XX-lea cînd au sosit imigranți din Asia pentru a lucra ca muncitori la căi ferate și ferme.

A mai fost un diferend pe care asimilarea nu l-a putut aplana. La începutul secolului al XIX-lea s-a dezvoltat o subcultură, o economie și o societate distinctă bazată pe sclavie în cadrul statelor sudice ale Americii. Americanii de aici se deosebeau de compatrioții lor din statele nordice și vestice prin faptul că duceau două moduri de viață fundamental incompatibile. Rezultatul final a fost „un conflict de nestăpînit" care nu putea fi rezolvat, în ciuda efortului considerabil, prin negociere pașnică și compromis[4]. Războiul civil care a urmat a durat patru ani și a dus la pierderea unui important număr de vieți omenești. Iar conflictul a continuat să existe chiar dacă statele sudice au fost învinse iar sclavia a fost abolită. S-a dezvoltat o subcultură sudică diferită și o structură socială în care supunerea cetățenilor afro-americani a fost impusă prin amenințări și actualizarea violenței și a opresiunii.

Cam atît s-ar putea spune în legătură cu nereuşitele anterioare ale procesului asimilării. Pe la sfîrşitul secolului al XX-lea nu era clar dacă practica americană istorică a asimilării putea fi aplicată cu succes şi în cazul minorităţii hispanice, în continuă creştere, ca şi al altor minorităţi conştiente de sine. Se vor transforma Statele Unite ale Americii într-o societate multiculturală, unde asimilarea nu va mai putea asigura controlul pe cale paşnică al conflictelor culturale, sub incidenţa procedurilor democratice? Sau, dimpotrivă, va deveni o societate în care varietăţile culturale vor genera un nivel superior al înţelegerii reciproce, toleranţei şi concilierii?[5]

Decizia prin consens. Subculturile distincte cu potenţial conflictual au existat în Elveţia, Belgia şi Olanda. Ce se poate desprinde din experienţele acestor trei ţări democratice?

Fiecare şi-au creat aranjamente politice care au necesitat consensul unanim sau majoritar pentru deciziile luate de guvern sau parlament. Principiul regulii majorităţii a fost înlocuit (în proporţii diferite) cu un principiu al unanimităţii. Astfel, orice decizie guvernamentală care ar afecta în mare măsură interesele uneia sau mai multor subculturi, urma să fie luat cu acordul explicit al reprezentanţilor acelui grup în guvern şi parlament. Această soluţie a fost înlesnită de RP, care a asigurat reprezentanţilor fiecărui grup un procent echitabil în cadrul parlamentului. Erau de asemeni reprezentaţi şi în guvern. Şi, datorită procedurilor consensuale adoptate în aceste ţări, membrii din guvern ai fiecărei subculturi puteau să-şi exercite dreptul de veto în privinţa vreunei politici cu care n-ar fi fost de acord. (Asemenea aranjamente pe care politologii le numesc „democraţii consociaţionale" prezintă aspecte foarte diferite între cele trei ţări. Pentru detalii consultaţi Anexa B).

În mod evident, asemenea sisteme consensuale nu pot fi create şi nu vor funcţiona cu succes decît în condiţii foarte speciale. Acestea includ talentul conciliator; toleranţa sporită pentru compromisuri; lideri demni de încredere care pot negocia soluţii la conflicte care să atragă acordul adepţilor lor; un consens cu privire la valori şi ţeluri fundamentale care să fie destul de cuprinzător pentru a se putea ajunge la un acord; o identitate naţională care să decurajeze pretenţiile radi-

cale de separare; şi un grad de aderare la procedurile democratice care să excludă mijloacele violente şi revoluţionare.

Aceste condiţii sînt neobişnuite. Acolo unde lipsesc, prevederile consensuale sînt puţin probabile. Şi chiar dacă sînt oarecum realizate, ca în cazul tragic la Libanului, pot să se prăbuşească sub presiunea unui conflict cultural acut. Considerată cîndva de politologi o democraţie consociaţională de succes, Libanul s-a scufundat în 1958 într-un război civil de durată, pentru că tensiunile interne s-au dovedit prea greu de controlat prin sistemul său consensual.

Sistemele electorale. Diferenţele culturale scapă deseori de sub control deoarece sînt alimentate de politicienii care se luptă pentru sprijin electoral. Cîteodată regimurile autoritare reuşesc să-şi folosească imensa putere coercitivă pentru a copleşi şi suprima conflictele culturale, care pe urmă izbucnesc atunci cînd forţa de constrîngere se află în declin, în timpul tranziţiei la democraţie. Tentaţi de rătăcirile facile provocate de identităţile culturale, politicienii pot influenţa în mod deliberat membrii grupului lor cultural iar astfel să preschimbe animozităţile latente în ostilitate făţişă care să culmineze în „purificări culturale".

Pentru a se evita acest rezultat, politologii au sugerat că sistemele electorale ar putea fi concepute astfel încît stimulentele politicienilor să facă mai profitabilă concilierea în comparaţie cu conflictul. Conform prevederilor sugerate de ei, nici un candidat nu va putea fi ales numai pe baza sprijinului venit de la o singură comunitate culturală; ei vor trebui să obţină voturile cîtorva grupuri majore. Problema constă, desigur, în a-i convinge pe liderii politici să adopte de la începutul procesului democratic proceduri politice de acest fel. De îndată ce se va instala un sistem electoral mai concurenţial, apariţia conflictelor culturale ar putea deveni complet ireversibilă.

Separaţia. Cînd diferenţele culturale sînt prea greu de depăşit prin vreuna din soluţiile anterioare, singurul procedeu rămas ar fi ca grupurile culturale să fie separate la rîndul lor în diferite entităţi politice, în cadrul cărora să deţină destulă autonomie încît să-şi poată păstra identitatea şi să-şi realizeze principalele scopuri culturale. În anumite situaţii o soluţie ar putea fi sistemul federal, în cadrul căruia

unităţile teritoriale – state, provincii, cantoane – sînt suficient de autonome încît să satisfacă grupuri diferite. Un element esenţial al societăţii multiculturale remarcabil de armonioase creată de elveţieni este faptul că au un sistem federal. Majoritatea cantoanelor sînt destul de omogene din punct de vedere cultural; de exemplu un canton poate avea vorbitori de limbă franceză catolici iar altul vorbitori de limbă germană şi de religie protestantă. Iar competenţele cantoanelor se conformează nevoilor culturale.

Ca şi celelalte soluţii politice democratice la problema diversităţii culturale, soluţia elveţiană are nevoie, de asemeni, de condiţii speciale – în acest caz, cel puţin două. Mai întîi, cetăţenii unor subculturi diferite ar trebui să fie deja separaţi din punct de vedere teritorial, astfel încît soluţia să nu ridice vreun obstacol major. Apoi, deşi despărţiţi în unităţi autonome, cetăţenii trebuie să aibă o identitate naţională, precum şi scopuri şi valori comune suficient de puternice pentru a susţine uniunea federală. Deşi ambele condiţii se aplică perfect în Elveţia, nu se întîlnesc în mod obişnuit.

Acolo unde prima condiţie este îndeplinită, dar nu şi a doua, diferenţele culturale pot genera pretenţii de independenţă deplină. Dacă o ţară democratică este împărţită în două printr-o diviziune paşnică, soluţia pare impecabilă, conform standardelor democratice. De exemplu, după aproape un secol de independenţă aproximativă în cadrul unei uniuni cu Suedia, în 1905 Norvegia a dobîndit independenţa deplină pe cale paşnică.

Dar dacă prima condiţie nu este îndeplinită complet, deoarece grupurile culturale sînt amestecate, atunci independenţa ar putea rezulta în impunerea unor constrîngeri drastice asupra minorităţii (sau minorităţilor) la includerea în noul stat. Iar minorităţile ar putea, la rîndul lor să-şi susţină propriile pretenţii de independenţă sau de a rămîne, pe cît posibil, în interiorul patriei-mamă. Această problemă a complicat problema independenţei provinciei Quebec din Canada. Deşi mulţi cetăţeni francofoni din Quebec doresc să fie complet independenţi, în provincie există un număr important de cetăţeni nonfrancofoni – vorbitori de limbă engleză, băştinaşi şi imigranţi – care doresc să rămînă cetăţeni canadieni. Deşi teoretic ar fi posibilă o

împărțire teritorială complicată, prin care majoritatea celor care au preferat să rămînă canadieni să o poată face, nu este clar dacă ea se va dovedi posibilă din punct de vedere politic[6].

Faptul descurajant este, în acest caz, că toate soluțiile potențialelor probleme ale multiculturalismului în țările democratice, așa cu au fost descrise pînă acum, la care s-ar putea adăuga și altele, depind în ceea ce privește succesul lor de condiții speciale care în mod obișnuit sînt îndeplinite foarte rar. Deoarece majoritatea țărilor democratice vechi n-au avut o prea mare diversitate culturală, au fost în general scutite de conflicte. Cu toate acestea au început să se producă schimbări către sfîrșitul secolului al XX-lea care cu siguranță că vor pune capăt acestei fericite stări de lucruri.

CONVINGERILE ȘI CULTURA DEMOCRATICĂ

Mai devreme sau mai tîrziu, practic toate țările se confruntă cu situații de criză destul de grave – de ordin politic, economic, ideologic, militar, internațional. Drept urmare, dacă un sistem politic democratic trebuie să se mențină, va fi nevoie să poată supraviețui provocărilor și turbulențelor pe care le generează asemenea crize. Dobîndirea unei democrații stabile nu se aseamănă cu o călătorie lină pe o mare calmă; dimpotrivă, cîteodată presupune parcurgerea unui traseu anevoios și nesigur.

În timpul unei crize majore și prelungite, sporește riscul ca democrația să fie distrusă de lideri autoritari care promit sfîrșitul crizei prin metode dictatoriale viguroase. Metodele lor necesită, în mod firesc, înlăturarea instituțiilor și procedurilor democratice fundamentale.

În timpul secolului al XX-lea s-au înregistrat multe prăbușiri ale democrației, așa cum o demonstrează cele șaptezeci de cazuri de colaps al democrației menționate la începutul capitolului. Totuși, multe țări democratice au reușit să țină piept furtunilor și intemperiilor, de repetate ori. Cîteva, după cum s-a văzut, au depășit cu succes situațiile de criză rezultate din deosebirile culturale accentuate. Iar unele și-au redresat corabia democrației, făcînd-o chiar mai pre-

gătită de luptă decît înainte. Supraviețuitorii acestor perioade încercate sînt statele pe care le numim în prezent democrații vechi.

De ce instituțiile democratice din unele țări au rezistat situațiilor de criză, iar altele nu? Pe lîngă condițiile favorabile pe care le-am prezentat deja, mai trebuie adăugată una. Pentru ca o țară să-și sporească perspectivele stabilității democratice, cetățenii și liderii lor politici trebuie să susțină cu fermitate ideile, valorile și practicile democratice. Cel mai sigur sprijin este obținut atunci cînd aceste convingeri și predispoziții sînt adînc împămîntenite în cultura acelei țări și sînt transmise, în mare parte, de la o generație la alta. Cu alte cuvinte, țara respectivă posedă o cultură politică democratică.

O astfel de cultură politică ar contribui la formarea unor cetățeni educați să creadă că: egalitatea politică și democrația sînt obiective dezirabile; controlul asupra armatei și poliției ar trebui să fie deținut în totalitate de liderii politici; instituțiile democratice de bază descrise în Capitolul 8 ar trebui menținute; iar diferențele și dezacordurile politice dintre cetățeni ar trebui tolerate și protejate.

Nu vreau să sugerez că fiecare persoană dintr-o țară democratică trebuie formată să devină un cetățean democratic perfect. Din fericire acest lucru nu e necesar, altfel cu siguranță că n-ar mai exista nici un fel de democrație! Dar dacă nu există o majoritate considerabilă de cetățeni care să prefere democrația și instituțiile sale politice oricărei alternative nedemocratice și să-i susțină pe acei lideri politici adepți ai sistemelor democratice, este puțin probabil că democrația va supraviețui pe parcursul inevitabilelor sale crize. Într-adevăr, pînă și o minoritate importantă de partizani violenți și militanți antidemocratici ar fi de ajuns să distrugă capacitatea unei țări de a-și menține instituțiile democratice.

Cum ajung cetățenii unei țări să creadă în ideologia și practicile democratice? Cum devin acestea părți intrinseci ale culturii unei țări? Orice încercare de a răspunde acestei întrebări ar necesita o cercetare aprofundată a proceselor de dezvoltare de-a lungul istoriei, unele generale, altele specifice anumitor țări, un obiectiv prea greu de acoperit în această carte. Dați-mi voie să afirm un lucru: Fericită țara a cărei istorie a condus la asemenea rezultate!

Dar sigur că istoria nu s-a dovedit întotdeauna atît de generoasă. În schimb, a înzestrat multe ţări cu o cultură politică prin care instituţiile şi ideile democratice sînt susţinute, în cel mai bun caz, doar în mod precar sau care dimpotrivă, favorizează puternic regimul autoritar.

DEZVOLTARE ECONOMICĂ PRIN ECONOMIE DE PIAŢĂ

Din punct de vedere istoric, consolidarea convingerilor şi a culturii democratice a fost asociată direct cu ceea ce în sens larg s-ar putea numi economie de piaţă. Mai precis, o condiţie foarte favorabilă pentru existenţa instituţiilor democratice este o economie de piaţă în care întreprinderile economice să fie în principal în proprietate privată şi să nu fie deţinute de Stat, adică să existe o economie capitalistă şi nu socialistă sau de stat. Totuşi, asocierea directă a democraţiei cu capitalismul de piaţă ascunde un paradox: o economie capitalistă de piaţă generează în mod inevitabil inegalităţi în privinţa resurselor politice la care au acces cetăţenii. Astfel, o economie capitalistă afectează serios egalitatea politică: cetăţenii care sînt inegali din punct de vedere economic cu siguranţă că nu sînt egali din punct de vedere politic. Într-o ţară cu economie de piaţă de tip capitalist, se pare că este imposibil de realizat egalitatea politică deplină. Ca urmare există o tensiune permanentă între democraţie şi economia capitalistă de piaţă. Există o alternativă posibilă la capitalismul de piaţă care să afecteze mai puţin egalitatea politică? Mă voi opri din nou asupra acestei probleme şi în special asupra relaţiei dintre democraţie şi capitalism, în următoarele două capitole.

Între timp, totuşi, nu ne putem abate de la concluzia că o economie de tip capitalist, societatea pe care o formează şi dezvoltarea economică ce decurge în general din ea sînt, toate, condiţii extrem de favorabile pentru menţinerea şi evoluţia instituţiilor politice democratice.

UN REZUMAT

Probabil că există şi alte condiţii la fel de favorabile – statul de drept, pacea prelungită, precum şi altele, fără îndoială. Dar cele cinci condiţii prezentate cred că sînt printre cele mai importante.

Putem prezenta rezumativ subiectul acestui capitol în trei propoziţii generale: În primul rînd, este aproape cert că o ţară care îndeplineşte toate aceste condiţii îşi va menţine şi dezvolta instituţiile democratice. În al doilea rînd, o ţară în care nu este îndeplinită nici una din aceste condiţii, nu are aproape nici o şansă să dezvolte instituţiile democratice proprii sau, dacă uneori reuşeşte, nu va reuşi să le şi menţină. Ce se poate spune dacă într-o ţară există condiţii amestecate, unele favorabile iar altele nu? Voi amîna să răspund la această întrebare şi nici nu voi formula a treia propoziţie generală pînă cînd nu voi analiza cazul special al Indiei.

INDIA: O DEMOCRAŢIE IMPROBABILĂ

Probabil că v-aţi gîndit deja la situaţia din India. Nu-i aşa că nu îndeplineşte nici una din cele cinci condiţii? Dacă-i aşa, nu contrazice de fapt toată argumentaţia mea? Nu în întregime.

Faptul că India va putea să-şi menţină instituţiile democratice pe o perioadă îndelungată pare, sub acest aspect, extrem de improbabil. Avînd o populaţie de aproximativ un miliard la sfîrşitul secolului al XX-lea, indienii se împart între ei după mai multe criterii decît în oricare altă ţară din lume. Aceste diferenţe sînt de limbă, castă, clasă, religie şi regiune – la care se adaugă numeroase subdiviziuni în cadrul fiecăreia[7]. Să considerăm următoarele:

India nu are o limbă naţională. Constituţia Indiei recunoaşte ca oficiale cincisprezece limbi. Dar aceasta nu reuşeşte să arate de fapt gravitatea problemei limbii: cel puţin un milion de indieni vorbesc una din celelalte treizeci şi cinci de limbi distincte. Mai mult decît atît, indienii vorbesc douăzeci şi două de mii de dialecte.

Deşi 80% din populaţie este hindusă (restul fiind în majoritate musulmani, făcînd excepţie un singur stat, Keralo, unde trăiesc nume-

roşi creştini), efectele unificatoare ale religiei hinduse sînt compromise de sistemul castelor prescris de hinduism pe la 1500 î.H. Ca şi limba, sistemul împărţirii în caste duce la diviziuni adînci. Primul lucru care o demonstrează este că un număr mare de oameni sînt excluşi din primele patru caste ereditare prescrise: aceştia sînt „oamenii fără castă", „cei de neatins", iar contactul cu ei este denigrator. Pe lîngă asta, totuşi, orice castă este subîmpărţită în numeroase subcaste ereditare ale căror graniţe sociale, rezidenţiale şi de multe ori şi ocupaţionale nu trebuie încălcate de membrii lor.

India este una din cele mai sărace ţări ale lumii. Din 1981 pînă în 1995, aproape jumătate din populaţie trăia dintr-un venit de mai puţin de un dolar american pe zi. Conform acestui indicator, numai patru ţări ale lumii erau mai sărace. Între 1993-1994, mai mult de o treime din populaţia Indiei – peste 300 milioane de oameni – trăiau, după declaraţiile oficiale, în sărăcie, mai ales la sate, avînd ca ocupaţie agricultura. În 1996, dintre cele 78 de ţări în curs de dezvoltare, India era cotată a 77-a într-un indice al sărăciei sociale, înaintea Rwandei, situată pe locul 78. În plus, aproape jumătate din toţi indienii cu vîrsta peste 15 ani, şi mai mult de 60% din populaţia feminină de peste 6 ani sînt analfabeţi.

Deşi India şi-a cîştigat independenţa în 1947 şi a adoptat o constituţie democratică în 1950, datorită condiţiilor înfăţişate pînă acum, nu este de mirare că practicile politice din India au prezentat unele deficienţe vizibile din puncte de vedere al democraţiei. Au existat violări repetate ale drepturilor fundamentale[8]. India este văzută de oamenii de afaceri drept una din cele mai corupte zece ţări din lume[9]. Mai grav este faptul că în 1975 instituţiile democratice indiene au fost desfiinţate şi înlocuite cu dominaţia dictatorială, atunci cînd primul ministru Indira Gandhi a înscenat o lovitură de stat, a declarat stare de urgenţă, a suprimat drepturile civile şi a încarcerat mii de lideri ai opoziţiei.

Totuşi, în general de-a lungul timpului majoritatea indienilor au sprijinit existenţa instituţiilor democratice. Printr-o acţiune care n-ar fi fost efectuată de un popor nepregătit pentru democraţie, la doi ani după preluarea puterii de către Indira Gandhi, ea a fost destituită din

funcţie în urma unor alegeri considerate destul de corecte. Se pare că nu numai elita politică, ci şi întregul popor indian era mai ataşat instituţiilor şi practicilor democratice decît ar fi crezut ea; şi nu i s-a permis să guverneze ţara după metode dictatoriale. Deşi viaţa politică a Indiei este foarte agitată şi deseori violentă, în oarecare măsură instituţiile democratice de bază continuă să funcţioneze, în ciuda neajunsurilor. Această observaţie pare să contrazică orice probabilitate rezonabilă. Cum s-ar putea explica? Orice răspuns am oferi la problema indiană va fi, probabil, unul rezervat. Totuşi, oricît de surprinzător ar părea, anumite realităţi indiene contribuie la explicarea reuşitei în menţinerea instituţiilor democratice.

Pentru început, cîteva din condiţiile favorabile pe care le-am descris există în realitatea indiană. Evoluînd de sub dominaţia britanică, armata indiană s-a dezvoltat şi a păstrat un cod al supunerii faţă de conducătorii civili aleşi. Astfel India a fost scutită de ameninţarea majoră la adresa oricărui guvern democratic din majoritatea ţărilor în curs de dezvoltare. În contrast cu America Latină, de exemplu, tradiţia militară din India nu oferea sprijinul necesar producerii unei lovituri de stat sau instaurării unei dictaturi militare. Poliţia, deşi coruptă în mare parte, nu constituie o forţă politică independentă capabilă de o lovitură de stat.

Trebuie adăugat că fondatorii Indiei moderne, care au condus-o la independenţă şi au contribuit la formarea cadrului constituţional şi a instituţiilor politice, au aderat în unanimitate la preceptele democratice. Mişcările politice conduse de aceştia au susţinut cu fermitate ideile şi instituţiile democraţiei. S-ar putea afirma că democraţia este ideologia naţională a Indiei. Nu mai există alta. Oricît de instabil este conceptul de naţiune, este totuşi atît de strîns legat de ideologia şi preceptele democraţiei, încît puţini indieni ar susţine o alternativă nedemocratică.

În plus, deşi din punct de vedere cultural India este foarte variată, este singura ţară din lume unde credinţa şi ritualurile hinduse sînt împărtăşite de atîţia oameni. În definitiv, opt indieni din zece sînt hinduşi. Chiar dacă sistemul castelor este diviziv iar naţionaliştii hinduşi reprezintă un pericol permanent pentru minoritatea musulmană, religia hindusă oferă într-un fel o identitate comună tuturor indienilor.

Totuşi, chiar dacă aceste condiţii conferă un suport solid instituţiilor democratice, nivelul ridicat al sărăciei din India combinat cu divizarea multiculturală acută ar putea fi condiţii prielnice pentru dezvoltarea accelerată a mişcărilor antidemocratice, suficient de puternice pentru a detrona democraţia şi a instala o dictatură autoritară. De ce nu s-a întîmplat acest lucru? La o privire mai detaliată vom descoperi cîteva surprize.

În primul rînd, orice indian este membru al unei minorităţi culturale atît de măruntă, încît membrii ei n-ar putea în nici un caz să guverneze singuri India. Numărul impresionant al fracţiunilor culturale în care este divizată India ar însemna că fiecare dintre ele este atît de mică, încît nu avem de-a face niciodată cu o majoritate, fiecare formaţiune fiind prea mică pentru a putea conduce acel subcontinent vast şi variat. Nici o minoritate indiană n-ar putea conduce ţara, fără să facă uz de un sistem de constrîngere copleşitor din partea forţelor armate şi ale poliţiei. Dar armata şi poliţia, aşa cum am subliniat, nu pot fi folosite în acest scop.

În al doilea rînd, cu oarece excepţii, membrii unei minorităţi culturale nu trăiesc împreună într-o zonă separată, ci au tendinţa să se risipească în mai multe regiuni din India. În consecinţă, multe minorităţi nu pot spera să reuşească formarea unei ţări separate în afara graniţelor Indiei. Fie că le place sau nu, majoritatea indienilor sînt meniţi să rămînă cetăţeni ai Indiei. Fiindcă sciziunea este imposibilă, singura alternativă este uniunea în interiorul hotarelor ţării[10].

În ultimul rînd, pentru cei mai mulţi indieni nu există practic nici o alternativă realistă în locul democraţiei. Nici una din minorităţile Indiei n-ar putea singură să răstoarne instituţiile democratice şi să instaureze un regim dictatorial, nu poate conta pe sprijinul armatei şi poliţiei care ar fi necesar pentru susţinerea unui guvern autoritar, nu poate spera să formeze o ţară separată şi nici nu poate propune o alternativă atractivă din punct de vedere ideologic şi instituţional la democraţie. Experienţa arată că orice coaliţie mai amplă între diferitele minorităţi ar fi prea fărîmiţată pentru a reuşi o lovitură de stat şi cu atît mai puţin să instaleze un guvern autoritar. Se pare că democraţia este singura opţiune posibilă pentru majoritatea indienilor.

Istoria completă a democraţiei în India este mult mai complexă, întocmai ca istoria detaliată a oricărei ţări. Dar în final India confirmă a treia afirmaţie făcută mai sus. Într-o ţară în care lipsesc una sau mai multe din cele cinci condiţii favorabile, democraţia este riscantă, poate chiar improbabilă, dar nu neapărat imposibilă.

DE CE S-A RĂSPÎNDIT DEMOCRAŢIA ÎN LUME

Am început acest capitol prin a menţiona cît de des s-a prăbuşit democraţia în cursul secolului al XX-lea şi totuşi, cît de mult s-a răspîndit ea către finele acestui secol. Sîntem în măsură să explicăm acum acest triumf: condiţiile favorabile pe care le-am descris, au cunoscut o răspîndire şi mai mare în multe ţări.

- Pericolul intervenţiei unei puteri externe ostile procesului democratizării a fost înlăturat, pe măsură ce imperiile coloniale s-au destrămat, popoarele şi-au cîştigat independenţa, regimurile totalitare majore s-au prăbuşit, iar comunitatea internaţională a sprijinit, în mare măsură, procesul de democratizare.
- Tentaţia dictaturilor militare a scăzut, pe măsură ce le era tot mai clar atît oamenilor obişnuiţi cît şi liderilor militari, că de obicei acestea nu erau capabile să facă faţă provocărilor societăţii moderne. Într-adevăr, deseori s-au dovedit a fi total incompetente. Astfel, în multe ţări una din cele mai vechi şi periculoase ameninţări la adresa democraţiei a fost, în cele din urmă, eliminată sau foarte mult redusă.
- În multe ţări care au cunoscut procesul democratizării, societatea era suficient de omogenă pentru a putea evita conflictele culturale serioase. De multe ori aceasta era situaţia în ţările mici şi nu în cele cu aglomerări mari de culturi diverse. În unele ţări mai divizate din punct de vedere cultural s-a ajuns la proiecte consensuale. În cel puţin o ţară, India, nici o cultură minoritară nu a fost atît de închegată pentru a guverna. Prin contrast, acolo unde conflictele culturale erau mai acute, aşa cum s-a întîmplat în unele părţi ale

Africii şi în fosta Iugoslavie, democratizarea s-a dovedit a fi mai mult un dezastru.

- Prin prisma eşecurilor evidente ale sistemelor totalitare, dictaturilor militare precum şi ale altor regimuri autoritare, ideologiile şi credinţele antidemocratice au pierdut din atracţia de altă dată în cea mai mare parte a lumii. Niciodată în toată istoria umanităţii, ideile şi instituţiile democratice nu au fost susţinute de mai mulţi oameni.
- Instituţiile capitalismului de piaţă s-au răspîndit de la o ţară la alta. Capitalismul de piaţă nu numai că a dat naştere unei creşteri apreciabile a economiei şi a bunăstării, dar a şi schimbat structura socială prin crearea unei clase de mijloc mari şi influente, în deplin acord cu ideile şi instituţiile democratice.

Deci din aceste motive, şi probabil şi din altele, secolul al XX-lea s-a dovedit a fi Secolul Triumfului Democratic. Totuşi, acest triumf ar trebui privit cu precauţie. În primul rînd pentru că în multe ţări „democratice" instituţiile politice de bază au fost destul de instabile şi deficitare. În figura 1, am considerat 65 de ţări democratice. Dar am putea foarte bine să le împărţim în trei grupe: cele mai democratice, 35; destul de democratice 7; marginal democratice 23 (vezi Apendicele C pentru surse)[11]. De aici reiese că „triumful democraţiei" n-a fost atît de net pe cît s-a considerat, uneori.

Pe lîngă asta, este justificată întrebarea dacă succesele democratice vor fi menţinute în secolul al XXI-lea. Răspunsul depinde de măsura în care ţările democratice vor face faţă provocărilor la care sînt supuse. Una dintre acestea, aşa cum am sugerat înainte, derivă direct din consecinţele contradictorii ale capitalismului de piaţă: în anumite privinţe este favorabil democraţiei, iar în altele – nu. Vom vedea de ce în următoarele două capitole.

Capitolul 13

DE CE CAPITALISMUL DE PIAȚĂ FAVORIZEAZĂ DEMOCRAȚIA

Democrația și capitalismul de piață sînt ca două persoane unite într-o căsnicie furtunoasă, dezbinată de neînțelegeri și care, totuși, suportă situația deoarece nici unul dintre parteneri nu dorește să se despartă de celălalt. Pentru a extinde comparația în sfera vegetalului, am putea afirma că acest două componente trăiesc într-un fel de simbioză antagonistică.

Deși relația este extraordinar de complexă, din suita abundentă și mereu crescîndă a experiențelor sistemelor politice și economice se pot desprinde, în opinia mea, cinci concluzii importante. Primele două vor fi prezentate în acest capitol, iar celelalte trei în următorul.

1. *Democrația poliarhică s-a menținut numai în țările cu o economie predominantă de piață; și nu a rezistat niciodată într-o țară cu o economie predominant dirijată.*

Deși am restrîns această concluzie la cazul democrației poliarhice, ea se poate aplica destul de bine și la guvernările populare care s-au dezvoltat în orașele-state din Grecia, Roma și din Italia medievală, precum și la expansiunea instituțiilor reprezentative și la creșterea participării cetățenilor în zona Europei nordice. Dar voi ocoli această istorie, unele cazuri fiind deja discutate în Capitolul 2, pentru a ne axa în exclusivitate asupra instituțiilor democratice reprezentative moderne – adică, democrația poliarhică.

În acest caz lucrurile se prezintă într-o manieră surprinzător de clară. Democraţia poliarhică a existat *numai* în ţările în care a predominat economia de piaţă capitalistă şi *niciodată* (sau doar pentru puţin timp) în ţări cu o economie predominant dirijată. Care ar fi explicaţia?

2. *Această relaţie strictă există deoarece anumite trăsături fundamentale ale economiei capitaliste de piaţă sînt prielnice pentru instituţiile democratice. Prin opoziţie, anumite trăsături fundamentale ale economiilor predominant dirijate creează un cadru nefavorabil perspectivelor democratice.*

Într-o economie capitalistă de piaţă, entităţile economice sînt fie indivizi, fie întreprinderi (firme, ferme şi altele) care sînt în proprietatea privată a unor indivizi sau a unor grupuri. Principalul scop al acestor entităţi este cîştigul pecuniar sub forma salariului, a profitului, dobînzilor şi rentei. Cei care conduc întreprinderile nu trebuie să trudească pentru a atinge scopuri măreţe, pretenţioase şi cu şanse neclare de reuşită, cum ar fi bunăstarea generală şi binele public. Ei se conduc doar pe baza stimulentelor ce ţin de propriul interes. Şi deoarece piaţa furnizează proprietarilor, managerilor, lucrătorilor şi altor persoane majoritatea informaţiilor necesare esenţiale, pot lua decizii fără să fie dirijaţi de o putere centrală. (Aceasta nu înseamnă că se pot descurca fără legi şi regulamente, la care voi face referire în capitolul următor).

Spre deosebire de ceea ce ne poate sugera intuiţia, piaţa serveşte la coordonarea şi controlul deciziilor entităţilor economice. Experienţa istorică arată destul de concludent că într-un sistem în care nenumăratele decizii economice se iau de către numeroşi participanţi independenţi dar concurenţi, fiecare acţionînd conform unor interese proprii relativ înguste şi îndrumaţi prin informaţiile furnizate de piaţă, se produc mărfuri şi servicii într-un mod mult mai eficient decît în orice alternativă cunoscută. În plus, aceasta se realizează printr-o continuitate şi o disciplină într-adevăr uimitoare.

Ca urmare, pe termen lung capitalismul de piaţă a condus de obicei la o creştere economică, iar aceasta este prielnică democraţiei. În primul rînd, prin înlăturarea sărăciei acute şi îmbunătăţirea standardelor de viaţă, creşterea nivelului economic contribuie la reducerea

conflictelor sociale şi politice. În plus, atunci cînd apar aceste conflicte de natură economică, creşterea generează resurse suficiente pentru a se ajunge la un acord reciproc satisfăcător, de pe urma căruia fiecare parte să aibă de cîştigat. (În absenţa dezvoltării economice, conflictele conduc la un rezultat de „sumă-zero" în limbajul teoriei jocurilor: cîştigul meu este pierderea ta, cîştigul tău este pierderea mea. Aşa încît cooperarea este inutilă). Dezvoltarea economică oferă persoanelor, asociaţiilor sau guvernelor un surplus de resurse din care să suporte cheltuielile de învăţămînt şi astfel să sprijine dezvoltarea unei societăţi instruite şi educate.

Capitalismul de piaţă este prielnic democraţiei şi datorită consecinţelor în plan social şi politic. Creează un strat de mijloc numeros de deţinători de bunuri care, în mod firesc, doresc să se poată instrui, caută să aibă autonomie, libertate personală, drepturi de proprietate, care preţuiesc statul de drept şi participarea la guvernare. Clasele de mijloc, după cum a subliniat pentru prima dată Aristotel, sînt aliaţii fireşti ai instituţiilor şi idealurilor democratice. Ultimul şi poate cel mai important lucru este că, prin descentralizarea multor decizii economice la nivelul firmelor şi persoanelor independente, economia capitalistă de piaţă nu mai reclamă un guvern central puternic sau chiar autoritar.

O economie dirijată poate exista acolo unde resursele sînt reduse, iar deciziile de natură economică sînt puţine şi evidente. Dar într-o societate mai complexă, pentru a se evita haosul economic şi pentru a oferi măcar un standard moderat de viaţă, este necesar un înlocuitor pentru coordonarea şi controlul realizate de piaţă. Singurul înlocuitor plauzibil este guvernul acelui stat. Aşa că, oricare ar fi forma legală de proprietate a activităţilor comerciale într-o economie dirijată, deciziile referitoare la acestea sînt într-adevăr luate şi controlate de guvern. Fără coordonarea pieţei, guvernului îi revine în mod firesc sarcina de a aloca resursele rare: capital, forţă de muncă, utilaje, terenuri, clădiri, bunuri de consum, spaţii de locuit şi restul. Pentru a realiza acest lucru, guvernul are nevoie de o planificare centralizată detaliată şi cuprinzătoare, precum şi de responsabili care să se ocupe cu elaborarea, aplicarea şi asigurarea executării planului. Acestea sînt

sarcini uriaşe, care necesită o cantitate impresionantă de informaţii valide. Pentru a obţine adeziunea la directivele impuse, oficialii guvernamentali trebuie să depisteze şi să acorde stimulentele de rigoare. Acestea pot varia de la răsplată, atît legală (salarii şi prime) cît şi ilegală (de exemplu mita), pînă la acţiunile de constrîngere şi pedepsire (cum ar fi execuţia pentru „delicte economice"). Cu excepţia unor situaţii rare şi efemere, la care voi face referire peste puţin timp, nici un guvern nu s-a situat la înălţimea cerinţelor.

Nu deficienţele economiei planificate de la centru sînt cele mai nocive pentru democraţie, ci consecinţele ei în plan social şi politic. O economie centralizată pune la dispoziţia liderilor resursele întregii economii. Pentru a prevedea consecinţele probabile ale acestui nemaipomenit „cadou" politic, s-ar cuveni să reamintim următorul aforism: „puterea corupe, iar puterea absolută corupe absolut". O economie centralizată emite o invitaţie clară către conducătorii politici, scrisă cu litere de-o şchioapă: *Sînteţi liberi să folosiţi toate aceste resurse economice pentru a vă consolida şi menţine puterea!*

Liderii politici ar trebui să aibă puteri supraomeneşti pentru a rezista acestei tentaţii. Din nefericire, statistica este tristă: conducătorii care au avut acces la resursele oferite de o economie centralizată au confirmat cu toţii adevărul aforismului. Desigur, liderii se folosesc de despotismul lor pentru scopuri bune sau rele. Istoria a înregistrat cîte ceva din amîndouă – deşi cred că în general despoţii au făcut mai mult rău decît bine. În orice caz economiile planificate de la centru au fost mereu direct asociate regimurilor autoritare.

CÎTEVA CONSIDERAŢII

Deşi cele două concluzii au un temei solid, sînt necesare, totuşi, cîteva consideraţii generale.

În primul rînd, creşterea economică nu este specifică numai ţărilor democratice, cum nici stagnarea economică nu este apanajul naţiunilor nedemocratice. Într-adevăr, se pare că nu este nici o corelaţie între creşterea economică şi forma de guvernare sau regimul unei ţări[1]. În plus, deşi democraţia a existat numai în ţări cu economie

capitalistă de piață, capitalismul de piață a existat și în țări ne-democratice. În unele dintre acestea – Taiwan și Coreea de Sud în special – factorii amintiți anterior care tind să însoțească creșterea economică și economia de piață, au contribuit pe rînd la producerea procesului democratizării. În aceste două țări, liderii autoritari, ale căror politici au ajutat la stimularea dezvoltării unei economiii de piață de succes, a industriei orientate către exporturi, la creșterea economică, și în general, la apariția unei clase de mijloc educate, prin aceasta au răsădit neintenționat germenii distrugerii acestui sistem. Astfel, chiar dacă economia capitalistă de piață și creșterea economică sînt favorabile democrației, pe termen lung s-ar putea dovedi mai puțin prielnice sau de-a dreptul nefavorabile pentru regimurile nedemocratice. Drept urmare, deznodămîntul unei evoluții de importanță istorică care se va desfășura în secolul al XXI-lea va dezvălui dacă regimul nedemocratic din China poate să facă față forțelor democratice generate de capitalism.

O economie de piață capitalistă poate exista nu numai în forma binecunoscută urban-industrială sau post-industrială a secolului al XXI-lea. Ar mai putea fi – sau cel puțin așa a fost – de tip agrar. Așa cum s-a văzut în Capitolul 2, în secolul al XIX-lea instituțiile democratice fundamentale, cu excepția dreptului de vot pentru femei, au apărut în unele țări – Statele Unite, Canada, Noua Zeelandă, Australia – predominant agrare. În 1790, în primul an al noii constituții – încă în vigoare – în Statele Unite, din întreaga populație de 4 milioane de oameni, numai 5% trăiau în zone cu peste două mii cinci sute de locuitori; restul de 95% trăiau în zone rurale, în principal la ferme. Pe la 1820 cînd instituțiile politice ale democrației poliarhice (a bărbaților albi) aveau deja un fundament solid, la o populație de zece milioane locuitori, mai mult de nouă din zece trăiau în continuare la sate. În ajunul Războiului Civil, în 1860, cînd țara avea mai bine de 30 de milioane de locuitori, opt din zece americani trăiau în zonele rurale. America pe care Alexis de Tocqueville a descris-o în *Democrația în America* era de tip agrar și nu industrial. Întreprinderile economice ale societății agrare se axau în principal pe ferme, aflate în proprietatea fermierilor și a familiilor acestora. Ceea ce produceau era folosit în mare măsură pentru consumul propriu.

Ideea principală este, totuşi, că economia era puternic descentralizată (mai mult decît avea să devină prin industrializare); liderii politici aveau acces limitat la resursele ei; şi contribuia la formarea unei clase de mijloc considerabile, de fermieri liberi. Astfel era un mediu propice pentru dezvoltarea democraţiei. Într-adevăr, viziunea lui Thomas Jefferson asupra republicii presupunea că temelia necesară democraţiei era societatea agrară, formată din fermieri independenţi.

Sînt aceste începuturi preindustriale ale unora dintre cele mai vechi democraţii, irelevante pentru ţările epocii postindustriale? Nu. Această serie de experienţe subliniază un punct crucial: oricare ar fi activitatea dominantă, o economie descentralizată care contribuie la crearea unei naţiuni de cetăţeni independenţi, este foarte favorabilă dezvoltării şi menţinerii instituţiilor democratice.

Anterior am menţionat „condiţiile rare şi efemere" cînd guvernele au putut să gestioneze eficient planificarea centrală. Pe lîngă asta, guvernele erau democratice. Acestea au fost guvernele pe timp de război ale Angliei şi Statelor Unite în timpul primului război mondial şi, poate chiar mai mult, în al doilea război mondial. Dar în aceste cazuri, planificarea şi alocarea resurselor aveau un scop bine definit, acela de a asigura satisfacerea nevoilor armatei, precum şi furnizarea de alimente şi servicii către civili. Scopurile războiului beneficiau de un sprijin larg. Deşi ici şi colo se dezvoltau formele pieţei negre, acestea nu erau atît de extinse încît să diminueze eficienţa sistemului central care aloca resursele şi controla preţurile. În final, sistemul a fost demontat după reinstituirea păcii. Ca rezultat, liderii politici au fost lipsiţi de oportunităţi de care s-ar fi bucurat prin exploatarea rolului lor economic dominant în scopuri politice.

Dacă lăsăm de-o parte aceste sisteme din timpul războiului, economiile dirijate de la centru au existat doar în ţări în care liderii erau fundamental antidemocratici. Astfel nu putem desprinde cu uşurinţă consecinţele nedemocratice ale organizării economice de consecinţele nedemocratice rezultate din convingerile liderilor. Lenin şi Stalin erau atît de ostili democraţiei încît, chiar dacă exista sau nu o economie centralizată, ei ar fi împiedicat oricum dezvoltarea instituţiilor democratice. Economia condusă de la centru le-a făcut sarcina mai uşoară,

prin aceea că le-a pus la dispoziție resurse și mai importante pentru a-și impune voința.

La drept vorbind însă, experimentul istoric ce ar îmbina democrația cu o economie centralizată pe timp de pace nu a fost testat niciodată. În ce mă privește, sper să nu fie pus niciodată în aplicare. Consecințele probabile sînt, după părerea mea, în totalitate previzibile. Și aduc o perspectivă sumbră asupra democrației.

Cu toate acestea, dacă forma capitalismului este de departe mai favorabilă dezvoltării instituțiilor democratice decît orice altă economie dirijată existentă pînă în prezent, ea are totuși cîteva urmări deosebit de nefavorabile. Acestea vor fi cercetate în capitolul următor.

Capitolul 14

DE CE CAPITALISMUL DE PIAȚĂ DĂUNEAZĂ DEMOCRAȚIEI

Dacă privim cu atenție, dintr-un punct de vedere democratic, capitalismul de piață, descoperim că are două fețe. Asemenea emblemei zeului grec Ianus, acestea sînt orientate în direcții opuse. Una, prietenoasă, este îndreptată spre democrație. Cealaltă față, ostilă, arată în cealaltă direcție.

3. *Democrația și capitalismul de piață sînt antrenate într-un conflict permanent, în care se modifică și se limitează reciproc.*

Pînă în 1840 în Marea Britanie apăruse o economie cu piețe autoreglatoare ale muncii, pămîntului și banilor. Capitalismul de piață a triumfat asupra inamicilor săi pe toate fronturile: nu numai în teoria și practica economică, ci și în politică, drept, idei, filosofie și chiar ideologie. Astfel oponenții săi erau complet înfrînți. Totuși, într-o țară în care oamenii au un cuvînt de spus, așa cum aveau în Anglia, chiar în acele timpuri pre-democratice, o asemenea victorie completă nu putea să reziste[1]. Ca întotdeauna, capitalismul de piață a adus cîștiguri pentru unii și prejudicii altora.

Deși dreptul la vot era foarte limitat, celelalte instituții politice ale guvernării reprezentative erau în mare măsură introduse. Și la momentul potrivit – în 1867 și din nou în 1884 – dreptul la vot a fost extins; după 1884, majoritatea bărbaților au avut drept de vot. Astfel, sistemul politic a oferit posibilități pentru exprimarea efectivă a opoziției față de capitalismul de piață nereglementat. Cerînd sprijin lide-

rilor politici şi guvernamentali, cei care s-au simţit afectaţi de pieţele nereglementate, au căutat protecţie. Adversarii economiei *laissez-faire* au găsit expresia eficace a nemulţumirilor lor în lideri politici, mişcări, partide, programe, idei, filosofii, ideologii, cărţi, jurnale, şi, mai important, în voturi şi alegeri. Nou formatul Partid Laburist şi-a concentrat atenţia asupra situaţiei disperate a claselor muncitoare.

Deşi unii adversari propuneau doar reglementarea capitalismului de piaţă, alţii doreau abolirea lui completă. Iar unii au susţinut compromisul: să îl reglementăm acum, spuneau ei, şi să îl eliminăm mai tîrziu. Cei care şi-au propus abolirea capitalismului nu şi-au atins niciodată scopurile. Însă cei care au cerut intervenţia guvernului şi reglementarea au ajuns adesea acolo unde au dorit.

Aşa s-a întîmplat în Marea Britanie şi, de asemenea, în Europa de Vest şi în alte ţări vorbitoare de limba engleză. În nici o ţară în care guvernele puteau fi influenţate de mişcări populare de nemulţumire, economia de tip *laissez-faire* nu putea fi susţinută. Fără intervenţie şi reglementare din partea guvernului, capitalismul de piaţă era imposibil într-o ţară democratică, din cel puţin două motive.

În primul rînd, înseşi instituţiile de bază ale capitalismului de piaţă cer intervenţia intensivă şi reglementarea din partea guvernului. Pieţe concurenţiale, deţinerea de entităţi economice, respectarea contractelor, preîntîmpinarea monopolurilor şi protejarea dreptului de proprietate – acestea, alături de multe alte aspecte ale capitalismului de piaţă, depind în întregime de legi, politici, reglementări şi alte acţiuni întreprinse de guverne. O economie de piaţă nu are şi nici nu poate avea caracter auto-reglator.

În al doilea rînd, o economie de piaţă fără intervenţie şi reglementare guvernamentală, produce inevitabil prejudicii serioase unor persoane, iar cei prejudiciaţi sau care se aşteaptă la aceasta vor cere intervenţia guvernamentală. Actorii economici stimulaţi de interese personale sînt prea puţin motivaţi pentru a lua în considerare binele celorlalţi; dimpotrivă, sînt puternic motivaţi să ignore binele aproapelui, dacă, acţionînd astfel, au de cîştigat. Conştiinţa este adusă la tăcere fără efort, cu acea justificare tentantă pentru a provoca rău celorlalţi: „Dacă eu nu o fac, alţii o vor face. Dacă nu permit ca

fabrica mea să deverseze deşeurile în rîu şi să emane fumul în aer, alţii o vor face. Dacă nu-mi vînd produsele, chiar şi atunci cînd nu prezintă siguranţă, alţii o vor face. Dacă eu nu ... alţii da, o vor face". Într-o economie mai mult sau mai puţin concurenţială, e aproape sigur că, de fapt, alţii chiar o vor face.

Cînd dauna rezultă din decizii determinate de concurenţă şi pieţe nereglate, atunci, cu siguranţă, apar semne de întrebare. Prejudiciul poate fi eliminat sau redus? Dacă da, se poate realiza acest lucru fără costuri excesive, în raport cu beneficiile? Cum putem judeca ce este de dorit atunci cînd pentru unii sporesc daunele, iar pentru alţii cîştigurile, aşa cum se întîmplă de obicei? Care este cea mai bună soluţie? Dacă nu cea mai bună, atunci cea mai acceptabilă? Cum ar trebui luate aceste decizii şi de către cine? Cum şi prin ce mijloace trebuie impuse aceste decizii?

E clar că acestea nu sînt doar întrebări cu caracter economic. Au atît caracter moral, cît şi politic. Într-o ţară democratică, cetăţenii care caută răspunsuri vor gravita în jurul politicii şi guvernării. Cel mai uşor accesibil şi mai eficient candidat pentru intervenţia într-o economie de piaţă, în vederea schimbării unui rezultat altminteri dăunător, este ... guvernul.

Dacă cetăţenii nemulţumiţi reuşesc să determine intervenţia statului depinde, bineînţeles, de mulţi factori, incluzînd forţa politică relativă a antagoniştilor. Totuşi, evidenţa istorică este clară: în toate ţările democratice* , prejudiciul produs sau *aşteptat* în urma existenţei pieţelor nereglate a determinat guvernele să intervină pentru atenuarea rezultatului, care, altfel, ar fi provocat daune unor cetăţeni.

Într-o ţară renumită pentru încrederea în capitalismul de piaţă, Statele Unite, guvernele naţional, statale şi locale intervin în economie în mult prea multe moduri pentru a fi enumerate. Iată doar cîteva exemple:

---

* Şi în multe ţări nedemocratice, de asemenea. Dar preocuparea noastră, aici, este relaţia între democraţie şi capitalismul de piaţă.

- asigurarea fondului de şomaj;
- asigurarea fondului de pensii;
- politică fiscală pentru evitarea inflaţiei şi a recesiunii economice;
- siguranţa: alimente, medicamente, transporturi aeriene, feroviare, străzi şi autostrăzi;
- sănătate publică, controlul bolilor infecţioase, vaccinarea obligatorie a copiilor cu vîrstă şcolară;
- asigurare de sănătate;
- educaţie;
- vînzarea de acţiuni, obligaţiuni şi alte hîrtii de valoare;
- planificare urbană: zone de afaceri, rezidenţiale şi aşa mai departe;
- impunerea unor standarde de construcţie pentru clădiri;
- asigurarea concurenţei pe piaţă, prevenirea monopolurilor şi alte constrîngeri referitoare la comerţ;
- impunerea şi reducerea tarifelor şi a cotelor pe importuri;
- licenţierea medicilor, dentiştilor, avocaţilor, contabililor şi a altor persoane cu profesii asemnănătoare;
- înfiinţarea şi menţinerea parcurilor naţionale şi de stat, a zonelor de recreere şi a zonelor necultivate;
- reglementarea activităţii companiilor pentru prevenirea sau repararea daunelor ecologice;
- reglementarea vînzării produselor pe bază de tutun pentru reducerea frecvenţei dependenţei de acestea, a cancerului şi a altor efecte maligne.

ş.a.m.d. ş.a.m.d. ş.a.m.d.

În concluzie, în nici o ţară democratică nu există economie de piaţă capitalistă (şi oricum nu poate exista timp îndelungat) fără o reglementare detaliată şi o intervenţie din partea guvernului, pentru diminuarea efectelor ei dăunătoare.

Totuşi, dacă într-o ţară existenţa instituţiilor politice democratice afectează considerabil funcţionarea capitalismului de piaţă, existenţa capitalismului de piaţă afectează semnificativ funcţionarea instituţiilor politice democratice. Săgeata cauzală, dacă putem spune aşa,

indică două direcții: de la economie la politică și de la politică la economie.

4. *Deoarece capitalismul de piață creează inevitabil inegalități, el limitează potențialul democratic al democrației poliarhice prin generarea de inegalități în distribuirea resurselor politice.*

Cuvinte despre cuvinte

Resursele politice includ toate lucrurile la care are acces o persoană sau un grup de persoane și pe care le poate folosi pentru a influența, direct sau indirect, comportamentul altor persoane. Variind în funcție de timp și spațiu, un număr mare de aspecte ale societății umane pot fi convertite în resurse politice: forță fizică, arme, bani, avuție, bunuri și servicii, resurse productive, venituri, statut, onoare, respect, afecțiune, charismă, prestigiu, informații, cunoștințe, educație, comunicații, mijloace de comunicare, organizații, poziție, statut juridic, controlul asupra ideilor și convingerilor, voturi și multe altele. Într-o limită teoretică, o resursă politică poate fi distribuită egal, precum votul în țările democratice. În altă limită teoretică, aceasta poate fi concentrată în mîinile unei persoane sau al unui grup. Iar posibilele distribuții între egalitate și concentrarea totală sînt infinite.

Cele mai multe dintre resursele pe care le-am enumerat sînt distribuite într-un mod cît se poate de inegal. Deși capitalismul de piață nu reprezintă singura cauză, este un factor important în determinarea unei distribuiri inegale a numeroase resurse cheie: avuție, venituri, statut, prestigiu, informații, organizare, educație, cunoștințe ...

Datorită inegalităților în resursele politice, unii cetățeni obțin o influență mult mai considerabilă decît alții asupra politicilor, deciziilor și acțiunilor guvernului. Din păcate, aceste încălcări nu sînt minore. În consecință, cetățenii nu sînt egali din punct de vedere politic – nici pe departe – și astfel, fundamentul moral al democrației, egalitatea politică dintre cetățeni, este grav încălcată.

5. *Capitalismul de piață favorizează în mare măsură dezvoltarea democrației, pînă la nivelul democrației poliarhice. Dar dato-*

rită consecințelor adverse față de egalitatea politică, este nefavorabil dezvoltării democrației dincolo de nivelul poliarhiei.

Din motivele mai sus menționate, capitalismul de piață reprezintă un solvent puternic pentru regimurile autoritare. Cînd transformă o societate din proprietari de pămînturi şi țărani în patroni, angajați şi muncitori; din mase rurale needucate şi abia capabile de supraviețuire – şi de cele mai multe ori, nici măcar atît – în locuitori ştiutori de carte, urbanizați şi bucurîndu-se de o anumită siguranță; de la monopolizarea tuturor resurselor de către o elită, oligarhie sau clasă conducătoare puțin numeroasă, la o dispersare largă a resurselor; de la un sistem în care cei mulți pot face puțin pentru a preveni dominația unui grup restrîns, la un sistem în care cei mulți îşi pot îmbina efectiv resursele (şi în special voturile) şi astfel influențează guvernul să acționeze în favoarea lor – cînd ajută la realizarea acestor schimbări, după cum s-a întîmplat şi se va mai întîmpla în multe țări cu economii în curs de dezvoltare, capitalismul de piață servește ca vehicul pentru o transformare revoluționară a societății şi politicii.

Cînd guvernele autoritare din țările mai puțin modernizate promit dezvoltarea unei economii de piață dinamice, atunci cu siguranță îşi sădesc semințele propriei distrugeri finale.

Dar odată ce societatea şi politica au fost transformate de către capitalismul de piață şi instituțiile democratice au devenit funcționale, atitudinea se schimbă total. Acum, inegalitățile de resurse pe care le produce capitalismul de piață, determină o serie de inegalități politice majore între cetățeni.

Dacă şi cum mariajul democrației poliarhice cu capitalismul de piață poate deveni mult mai favorabil democratizării ulterioare a poliarhiei, este o întrebare deosebit de dificilă, pentru care nu există răspunsuri uşoare, şi cu siguranță, nici răspunsuri scurte. Relația dintre sistemul politic democratic al unei țări şi sistemul economic nedemocratic a reprezentat o formidabilă şi persistentă provocare pentru scopurile şi practicile democratice pe parcursul secolului al XX-lea. Provocarea va continua, cu siguranță, şi în secolul următor.

Capitolul 15

CĂLĂTORIA NETERMINATĂ

Ce ne aşteaptă în viitor? După cum am văzut, secolul al XX-lea, care le-a părut uneori multor contemporani a se transforma într-o perioadă întunecată şi tragică pentru democraţie, s-a dovedit a fi era unui triumf fără precedent. Deşi ne-ar fi uşor să considerăm că secolul al XXI-lea va fi la fel de blînd cu democraţia, asemeni celui anterior, evidenţa istorică ne arată că democraţia a fost o raritate în experienţa umană. Este oare încă o dată sortit ca democraţia să fie înlocuită de sisteme nedemocratice, poate de o versiune nouă de protectorat, dominată de elite politice şi birocratice? Ar putea ea să-şi continue expansiunea globală? Sau, într-o altă transformare, ar putea ceea ce poartă numele de „democraţie" să devină mai extinsă ca arie, dar mai superficială în profunzime – extinzîndu-se în tot mai multe ţări, pe măsură ce calităţile democratice devin din ce în ce mai fragile?

Cred că viitorul este mult prea incert pentru a oferi răspunsuri clare. Încheind analiza întrebărilor lansate în Capitolul 3, am trecut dincolo de graniţe. Lumea cunoscută, cartografiată din experienţă, trebuie să facă loc unui viitor în care hărţile sînt, în cel mai bun caz, nesigure – schiţe realizate de cartografi fără cunoştinţe exacte despre un teritoriu îndepărtat. Cu toate acestea, cred că putem prevedea cu siguranţă că mai devreme sau mai tîrziu – probabil mai devreme decît mai tîrziu – ţările recent democratizate sau încă în perioada de tranziţie se vor confrunta cu probleme asemănătoare celor aflate la orizontul democraţiilor vechi.

Date fiind cele afirmate, nici una dintre problemele pe care le voi menționa nu ar trebui să reprezinte o surpriză. Nu prea mă îndoiesc de faptul că vor mai fi și altele. Din păcate, nu pot spera să ofer soluții aici, pentru aceasta ar mai fi nevoie de încă o carte – sau, mai degrabă de multe alte cărți. Oricum, putem fi în mod rezonabil siguri de un lucru: natura și calitatea democrației vor depinde în mare măsură de cît de bine cetățenii și liderii democrați vor face față provocărilor pe care le voi descrie.

PRIMA PROVOCARE: ORDINEA ECONOMICĂ

Este puțin probabil ca în țările democratice capitalismul de piață să fie înlocuit. În consecință, convietuirea antagonistă descrisă în capitolele 13 și 14 va persista cu siguranță sub o formă sau alta.

Nu există nici o alternativă evident superioară economiei de piață. Într-o schimbare seismică a perspectivelor, pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea, puțini cetățeni din țările democratice aveau multă încredere în posibilitatea descoperirii și introducerii unui sistem non-piață care ar fi mai favorabil democrației și egalității politice și totuși, destul de eficient în producerea de bunuri și servicii pentru a fi acceptabil. De-a lungul celor două secole precedente, socialiști, specialiști în planificare, tehnocrați și mulți alții au cultivat viziuni în care piețele ar fi, spuneau ei, înlocuite definitiv și pe scară largă cu procese mai organizate, mai bine planificate și mai echitabile de luare a deciziilor economice referitoare la producție, preț și distribuirea bunurilor și serviciilor. Aceste viziuni aproape că au căzut în uitare. Oricare ar fi efectele unei economii de piață, aceasta pare să fie singura soluție pentru țările democratice din noul secol.

Că o economie de piață cere ca întreprinderile economice să fie deținute și controlate în forme preponderent capitaliste, este prin contrast, mult mai puțin sigur. „Guvernele" interne ale firmelor capitaliste sînt tipic nedemocratice; într-adevăr, uneori, ele sînt despotisme manageriale virtuale. Mai mult decît atît, deținerea de firme, profiturile și alte cîștiguri care rezultă din această posesiune sînt distribuite într-un mod total inegal. Posesiunea inegală și controlul inegal asupra

întreprinderilor economice majore contribuie masiv la inegalitatea în resursele politice menționate în Capitolul 14 și astfel, la încălcări considerabile ale egalității politice între cetățeni, într-o democrație.

În ciuda acestor obstacole, pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea, alternativele istorice la posesiunea și controlul capitalist și-au pierdut cea mai mare parte a suportului. Partidele laburiste, socialiste și social-democrate au abandonat de mult ideea naționalizării industriei ca scop. Guvernele conduse de asemenea partide, sau cel puțin le includeau ca parteneri activi, privatizau rapid întreprinderile existente deținute de stat. Singura experiență majoră cu o economie de piață socialistă, în care întreprinderile aflate în proprietate socială și care funcționau într-un context de piață, erau guvernate din interior de reprezentanți ai muncitorilor (cel puțin în principiu), a luat sfîrșit cînd Iugoslavia și guvernarea sa comunistă hegemonică s-au dezintegrat. În unele țări democratice mai vechi, unele firme deținute de angajați, nu numai că există, ci și înfloresc. Totuși, mișcările sindicale, partidele laburiste și în general muncitorii nu susțin în mod serios o ordine economică ce ar consta în cea mai mare parte din firme deținute și controlate de angajații lor.

Așadar, tensiunea dintre scopurile democratice și economia capitalistă de piață va persista, cu siguranță, pe timp nelimitat. Există oare moduri mai bune de păstrare a avantajelor capitalismului de piață, reducîndu-i costurile în ceea ce privește egalitatea politică? Răspunsurile oferite de cetățeni și conducătorii din țările democratice vor determina în mare măsură natura și calitatea democrației din noul secol.

A DOUA PROVOCARE: INTERNAȚIONALIZAREA

Deja am văzut de ce este foarte probabil ca internaționalizarea să extindă domeniul de decizii luate de elitele politice și birocratice, în dauna pîrghiilor democratice. După cum am sugerat în Capitolul 9, dintr-o perspectivă democratică, provocarea constituită de internaționalizare este aceea că trebuie să ne asigurăm de luarea în calcul a costurilor – din punct de vedere al democrației – provocate de mutarea deciziilor la nivel internațional, și trebuie întărite mijloacele pentru

ţinerea elitelor politice şi birocratice răspunzătoare pentru deciziile lor. Dacă şi cum vor fi îndeplinite acestea este, din păcate, mult prea incert.

A TREIA PROVOCARE: DIVERSITATEA CULTURALĂ

După cum am văzut în Capitolul 12, un nivel moderat de omogenitate culturală a fost favorabil pentru dezvoltarea şi stabilitatea democraţiei în multe dintre vechile ţări democratice. Oricum, în timpul ultimelor două decenii ale secolului XX, două procese din aceste ţări au contribuit la o intensificare a diversităţii culturale. Este foarte probabil ca amîndouă să continue în secolul al XX-lea.

În primul rînd, unii cetăţeni care, de obicei au fost supuşi discriminării, s-au alăturat altora asemeni lor în mişcări de identitate culturală care căutau să le protejeze drepturile şi interesele. Aceste mişcări au inclus oameni de culoare, femei, homosexuali şi lesbiene, minorităţi lingvistice şi grupuri etnice care locuiau în regiunile lor istorice, asemeni scoţienilor şi galezilor din Marea Britanie şi vorbitorilor de limbă franceză din Quebec, şi mulţi alţii.

În al doilea rînd, diversitatea culturală din vechile ţări democratice a sporit printr-un număr crescînd de imigranţi, de obicei marcaţi de diferenţe etnice, lingvistice, religioase şi culturale, care îi deosebeau de populaţia dominantă. Din multe motive, imigraţia – legală şi ilegală – contribuie, cu siguranţă, la o intensificare considerabilă a diversităţii culturale în interiorul democraţiilor mai vechi. De exemplu, diferenţele economice dintre ţările democratice bogate şi cele mai sărace, îi încurajează pe oamenii din ţările sărace, în speranţa că pot scăpa de sărăcie prin strămutarea în ţări mai bogate. Alţii doresc pur şi simplu să-şi îmbunătăţească calitatea vieţii emigrînd într-o ţară bogată, cu posibilităţi mai mari. Numărul celor care căutau să se mute în ţările cu democraţii mai vechi a fost mărit în ultimii ani ai secolului al XX-lea de o invazie de refugiaţi îngroziţi de teroare, încercînd din răsputeri să scape de violenţă, represiune, teroarea genocidului, „epurare etnică", înfometare şi de alte orori cu care s-au confruntat în ţările de origine.

Presiunilor interne li s-au alăturat şi cele externe. Patronii au sperat să angajeze imigranţi cu un nivel de plată şi condiţii de muncă scăzute, care nu-i mai atrăgeau pe cetăţenii nativi. Imigranţii abia sosiţi în ţară doreau ca rudele din străinătate să li se alăture. Cetăţenii animaţi de considerente umanitare şi de un spirit elementar de dreptate nu erau dispuşi să-i oblige pe refugiaţi să rămînă în lagărele în care fuseseră cazaţi, şi nici să-i facă să se confrunte cu mizeria, teroarea şi chiar riscul de a fi ucişi, dacă ar fi fost expulzaţi în ţările de origine. Confruntate cu presiuni din exterior şi din interior, ţările democratice au descoperit că graniţele lor erau mult mai permeabile decît crezuseră. Pătrunderea ilegală pe pămînt sau pe mare era imposibil de prevenit, fără cheltuieli substanţiale pentru supravegherea graniţelor în moduri pe care, în afară de cheltuieli, mulţi cetăţeni le-au găsit respingătoare sau inumane.

Mi se pare puţin probabil ca diversitatea culturală şi provocarea pe care o ridică să descrească în timpul noului secol. Din contra, ea ar putea să sporească.

Dacă, în trecut, ţările democratice nu au tratat întotdeauna diversitatea culturală în moduri corespunzătoare practicilor şi valorilor democratice, o pot face şi o vor face pe viitor? Aranjamentele variate descrise în Capitolul 12 şi în Apendicele B oferă soluţii posibile care se extind de la asimilare într-o extremă, la independenţă în cealaltă. Pot exista şi altele. În orice caz, natura şi calitatea democraţiei vor depinde din nou, în mare măsură, de aranjamentele pe care ţările democratice le dezvoltă pentru a trata diversitatea culturală a societăţilor lor.

A PATRA PROVOCARE: EDUCAŢIA CIVICĂ

Deşi nu am spus multe în paginile anterioare despre educaţia civică, vă puteţi aminti că unul dintre criteriile de bază pentru un proces democratic este înţelegerea luminată: în limite rezonabile de timp, fiecare membru (cetăţean) trebuie să aibă oportunităţi egale şi efective pentru a se informa despre politicile alternative relevante şi posibilele lor consecinţe.

Cum tind cetăţenii, în practică, să îşi dobîndească educaţia civică? Ţările democratice mai vechi au creat multe căi spre înţelegerea politică.

Pentru început, cei mai mulţi cetăţeni primesc un nivel de educaţie suficient pentru a asigura alfabetizarea. Cunoaşterea politică este intensificată mai departe de disponibilitatea largă a informaţiilor relevante, pe care le pot obţine la costuri scăzute din mass-media. Concurenţa politică între căutătorii de funcţii, organizaţi în partidele politice, se adaugă ofertei, pe măsură ce partidele şi candidaţii sînt dornici să ofere informaţii alegătorilor (uneori, informaţii tivite cu dezinformare) cu privire la performanţele şi intenţiile lor. Graţie partidelor politice şi grupurilor de interese, cantitatea de informaţii de care cetăţenii au nevoie pentru a fi într-adevăr informaţi adecvat, angajaţi activ în politică şi eficienţi din punct de vedere politic, este, de fapt, redusă la un nivel mult mai uşor de dobîndit. De obicei, un partid politic are o istorie cunoscută, în linii generale, de către alegători, o direcţie prezentă care este, de regulă, o extensie a trecutului său, şi un viitor oarecum previzibil. În consecinţă, alegătorii nu au nevoie să cunoască orice problemă publică importantă. În schimb, pot pur şi simplu vota candidaţii partidului după propria opţiune, cu convingerea că, dacă vor fi aleşi, reprezentanţii lor vor urmări în general politici conforme cu interesele lor.

De asemenea, mulţi cetăţeni aparţin asociaţiilor organizate pentru a le proteja şi promova preocupările specifice – grupuri de interese, organizaţii de lobby şi grupuri de presiune. Resursele, abilităţile politice şi cunoştinţele de specialitate disponibile grupurilor de interes organizate furnizează cetăţenilor o manieră specială de reprezentare în viaţa politică, de obicei foarte eficientă.

Datorită competiţiei dintre partide, influenţei organizaţiilor de interese şi alegerilor competitive, liderii politici cred că vor fi consideraţi responsabili pentru îndeplinirea sau, cel puţin, încercarea de a duce la îndeplinire platforma program şi promisiunile din campania electorală. Mai mult decît atît, în ciuda convingerilor contrare larg răspîndite, în ţările democratice mai vechi, de obicei chiar aşa s-a întîmplat. [1]

În ultimul rînd, deciziile guvernamentale importante sînt luate în mod incremental, nu prin salturi mari în necunoscut. Pentru că aceste decizii sînt luate pe rînd, schimbările incrementale au tendinţa de a evita dezastrele catastrofale. Cetăţenii, experţii şi liderii învaţă din greşeli, văd ce corecturi trebuie făcute, modifică strategia, şi aşa

mai departe. Dacă e necesar, procedeul este repetat. Deşi fiecare pas poate părea dezamăgitor de mic, s-ar putea spune că paşi graduali pot produce în timp schimbări profunde, chiar revoluţionare. Totuşi, aceste schimbări graduale se petrec în mod paşnic şi cîştigă un suport public atît de larg, încît au tendinţa de a rezista în timp. Deşi unor observatori asemenea metode graduale le par iraţionale, la o cercetare atentă, acestea par să fie un mod raţional de a aduce schimbări importante într-o lume plină de incertitudine[2]. Cele mai dezastruoase decizii din secolul al XX-lea s-au dovedit a fi acelea luate de liderii autoritari eliberaţi de constrîngeri democratice. În timp ce democraţiile înaintau cu poticneli, liderii despotici, prinşi în propriile viziuni înguste despre lume, urmăreau orbeşte strategii de auto-distrugere.

În ciuda imperfecţiunilor sale, se pot spune multe în favoarea acestei soluţii standard pentru obţinerea unui nivel adecvat de competenţă civică[3]. Dar mă tem că nu va continua să fie satisfăcătoare pe viitor. Trei procese asociate fac ca soluţia standard să pară extrem de deficitară.

Schimbări de scară. Datorită internaţionalizării crescînde sînt întreprinse acţiuni care afectează considerabil vieţile cetăţenilor pe arii din ce în ce mai extinse, care includ în interiorul graniţelor lor din ce în ce mai mulţi oameni.

Complexitate. Deşi nivelul mediu de educaţie formală a crescut în toate ţările democratice, şi probabil va continua să crească, dificultatea în înţelegerea problemelor publice a crescut de asemenea, şi e posibil să fi depăşit cîştigul realizat prin gradul mai înalt de pregătire. În ultima jumătate de secol, numărul diferitelor probleme cu relevanţă pentru politică, guvernare şi stat, a crescut în fiecare ţară democratică. Într-adevăr, nici o persoană nu poate fi expert în toate acestea – de fapt, poate fi doar în cîteva. În final, aprecierile referitoare la politici nu sînt doar pline de incertitudine, ci cer, de obicei, judecăţi dificile asupra compromisurilor.

Comunicaţii. De-a lungul secolului al XX-lea, cadrul social şi tehnic al comunicării umane din ţările avansate a suferit schimbări extraordinare: telefon, radio, televiziune, fax, televiziune interactivă, Internet, sondaje de opinie aproape simultane cu evenimentele, focus-grupuri etc. Datorită costurilor relativ scăzute ale comunicaţiei şi informaţiilor, cantitatea de informaţii despre problemele politice, la toate nivelurile de

complexitate, a crescut enorm[4]. Totuşi, această disponibilitate sporită a informaţiei poate să nu conducă la o competenţă mai mare sau la o înţelegere mai profundă: scara, complexitatea şi cantitatea de informaţie impun cerinţe şi mai puternice asupra capacităţilor cetăţenilor.

Ca un rezultat, una dintre nevoile imperative ale ţărilor democratice este îmbunătăţirea capacităţilor cetăţenilor de a-şi antrena inteligenţa în viaţa politică. Nu doresc să sugerez că instituţiile pentru educaţie civică dezvoltate în secolele al XIX-lea şi al XX-lea ar trebui să fie abandonate. Dar cred că în anii ce vor urma va trebui ca aceste instituţii mai vechi să fie îmbunătăţite cu noi metode pentru educaţie civică, participare politică, informare şi deliberare, care să se inspire în mod creator din varietatea de tehnici şi tehnologii disponibile în secolul al XXI-lea. Abia am început să ne gîndim serios la aceste posibilităţi, cu atît mai puţin să le testăm prin experimente la scară redusă.

Vor face faţă ţările democratice vechi, noi sau în tranziţie provocărilor de acest tip sau altor provocări cu care cu siguranţă se vor confrunta? Dacă vor eşua, prăpastia deja largă dintre idealurile şi realităţile democratice va deveni şi mai mare, iar o eră de triumf democratic va fi urmată de o eră de deteriorare şi declin democratic.

De-a lungul secolului al XX-lea ţările democratice nu au dus niciodată lipsă de critici care anunţau cu convingere faptul că democraţia era în criză, în pericol iminent, sau chiar sortită pieirii. Ei bine, probabil a fost în pericol la un moment dat. Dar pînă la urmă nu a fost condamnată la moarte. S-a dovedit că pesimiştii erau dispuşi să renunţe la democraţie. Contrazicîndu-le prezicerile dezastruoase, experienţa a demonstrat că, odată ce instituţiile erau ferm consolidate în ţară, se dovedeau a fi foarte rezistente şi puternice. Democraţiile au descoperit o neaşteptată capacitate de a rezolva problemele cu care se confruntau – într-o manieră neelegantă şi imperfectă, e adevărat, dar satisfăcătoare.

Dacă democraţiile mai vechi înfruntă şi depăşesc provocările noului secol, s-ar putea să se transforme pînă la urmă în democraţii cu adevărat avansate. Succesul democraţiilor avansate ar putea oferi, peste tot în lume, o rază de speranţă celor care cred în democraţie.

Apendicele A

DESPRE SISTEME ELECTORALE

Dacă doriţi să aflaţi mai multe despre sistemele electorale, un punct bun de pornire îl reprezintă *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*, editată de Andrew Reynolds şi Ben Reilly (Stockholm: Internaţional Institute for Democracy and Electoral Assistance, 1997).

Manualul împarte „lumea sistemelor electorale" în trei mari familii: sistemele pluralitar-majoritare, sistemele de reprezentare proporţională (PR) şi sistemele semi-RP.

Metoda „Primului care trece linia de sosire" (FPTP), pe care am comparat-o în Capitolul 11 cu PR reprezintă doar unul dintre cele patru tipuri de sisteme pluralitar-majoritare. Altele includ sistemul votului alternativ (VA) (cunoscut şi sub numele de Vot Preferenţial) şi sistemul în două tururi de scrutin, folosit în Franţa.

Deşi sistemul Votului Alternativ e folosit doar în Australia (şi în formă modificată în insula Nauru din Pacific), unii politologi îl susţin puternic. Sub acest sistem, candidaţii pot fi aleşi din circumscripţii uninominale, ca în cazul FPTP. Dar, spre deosebire de FPTP, alegătorii ierarhizează candidaţii – locul unu pentru prima alegere, doi pentru a doua, trei pentru a treia, şi aşa mai departe. Dacă nici un candidat nu cîştigă majoritatea voturilor, atunci candidatul cu cel mai mic total este eliminat şi se ţine cont de preferinţele secundare ale alegătorilor care l-au situat pe primul loc. Paşii continuă pînă cînd un candidat cîştigă 50% din voturi. Sistemul francez cu două tururi a fost conceput pentru a obţine un rezultat similar. Amîndouă sistemele

evită potenţiala imperfecţiune din FPTP: dacă mai mult decît doi candidaţi concurează pentru fotoliu, locul ar putea fi cîştigat de candidatul pe care o majoritate de alegători l-ar respinge, dacă li s-ar acorda această şansă. Iar VA, le acordă această oportunitate.

Sistemele RP se împart în trei grupe. De departe cel mai obişnuit sistem este cel al listelor, în care alegătorii îşi aleg candidaţii din liste oferite de către partidele politice; numărul candidaţilor aleşi este în strictă conexiune cu proporţia de voturi acordate pentru partidul lor. În sistemul Mixt Membru-Proporţional folosit în Germania, Italia şi, mai recent, în Noua Zeelandă, unii candidaţi, de exemplu jumătate din ei, sînt aleşi dintr-o listă naţională de reprezentare proporţională şi restul din districtele uninominale. Astfel, afirmă susţinătorii săi, sistemul listelor oferă un anumit echilibru al reprezentării proporţionale, dar, asemeni FPTP, e mult mai posibil să producă majoritate parlamentară decît un sistem RP pur.

Un sistem RP deseori susţinut de către politologi, dar rareori folosit (excepţie făcînd Irlanda, unde este folosit încă din 1921) este sistemul de vot unic transferabil (VUT). Ca şi în cazul votului alternativ descris mai sus, alegătorii îşi clasifică candidaţii. Dar, spre deosebire de VA, VUT este folosit în circumscripţii plurinominale.

Metoda numărării voturilor este prea complexă pentru a fi descrisă aici; VUT asigură că locurile din circumscripţiile cu mai mulţi membri sînt cîştigate de candidaţii şi partidele politice cel mai bine clasate. Deşi alegătorii din Irlanda par să fie mulţumiţi de VUT, complexitatea sistemului a descurajat, probabil, aplicarea sa în altă parte.

Manualul descrie nouă sisteme şi consecinţele lor. În plus, oferă şi interesante „Sfaturi pentru şefii de campanie electorală". Cîteva dintre preceptele pe care le pune la dispoziţie (urmate de scurte explicaţii) sînt:

- fii simplu;
- nu-ţi fie teamă de inovaţii;
- aproximează cu „eroarea" către includere;
- contruieşte legitimitate şi acceptare printre toate personajele cheie;
- încearcă să maximizezi influenţa alegătorului;
- dar echilibrează acest lucru cu încurajarea coerentă a partidelor politice.

Faptul că există un număr relativ mare de sisteme electorale alternative sugerează trei idei. În primul rînd, dacă se întîmplă ca o țară democratică să aibă un sistem electoral care nu se potrivește nevoilor sale, atunci țara respectivă ar trebui să-l înlocuiască. În al doilea rînd, probabil că sistemul electoral al unei țări poate să fie adaptat caracteristicilor sale particulare – istorice, tradiționale, culturale, și așa mai departe. În al treilea rînd, înainte ca o țară să adopte un nou sistem electoral (sau să decidă să-l mențină pe cel deja existent), alternativele ar trebui să fie explorate cu grijă, cu ajutorul unor experți competenți în sistemele electorale.

Apendicele B

ACOMODAREA POLITICĂ ÎN ȚĂRILE DIVIZATE DIN PUNCT DE VEDERE CULTURAL SAU ETNIC

În țările democratice, aranjamentele desemnate să asigure un grad satisfăcător de acomodare politică între subculturile diferite se împart în două tipuri: „democrația consociațională" și aranjamentele electorale.

Democrațiile consociaționale rezultă în formarea unor *mari coaliții* de lideri politici *după* alegeri desfășurate după sistemul electoral RP, care asigură fiecărei subculturi o parte din locurile în legislativ, proporțional cu procentul său relativ de voturi. Autoritatea în acest domeniu este Arend Lijphart, care oferă o privire de ansamblu în *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration* (New Haven London: Yale University Press, 1977, cap. 3, 53-103)*.

Sisteme de democrație consociațională au existat în Elveția, Belgia, Olanda (1917 – anii 1970) și Austria (1945-1966).

Pattern-urile culturale și aranjamentele politice pentru obținerea consensului sînt (au fost) diferite în fiecare țară. Elveții diferă între ei prin natura limbii materne (germană, franceză, italiană și romanșă), religie (protestantă și catolică) și canton. Pînă la un anume punct, diferențele de limbă și religie se întretaie: unii vorbitori de limbă germană sînt protestanți și alții catolici, în timp ce unii vorbitori de limbă

* Ed. rom. *Democrația în societățile plurale*, trad. de Adriana Bargan, postfață de Lucian-Dumitru Dîrdală (Iași: Ed. Polirom, 2002).

franceză sînt catolici şi alţii protestanţi. Aceste diferenţe întretăiate au atenuat conflictele datorate limbii şi religiei, care au fost aproape inexistente în Elveţia modernă. Totuşi, cantoanele mai mici sînt în mod caracteristic foarte omogene cu privire la limbă şi religie. Aceasta s-a întîmplat atît datorită istoriei, cît şi proiectării politice. Deşi aranjamentele politice consensuale elveţiene sînt în general prevăzute de constituţia Confederaţiei Elveţiene, se pare că ele sînt susţinute de atitudinile şi cultura politică ale elveţienilor.

Belgienii se diferenţiază prin limbă (franceză şi flamandă), religie (protestantă, non-religioasă, catolică) şi regiune.

Provinciile sînt oarecum omogene. O regiune învecinată cu Franţa este vorbitoare de limbă franceză şi în mare parte non-religioasă; cealaltă, învecinată cu Olanda, este vorbitoare de flamandă (olandeză) şi catolică; în centru, Bruxelles este mixt. Sistemul politic consensual constă din cabinete multipartidiste şi guverne de coaliţie, care includ în mod natural reprezentanţii din segmentul francofon şi din cel vorbitor de flamandă.

Olandezii au fost timp de multe generaţii strict divizaţi în patru „coloane": catolici, protestanţi, socialişti şi liberali. Practic aceste diferenţe au pătruns în toate relaţiile şi activităţile, de la politică la căsătorie, vecinătate, cluburi, sindicate, ziare şi altele. Un conflict care a izbucnit din cauza educaţiei religioase în şcolile subvenţionate de stat, în care reprezentanţii celor două coloane religioase erau împotriva susţinătorilor celor două grupuri laice, s-a dovedit a fi atît de ameninţător pentru stabilitatea democraţiei olandeze, încît după 1917 s-a dezvoltat un sistem „consociaţional" în care toate cele patru grupuri erau reprezentate în cabinet, iar pentru decizii se cerea consimţămîntul tuturor. (Vezi Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in Netherlands* [Berkeley: University of California Press, 1968]). În paranteză fie spus, soluţia olandeză a conflictului pe marginea şcolilor avea rolul de a oferi suport de stat şcolilor separate din fiecare dintre cele patru „coloane". Cînd intensitatea diferenţelor religioase a scăzut, în anii 1970, s-a diminuat şi nevoia de coaliţii guvernamentale care să includă toate cele patru partide. Totuşi, sistemul multipartidist şi RP au asigurat

faptul că guvernele din Olanda vor continua să fie coaliţii ale cîtorva partide.

Democraţiile consociaţionale de succes sînt rare, fără îndoială datorită faptului că aceste condiţii care le ajută să funcţioneze sînt rare (în *Democracy in Plural Societies*, Lijphart descrie nouă asemenea condiţii favorabile). Avantajul soluţiei consociaţionale pentru societăţile divizate a fost contestat pe baza cîtorva motive:

1) în multe ţări divizate din punct de vedere cultural, condiţiile favorabile (poate chiar necesare) pentru succesul său sînt prea fragile, sau poate chiar absente;

2) aranjamentele consociaţionale reduc simţitor rolul important al *opoziţiei* în guvernarea democratică (pentru această idee, vezi „South Africa's Negotiated Transition: Democracy, Opposition, and the New Constitutional Order", în Shapiro, *Democracy's Place* [Ithaca: Cornell University Press, 1996], 175-219);

3) unii critici sînt îngrijoraţi de faptul că veto-urile reciproce şi nevoia de consens ar putea conduce la un impas excesiv. De exemplu, în Olanda au fost uneori necesare cîteva luni pentru crearea unui cabinet de coaliţie acceptabil pentru toate „coloanele". Odată aprobat cabinetul de coaliţie, însă, impasul nu mai părea să reprezinte o problemă.

Unii politologi afirmă că o posibilă alternativă ar fi construirea unor aranjamente elctorale care să ofere motivaţii puternice liderilor politici pentru înfiinţarea de coaliţii *electorale* rezistente *înainte* şi în *timpul* alegerilor parlamentare şi prezidenţiale (vezi, de exemplu, Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* [Berkeley: University of California Press, 1985], şi *A Democratic South Africa? Constitutional Engineering in a Divided Society* [Berkeley: University of California Press, 1991]). Oricum, modul în care se poate îndeplini acest lucru este departe de a fi clar. În mod cert, sistemul pluralitar este cel mai puţin dorit sistem, pentru că permite unui grup să cîştige o majoritate zdrobitoare de locuri, în aşa fel încît negocierea, compromisul şi formarea unei coaliţii devin inutile. Unii observatori găsesc utilitatea în sistemul Votului Alternativ descris în Apendicele A. *Exigenţele de distribuţie* ar putea sili candidaţii la funcţia prezidenţială

să obţină voturi din partea mai multor subculturi sau grupuri etnic. (Totuşi, în Kenya, în ciuda prevederii ca „pentru a fi ales preşedinte, un candidat trebuia să întrunească cel puţin 25% din voturi în cel puţin 5 din cele 8 provincii ..., în 1992, o opoziţie divizată i-a permis lui Daniel Arap Moi să devină preşedinte cu doar 35% din voturi" [*The International IDEA Handbook of Electoral System Design*, editată de Andrew Reynolds şi Ben Reilly (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 1997), 1090]). Sau cele mai importante funcţii ar putea fi distribuite reprezentanţilor principalelor grupuri etnice în conformitate cu o formulă fixă, cu care toţi au fost de acord. Totuşi, nici una dintre acestea nu garantează un sfîrşit definitiv al conflictelor culturale destabilizatoare. Aranjamente ingenioase, care au adus stabilitate temporară în Liban, Nigeria, Sri Lanka, au degenerat, sub presiunea conflictului etnic, în război civil sau conducere autoritară.

O concluzie pare să fie inevitabilă: nu există soluţii *generale* pentru problemele ţărilor divizate din punct de vedere cultural. Va fi necesar ca orice soluţie să fie adaptată caracteristicilor fiecărei ţări.

Apendice C

CU PRIVIRE LA NUMĂRAREA ȚĂRILOR DEMOCRATICE

Cîte țări democratice există? Unde s-ar situa statul tău, pe o scară, să spunem, de la „democrație" la „autocrație"?

Îmi imaginez că, deşi puțini cititori ai acestei cărți vor simți că au nevoie de o numărătoare precisă, bazată pe informații reale, actualizată a țărilor democratice din lume, alți cititori ar putea foarte bine dori să găsească un răspuns la cea de-a doua întrebare. Totuşi, pentru aceasta, ar fi nevoie de răspunsul la prima întrebare.

Şi nu e uşor. Pentru că e una a spune că o țară democratică trebuie să aibă toate instituțiile poliarhiei descrise în Capitolul 8, dar e cu totul diferit a judeca dacă ele există într-o țară anume. Pentru a ajunge la concluzia că o țară este democratică, în sensul deținerii instituțiilor politice ale democrației poliarhice, sînt cerute cel puțin două judecăți: ca instituțiile *să existe în realitate* în țară şi ca ele să existe la sau peste o oarecare *limită sau prag inferior* sub care am spune că țara nu ar fi democratică. O cantitate enormă de informații despre țările lumii, oferită de observatori independenți, ajută mult la aflarea răspunsului la prima întrebare. Cea de-a doua e mai problematică şi oarecum arbitrară. O soluție este să considerăm faptul că pragul este strict determinat de nivelul existent în Europa şi în țările vorbitoare de limbă engleză – democrațiile mai vechi. Implicit sau explicit, cred că aceasta este soluția standard. Considerăm o țară a fi „democratică" doar dacă principalele instituții politice democratice există acolo la un nivel comparabil.

În anii precedenți, mulți intelectuali şi organizații de cercetare au încercat să ajungă la judecăți oarecum bine fondate referitoare la

țările care fac față mai mult sau mai puțin satisfăcător criteriilor democratice. Procedînd astfel, de multe ori au utilizat criterii similare, dar nu identice. Din fericire, rezultatele tind să ajungă la un punct comun, chiar dacă a trasa o graniță fixă între „democrație" și „non-democrație", este puțin prea arbitrar.

Pentru a exemplifica cele afirmate, voi menționa trei asemenea eforturi. Un tabel din lucrarea mea *Democracy and its Critics* (New Haven și Londra: Yale University Press, 1989)* arată creșterea numărului de democrații poliarhice din 1850 pînă în 1979, și am folosit acest tabel pentru figura 1. Un alt tabel din acea lucrare (tabelul 17.3) clasifică 168 de țări, în perioada 1981-1985, în 7 categorii, pornind de la poliarhii depline, unde există patru dintre instituțiile politice democratice, și pînă la regimuri autoritare extreme, în care nu există nici una. Cele două tabele au fost bazate pe cercetarea lui Michael Coppedge și Wolfgang Reinicke, care au folosit cele mai bune informații disponibile pentru a analiza nivelul relativ din fiecare țară, pentru fiecare dintre cele patru instituții democratice fundamentale: alegeri libere și corecte, libertatea expresiei, surse de informare alternative și independente și autonomie asociațională. Ei își explică metoda în „Measuring Polyarchy", *Studies in Comparative International Development* 25, 1 (primăvara 1990): 15-72; include o cantitate enormă de cercetări minuțioase, care nu a fost repetată. (Coppedge, totuși, descrie pe scurt scara și folosește fructuos clasificările anterioare în „Modernization and Thresholds of Democracy: Evidence for a Common Path", în *Inequality, Democracy and Economic Development*, ed. Manus I. Midlarsky [Cambridge: Cambridge University Press, 1997], 177-201).

O altă sursă, ușor accesibilă și actualizată, este publicația anuală a organizației non-partizane Freedom House, *Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, 1996-1997. Dacă aveți acces la Internet, veți găsi lista lor de țări la adresa: http: //www.freedomhouse.org / political / frtable1. htm. Evaluările Freedom House clasifică țările pe două scări, fiecare dintre ele pornind de la cea mai liberă țară (1), la cea mai puțin liberă (7), una

* Ed. rom. *Democrația și criticii ei*, trad. de Petru Iamandi, postfață de Lucian-Dumitru Dîrdală (Iași: Ed. Institutul European, 2002).

pentru Drepturile Politice, iar cealaltă pentru Libertăţile Civile. Cînd am numărat toate ţările care obţin 1 (cele mai libere) în privinţa Drepturilor Politice, şi 1, 2 sau 3 în privinţa Libertăţilor Civile, am descoperit că 56 de ţări întruneau toate criteriile şi cred că toate acestea corespund şi altor judecăţi despre instituţiile democratice din aceste ţări. Cu toate acestea, India, Brazilia sau Rusia nu au ajuns la aceste niveluri: Freedom House alocă Indiei 2 la Drepturile Politice şi 4 la Libertăţile Civile, iar Rusiei 3 la Drepturile Politice şi 4 la Libertăţile Civile. Dacă le includem şi pe acestea, ar fi în total 58 de ţări.

O altă sursă o reprezintă analiza a 157 de ţări realizată în 1994 la Universitatea din Colorado, care menţine Polity III disponibil pe următorul site pe Internet: http: //isere.colorado.edu/pub/datasets/ polity 3.

Cele 157 de ţări sînt înscrise pe o scară a democraţiei de 10 puncte (0 = jos, 10 = înalt) şi pe o scară de 10 puncte a autocraţiei (0 = jos, 10 = înalt). Dintre acestea, unui număr de 65 de ţări li s-au atribuit un scor de autocraţie de 0 şi de democraţie de 8, 9 sau 10. Acest total este arătat în figura 1 din volumul de faţă, pentru 1995. Cu toate acestea, deşi am putea în mod rezonabil alege să numim toate aceste ţări „democratice", am putea să le considerăm „democratice" în grade variate, să spunem aşa.

Astfel am putea clasifica cele 35 de ţări care însumează 10 puncte pe scara democraţiei ca fiind „cele mai democratice", cele 7 avînd 9 puncte ca „relativ democratice", iar cele 23 cu 8 puncte, ca „marginal democratice".

Însă Polity III omite majoritatea microstatelor, a ţărilor mici ca San Marino (cu o populaţie de 24.000 de locuitori) sau insule mici din Caraibe sau Pacific, ca Barbados (cu 256.000 locuitori) şi Micronezia (123.000 locuitori). Totuşi, pe scara Freedom House, San Marino, Barbados şi Micronezia sînt situate pe primele locuri, atît la Drepturile Politice, cît şi la Libertăţile Civile, şi astfel merită situate printre „cele mai democratice ţări".

În concluzie: deşi o numărătoare completă, de încredere şi actuală a tuturor ţărilor democratice din lume pare să fie inaccesibilă, cele două surse permit estimări relativ bune. Poate de o mai mare importanţă pentru majoritatea cititorilor acestei cărţi, cele două surse vă vor ajuta să înţelegeţi modul în care experţii independenţi clasifică o anumită ţară, folosind măsuri direct relevante pentru democraţie.

NOTE

CAPITOLUL 2

[1] Pentru o descriere amănunțită a democrației în Atena, vezi Mogens Herman Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles and Ideology*, trad. de J. A. Crook (Oxford: Blackwell, 1991).

[2] James Madison, *The Federalist: A Commentary on the Constitutions of the United States* ... (New York: Modern Library [1937?]), Nr. 10, 59.

[3] Johannes Brφndsted, *The Vikings* (New York, Penguin, 1960), 241.

[4] Benjamin R. Barber: *The Death of Communal Liberty: A History of Freedom in a Swiss Mountain Canton* (Princeton: Princeton University Press, 1974), 115.

[5] Gwyn Jones, *A History of the Vikings*, a doua ediție (Oxford: Oxford University Press, 1985), 150, 152, 282-284.

[6] Franklin D. Scott, *Sweden: The Nation's History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977), 111-112.

[7] Dolf Sternberger și Bernhard Vogel, ed., *Die Wahl Der Parliamente*, vol. 1: *Europa* (Berlin: Walter de Gruyter, 1969), partea 1, tabel A1, 632, partea a II-a, 895, și tabelul A2, 913.

CAPITOLUL 4

[1] Thucydides, *Complete Writings: The Peloponnesian War*, trad. de Crawley, introducere de John Finley, Jr. (New York: Random House, 1951), 105.

[2] Cititorii americani obișnuiți să folosească termenul *stat* entităților ce alcătuiesc sistemul federal din SUA, ar putea găsi această utilizare drept confuzantă. Însă termenul este intens folosit în dreptul internațional, știință politică, filosofie, precum și în alte țări, inclusiv în țări cu sisteme federale, unde părțile constitutive sînt numite provincii (Canada), cantoane (Elveția), landuri (Germania) etc.

CAPITOLUL 5

[1] Aceste cifre sînt din Robert Conquest, *The Great Terror, Stalin's Purge of the Thirties* (New York: Macmillan, 1968), de la 252, și din compilația din 1989 a eminentului istoric rus Roy Medvedev (*New York Times*, 4 februarie, 1989, 1).

[2] O excepţie importantă au fost Statele Unite, unde au fost impuse limite de facto asupra exercitării sufragiului cetăţenilor negri din statele sudice, pînă la adoptarea şi aplicarea Civil Rights Acts din 1964-1965.

[3] Pentru a analiza subiectul mai profund, vezi James S. Fishkin, *Tyranny and Legitimacy: A Critique of Political Theories* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979).

[4] Thucydides, *The Peloponnesian War* (New York: Modern Library, 1951), 105.

[5] Cuvîntul *anarhie* provine din grecescul *anarchos*, care înseamnă fără conducător, din *an* + *archos*, conducător. Anarhia se referă la teoria politică ce susţine că un stat este indezirabil şi nu e necesar.

[6] John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* [1861] (New York: Liberal Arts Press, 1958), 43, 55.

[7] Aceste descoperiri importante sînt susţinute de Bruce Russett, *Controlling the Sword: The Democratic Governance of National Security* (Cambridge: Harvard University Press, 1990), capitolul 5, 119-145. În cele ce urmează, am extras liber din discuţia lui Russett. De asemenea, observaţia pare să se dovedească adevărată pentru democraţiile şi republicile timpurii. Vezi Spencer Weart, *Never at War: Why Democracies Will Never Fight One Another* (New Haven şi Londra: Yale University Press, 1998).

[8] Niveluri înalte de comerţ internaţional par să predispună ţările la relaţii paşnice, indiferent dacă sînt sau nu democratice. John Oneal şi Bruce Russet, „The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence, and Conflict, 1950-1985", *International Studies Quarterly*, 41, 2 (iunie 1997): 267-294.

CAPITOLUL 6

[1] Pentru mai multe informaţii despre acest subiect, vezi Garry Wills, *Inventing America: Jefferson's Declaration of Independence* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1978), 167-228.

[2] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, vol. 1 (New York: Shocken Books, 1961), Lxxi.

CAPITOLUL 7

[1] Statutul filosofic al enunţurilor etice şi modul în care diferă de cele din ştiinţele empirice asemenea fizicii, chimiei, şi altele, au fost subiectul unei vaste dezbateri. Nu am putut spera tratez corespunzător aceste subiecte aici. Totuşi, pentru o dezbatere excelentă asupra importanţei argumentării morale în deciziile publice, vezi Amy Gutmann şi Dennis Thompson, *Democracy and Disagreement* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1996).

[2] Pentru aceste remarci la Convenţia Constituţională, vezi Max Farrand, ed., *The Records of the Federal Convention of 1787*, 4 volume. (New Haven: Yale University Press, 1966), 1:82, 284, 578.

[3] John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* [1861] (New York: Liberal Arts Press, 1958), 14.

CAPITOLUL 8

[1] „Pălăriile îşi trag numele din faptul că se asemănau cu cavalerii eleganţi purtători de tricorn. Bonetele erau astfel porecliţi datorită asemănării cu bătrînele timide în bonete de noapte". Franklin D. Scott, *Sweden: The Nation's History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1977), 243.

[2] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, vol. 1 (New York: Shocken Books, 1961), 51.

[3] Tocqueville, *Democracy in America*, 50.

[4] John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government* [1861] (New York: Liberal Arts Press, 1958), 55.

CAPITOLUL 9

[1] Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky* (noiembrie, 1918, citat de Jens A. Christophersen, în *The Meaning of „Democracy" as Used in European Ideologies from the French to the Russian Revolution* (Oslo: Universitetsvorlaget, 1966), 260.

[2] După cum am menţionat în Capitolul 2, grecii nu considerau a fi „democratice" guvernele reprezentative rudimentare formate de unele oraşe pentru apărarea comună, şi care, în orice caz, nu erau relevante pentru evoluţiile ulterioare ale guvernării reprezentative.

[3] Destutt de Tracy, *A Commentary and Review of Montesquieu's Spirit of Laws* (Philadelphia: William Duane, 1811), 19, citat în Adrianne Koch, *The Philosophy of Thomas Jefferson* (Chicago, 1964), 152, 157.

[4] Citat în George H. Sabine, *A History of Political Theory*, ediţia a 3-a (New York: Holt, Reinhart and Winston, 1961), 695.

[5] Citatul şi estimarea numerelor cetăţenilor atenieni sînt din Mogens Herman Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*, trad. de J. A. Crook (Oxford: Blackwell, 1991), 53-54. Estimări pentru celelalte oraşe sînt din John W. Fine, *The Ancient Greeks: A Critical History* (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1983).

[6] E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful: A Study of Economics as If People Mattered* (Londra: Blond and Briggs, 1973).

[7] Frank M. Bryan, „Direct Democracy and Civic Competence", *Good Society* 5, 1 (toamna 1995): 36-44.

CAPITOLUL 10

[1] Vezi Arend Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (New Haven şi Londra: Yale University Press, 1984), tabel 3.1., 38. [Ed. în limba română *Democraţii: Modele de guvernare majoritară şi consensuală în douăzeci şi una de ţări*, trad. Ştefan Lupu (Chişinău: SIGMA IG, 1999)]. Am adăugat la listă Costa Rica.

[2] Printr-o serie de legiferări ale parlamentului întrunit în calitate de organ constituţional, Israelul e pe cale să-şi transforme aranjamentele constituţionale într-o constituţie scrisă.

[3] Cîteva drepturi sociale şi economice au fost adăugate Constituţiei Statelor Unite direct, ca în cazul Amendamentului 13 referitor la abolirea sclaviei, sau în urma interpretării Amendamentelor 5 şi 14 de către Congres şi autoritatea judecătorească.

[4] Lijphart, *Democracies*, tabelele 10.1 şi 10.2, 174, 178. Datorită descentralizării sale regionale, Belgia ar putea fi pe bună dreptate adăugată listei. Cît despre celelalte aranjamente constituţionale, categoriile „federal" şi „unitar" includ variaţii semnificative.

[5] Conform însemnărilor lui Madison, într-un amplu discurs din iunie 1787, Hamilton remarcase că „referitor la Executiv, se părea că nici un model bun nu putea să fie instituit conform principiilor republicane ... Modelul englez era singurul bun în acest sens ... Faceţi ca una din ramurile legislativului să-şi păstreze fotoliile pe viaţă sau cel puţin atîta timp cît se comportă corespunzător. Şi Executivul ar trebui să dureze pe viaţă". Vezi Max Farrand, ed., *The Records of the Federal Convention of 1787*, vol. 1 (New Haven: Yale University Press, 1966), 289. Comentariul lui Gerry de pe 26 iunie este la pagina 425.

CAPITOLUL 11

[1] Variaţiile sînt „nenumărate", după cum demonstrează un studiu excelent. Acelaşi studiu sugerează faptul că „în esenţă, ele pot fi divizate în nouă sisteme principale, care se încadrează în trei mari familii". Andrew Reynolds şi Ben Reilly, ed., *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*, a doua ediţie (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 1997), 17. Cele „trei mari familii" sînt pluralitar-majoritar, semi-RP şi RP. Pentru mai multe detalii, vezi Apendicele A.

[2] În paranteză fie spus, faptul că o ţară este federală sau unitară, nu are nici o legătură cu alegerea între un sistem parlamentar şi unul prezidenţial. Dintre sistemele

federale în rîndul democraţiilor mai vechi, patru sînt parlamentare (Australia, Austria, Canada şi Germania) în timp ce doar Statele Unite sînt prezidenţiale, iar Elveţia este un hibrid unic. Astfel putem elimina federalismul ca factor care determină alegerea dintre prezidenţialism şi parlamentarism.

[3] În referendumurile din 1992 şi 1993, cetăţenii din Noua Zeelandă au respins sistemul pluralitar. În referendumul din 1993, o majoritate a adoptat un sistem care combină proporţionalitatea cu alegerea cîtorva membri din parlament din districte şi a altora de pe liste ale partidelor.

[4] Pentru detalii vezi Dieter Nohlen, „Sistemas electorales y gobernabilidad", în Dieter Nohlen, ed., *Elecciones y sistemas de partidos en America Latina* (San José, Costa Rica: Instituto Interamericano de Derechos Humanos, 1993), 391-424. De asemenea, vezi Dieter Nohlen, ed., *Enciclopedia electoral latinoamericana y del Caraibe* (San José, Costa Rica: Instituto Interamericano de Derechos Humanos, 1993). Fără excepţie, toate cele 12 state insulare recent independente ale Caraibelor, care au fost colonii britanice, au adoptat modelul britanic (Westminster).

[5] Asemenea celor mai noi. Pentru cîţiva ani, Uruguay a avut un executiv plural, pe care, totuşi, l-a abandonat.

[6] Vezi Juan J. Linz şi Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1994).

CAPITOLUL 12

[1] Am obţinut această estimare prin combinarea listelor (eliminînd întrepătrunderile) din două studii care au folosit criterii oarecum diferite: Frank Bealey: „Stability and Crisis: Fears about Threats to Democracy", *European Journal of Political Research* 15 (1987): 687-715, şi Alfred Stepan şi Cindy Skach, „Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective", în Juan J. Linz şi Arturo Valenzuela, *The Failure of Presidential Government* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994), 119-136.

[2] Mark Rosenberg, „Political Obstacles to Democracy in Central America", în James M. Malloy şi Mitchell Seligson, *Authoritarians and Democrats: Regime Transition in Latin America* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987), 193-250.

[3] Deşi coerciţia nu a fost, aşa cum se crede uneori, inexistentă. Copiii din şcoli au fost obligaţi în mod constant să vorbească limba engleză. Cei mai mulţi dintre ei şi-au pierdut repede abilitatea de a vorbi în limba lor strămoşească. Iar în afara casei şi a vecinătăţii, engleza a fost folosită în mod aproape exclusiv – şi vai de cel ce nu putea înţelege sau răspunde în engleză, oricît de incorect.

[4] Au fost scrise multe cărţi despre cauzele Războiului Civil american. E de la sine înţeles că scurtul meu enunţ nu explică evenimentele şi cauzele complexe care au dus la conflict.

[5] Pentru o excelentă analiză comparativă, vezi Michael Walzer, *On Toleration* (New Haven and London: Yale University Press, 1997). [Ed. rom. *Despre tolerare*, trad. Areta Voroniuc, studiu introductiv de Anton Carpinschi. (Iaşi: ed. Institutul European, 2002)]. Epilogul se intitulează „Reflections on American Multiculturalism" (93-112).

[6] Scott J. Reid descrie un proces de votare în două tururi, care ar permite majorităţii, deşi nu tuturor persoanelor din Quebec, să rămînă în Canada sau într-un Quebec independent. Acesta acceptă faptul că „propunerea lui, asemeni multor altora similare, pot sau nu să fie practice" („The Borders of an Independent Quebec: A Thought Experiment", *Good Society* 7 (iarna 1997): 11-15).

[7] Datele care urmează sînt extrase în principal din *Economist*, 2 august 1997, 52, 90, United Nations Development Programme, *Human Development Report* (New York: Oxford University Press, 1997), 51; „India's Five Decades of Progress and Pain", *New York Times*, 14 august 1997; şi Shashi Tharoor, „India's Odd, Enduring Patchwork", *New York Times*, 8 august 1997.

[8] După înfrîngerea sa electorală din 1977, Indira Gandhi a fost aleasă din nou ca prim ministru, în 1980. În 1984 a ordonat trupelor indiene să atace cel mai sfînt lăcaş musulman din India, care era ocupat de membri ai sectei religioase Sikh. La scurt timp după aceasta, Gandhi a fost asasinată de doi dintre bodyguarzii ei Sikh. Apoi hinduşii au făcut ravagii şi au ucis mii de credincioşi Sikh. În 1987, fiul ei, Rajiv Gandhi, care devenise prim ministru, a înăbuşit o mişcare de independenţă a unei minorităţi regionale, tamilii. În 1991 a fost asasinat de un tamil.

[9] *Economist*, 2 august, 1997, 52.

[10] Acest lucru nu este adevărat dacă membrii unei minorităţi culturale distincte convieţuiesc într-o regiune de la graniţele Indiei. Există cîteva asemenea minorităţi, în primul rînd cea din Kashmir, ale căror încercări de a-şi cîştiga independenţa au fost zădărnicite prin folosirea forţei militare de către guvernul indian.

[11] Criteriile pentru cele trei categorii sînt descrise în Apendicele C.

CAPITOLUL 13

[1] Pentru dovezi impresionante asupra subiectului, vezi Bruce Russett, „A Neo-Kantian Perspective: Democracy, Interdependence, and International Organizations in Building Security Communities", în Emanuel Adler şi Michael Barnett, ed., *Security Communities in Comparative and Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge Univeristy Press, 1998); şi Adam Przeworski şi Fernando Limongi, „Political Regimes and Economic Growth", *Journal of Economic Perspectives*, 7, 3 (vara 1993): 51-70.

CAPITOLUL 14

[1] Exemplul clasic îl reprezintă Karl Polanyi, *The Great Transformation* (New York: Farrar and Rinehart, 1944). Polany a fost un exilat din Austria şi Ungaria, care s-a mutat în Anglia şi a predat mai tîrziu în Statele Unite.

CAPITOLUL 15

[1] În esenţă, acestea sînt concluziile cîtorva studii minuţioase. Vezi studiul a 13 ţări democratice de Hans-Dieter Klingemann, Richard I. Hofferbert, Ian Budge ş.a., *Parties, Policies and Democracy* (Boulder: Westview, 1994). Un studiu a 38 de guverne din 12 ţări democratice a descoperit o congruenţă semnificativă între vederile cetăţenilor şi cele ale decidenţilor politici, deşi congruenţa era mai considerabilă în ţările cu sisteme electorale RP decît în cele cu sisteme pluralitare; John D. Huber şi G. Bingham Powell, Jr., „Congruence Between Citizens and Policy Makers in Two Visions of Liberal Democracy", *World Policy*, 46, 3 (aprilie 1994): de la 29.

[2] Charles E. Lindblom a arătat raţionalitatea poporului prin metode incrementale într-un articol important, „The Science of Muddling Through", *Public Administration Review* 19 (1959): 78-88. Vezi şi Lindblom, „Still Muddling, Not Yet Through", în cartea sa *Democracy and Market System* (Oslo: Norwegian University Press, 1988), 237-262. De asemenea, Lindblom a folosit termenul de *incrementalism incoerent*, despre care a scris mult. Vezi *The Intelligence of Democracy: Decision Making Through Mutual Adjustment* (New York: Free Press, 1965), de acelaşi autor.

[3] De exemplu, Benjamin I. Page a ajuns la un verdict favorabil pentru electoratul american în *Choices and Echoes in Presidential Elections: Rational Man and Electoral Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1978). Totuşi, Michael X. Delli Carpini şi Scott Keeler ajung la concluzia că „una dintre datele centrale – şi cele mai alarmante – din cercetarea noastră este diferenţa mare de cunoştinţe găsită între grupurile dezavantajate din punct de vedere socioeconomic şi grupurile omologe mai avantajate". (*What Americans Know About Politics and Why it Matters* [New Haven şi Londra: Yale University Press, 1989], 287).
O critică mai severă, cu recomandări pentru introducerea unor noi instituţii pentru a ajuta la depăşirea deficienţelor în înţelegere, o aduce James Fishkin, *The Voice of the People, Public Opinion and Democracy* (New Haven şi Londra: Yale University Press, 1995).

[4] În 1930, un apel telefonic de 3 minute de la New York la Londra costa 300 de dolari (la valoarea dolarilor din 1996); în 1996 costa în jur de 1 dolar (*Economist*, 18 octombrie 1997, 79).

RECOMANDĂRI DE LECTURĂ

Numărul cărţilor şi articolelor care abordează direct sau indirect subiectul democraţiei este enorm. Datează din secolul al IV-lea î. H. cu scrieri de Aristotel şi Platon, pînă la sutele de lucrări contemporane. Astfel, următoarea listă este scurtă şi incompletă, iar selecţiile pot fi oarecum arbitrare. Dar dacă doriţi să urmăriţi subiectul mai profund decît vă permite scurta mea listă sau dacă aţi dori să analizaţi democraţia dintr-o perspectivă diferită de a mea, aceste lucrări ar trebui să vă fie de folos. Deja am amintit cîteva dintre ele în Note.

ORIGINILE ŞI DEZVOLTAREA DEMOCRAŢIEI

Adcock, F. E. *Roman Political Ideas and Practice.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1959.

Agard, Walter R. *What Democracy Meant to the Greeks.* Madison: University of Wisconsin Press, 1965.

Hansen, Mogens Herman. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology.* Traducere de J. A. Cook. Oxford: Blackwell, 1991.

Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.* Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Jones, A. H. M. *Athenian Democracy.* Oxford: Blackwell, 1957.

Taylor, Lily R. *Roman Voting Assemblies from the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1966.

Vanhanen, Tatu. *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-88.* New York: Crane Russak, 1990.

SCOPURI, IDEALURI ŞI AVANTAJE DEMOCRATICE

Barber, Benjamin R. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age.* Berkeley: University of California Press, 1984.

Bobbio, Norberto. *The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game.* Traducere de Roger Griffin. Editată şi prefaţată de Richard Bellamy. Cambridge: Polity Press, 1987. [Publicată în original ca *Il futuro della democrazia.* Torino: Giulio Einaudi Editore, 1984].

Christophersen, Jens A. *The Meaning of "Democracy" as Used in European Ideologies from the French to the Russian Revolution.* Oslo: Universitetsforlaget, 1968.

Fishkin, James. *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform.* New Haven şi Londra: Yale University Press, 1991.

Gutmann, Amy. *Liberal Equality.* Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Held, David. *Models of Democracy*, a II-a ediţie, Stanford: Stanford University Press, 1996. [Ed. rom. *Modele ale democraţiei*, traducere de Cipriana Petre, cuvînt înainte de Cristian Preda, Bucureşti: ed. Univers, 2000.]

Mansbridge, Jane J. *Beyond Adversarial Democracy.* New York: Basic Books, 1980.

Mill, John Stuart. *Considerations on Representative Government.* [1861] New York: Liberal Arts Press, 1958.

Pateman, Carole. *Participation and Democratic Theory.* Cambridge: Cambridge University Press, 1970.

Rousseau, Jean-Jacques. *Du Contrat Social, ou Principes de droit politique.* [1762] Paris: Editions Garnier Frères, 1962. [Ed. rom. *Contractul social*, traducere de H. Stahl, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1957.]

– *On the Social Contract, with Geneva Manuscript and Political Economy.* Editată de Roger D. Masters şi tradusă de Judith R. Masters. New York: St. Martin's Press, 1978.

Sartori, Giovanni. *The Theory of Democracy Revisited.* Chatham, N.J.: Chatham House, 1987. [Ed. rom. *Teoria democraţiei reinterpretată*, traducere de Doru Pop, prefaţă de Dan Pavel, Iaşi: ed. Polirom, 1997.]

Sen, Amartya. „Freedoms and Needs". *New Republic*, 10 şi 17 ianuarie 1994, 31-38.

Shapiro, Ian. *Democracy's Place.* Ithaca: Cornell University Press, 1996.

– *Democratic Justice.* New Haven şi Londra: Yale University Press, în curs de apariţie.

DEMOCRAŢIA ACTUALĂ: INSTITUŢII ŞI PRACTICI

Diamond Larry, ş.a., ed. *Consolidating the Third Wave Democracies.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.

Klingemann, Hans-Dieter, Richard I. Hofferbert, Ian Budge ş.a., *Parties, Policies, and Democracy.* Boulder: Westview Press, 1994.

Lijphart, Arend. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries.* New Haven şi Londra: Yale University Press, 1984. [Ed. rom., *Democraţii: Modele de guvernare majoritară şi consensuală în douăzeci şi una de ţări*, traducere de Ştefan Lupu, Chişinău: SIGMA IG, 1999.]

– *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration.* New Haven and London: Yale University Press, 1977. [Ed. rom., *Democraţia în societăţile*

plurale, traducere de Adriana Bargan, postfaţă de Lucian-Dumitru Dîrdală, Iaşi: ed. Polirom, 2002.]

Lijphart, Arend, ed. *Parliamentary versus Presidential Government.* Oxford: Oxford University Press, 1992.

Linz, Juan J., şi Arturo Valenzuela ed., *The Failure of Presidential Democracy.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.

Rae, Douglas W. *The Political Consequences of Electoral Laws.* New Haven: Yale University Press, 1967.

Sartori, Giovanni. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes.* London: Macmillan, 1994.

Shugart, Mattew Soberg şi John M. Carey. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics.* New York: Cambridge University Press, 1992.

Ware, Alan. *Citizens, Parties, and the State: A Reappraisal.* Princeton: Princeton University Press, 1988.

CONDIŢII FAVORABILE ŞI NEFAVORABILE

Archibugi, Daniele şi David Held, ed., *Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order.* Cambridge: Polity Press, 1995.

Gutmann, Amy şi Dennis Thompson. *Democracy and Disagreement.* Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1996.

Hayek, Friedrich A. von. *The Road to Serfdom.* Chicago: University of Chicago Press, 1976. [Ed. rom., *Drumul către servitute*, traducere de Eugen B. Marian, incluzînd studii de Jeremy Shearmur şi Karen I. Vaughn, Bucureşti: ed. Humanitas, 1993.]

Held, David, ed., *Prospects for Democracy, North, South, East, West.* Stanford: Stanford University Press, 1993.

Inglehart, Ronald. *Culture Shift in Advanced Industrial Society.* Princeton: Princeton University Press, 1990.

– *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in Forty-three Societies.* Princeton: Princeton University Press, 1997.

Lindblom, Charles E. *Democracy and Market System.* Oslo: Norwegian University Press, 1988.

– *The Intelligence of Democracy: Decision Making Through Mutual Adjustment.* New York: Free Press, 1965.

– *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems.* New York: Basic Books, 1977.

Linz, Juan J. şi Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

Polanyi, Karl. *The Great Transformation.* New York: Farrar and Rinehart, 1944.

Przeworski, Adam. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America.* Cambridge: Cambridge University Press,

1991. [Ed. rom. *Democraţia şi economia de piaţă. Reformele politice şi economice în Europa de est şi America Latină*, traducere de Dana-Irena Paradovschi, Bucureşti: ed. All, 1996.]

Putnam, Robert, D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.* Princeton: Princeton University Press, 1993. [Ed. rom., *Cum funcţionează democraţia*, traducere de Diana Istrăţescu, Iaşi: ed. Polirom, 2001.]

Sen, Amartya. *Inequality Reexamined.* New York: Russel Sage Foundation, and Cambridge: Harvard University Press, 1992.

Walzer, Michael. *On Toleration.* New Haven şi Londra: Yale University Press, 1997. [Ed. rom., *Despre tolerare*, traducere de Areta Voroniuc, studiu introductiv de Anton Carpinschi, Iaşi: ed. Institutul European, 2002.]

PROVOCĂRI ŞI PERSPECTIVE

Budge, Ian. *The New Challenge of Direct Democracy.* Cambridge: Polity Press, 1996.

Burnheim, John. *Is Democracy Possible? The Alternative to Electoral Politics.* Berkeley: University of California Press, 1985.

Fishkin, James S. *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy.* New Haven: Yale University Press, 1997.

Gutmann, Amy. *Democratic Education.* Princeton: Princeton University Press, 1987.

Hirst, Paul. *Associative Democracy: New Forms of Social and Economic Governance.* Cambridge: Polity Press, 1994.

Schweickart, David. *Capitalism or Worker Control? An Ethical and Economic Appraisal.* New York: Praeger, 1980.

MULȚUMIRI

După cum îmi amintesc, soției mele, Ann Sale Dahl, i-am spus prima dată că mi-ar plăcea să mai scriu o carte despre teoria și practica democratică. Cartea pe care o aveam în minte de data aceasta, am spus, ar fi mai puțin academică decît majoritatea celorlalte cărți pe care le-am scris. Nu aș scrie cartea în primul rînd pentru alți erudiți sau universitari, sau în special pentru americani. Mi-aș dori să fie de ajutor oricărei persoane, de oriunde, care ar fi interesată la modul cel mai serios în a învăța mai multe despre un vast subiect, care poate ușor deveni atît de complicat, încît singurii doritori să îl analizeze în profunzime ar fi teoreticienii politici, filosofii și alți învățați. Am mărturisit că găsirea stilului potrivit va fi o provocare extraordinară. Răspunsul entuziast al lui Ann m-a încurajat să încep lucrarea. Tot ea a fost primul cititor al schiței aproape complete, iar sugestiile editoriale excelente au îmbunătățit semnificativ prezentarea mea.

Doi savanți foarte activi, James Fishkin și Michael Walzer, au oferit cu generozitate comentarii detaliate pe baza versiunii finale – ei bine, nu chiar finale, după cum s-a dovedit a fi. Criticile și sugestiile lor au fost atît de relevante și de utile, încît le-am adoptat aproape pe toate, ignorînd cu părere de rău doar cîteva care mi s-a părut că ar necesita o carte mai elaborată decît cea pe care o aveam în minte.

Îi sînt recunoscător lui Charles Hill, lui David Mayhew, lui Ian Shapiro și Normei Thompson, pentru a fi răspuns pozitiv cererii mele vizînd lucrările care ar fi folositoare cititorilor dornici să aprofundeze studiul în domeniu. Propunerile lor au îmbogățit lista intitulată „Recomandări de lectură".

Cu mult înainte de a termina manuscrisul, i-am menționat despre existența lui, lui John Covell, Senior Editor la Yale University Press, care și-a exprimat imediat interesul puternic pentru carte. După ce i-am prezentat o copie a manuscrisului, întrebările și propunerile lansate m-au ajutat să-l îmbunătățesc din multe puncte de vedere.

Sînt bucuros datorită faptului că prin această carte am continuat lunga colaborare cu Yale University Press. Publicarea cărții de către Yale University Press îmi face o plăcere deosebită, pentru că scriind-o, am făcut apel fără nici o ezitare la lucrări personale anterioare, pe care editura le-a publicat de-a lungul anilor. De asemenea sînt încîntat de faptul că Directorul John Reyden, Directorul Adjunct Tina Weiner, alături de Meryl Lanning, Managing Editor, nu numai că și-au exprimat entuziasmul pentru publicarea cărții, dar au și sprijinit propunerea de a traduce și a publica rapid cartea peste hotare, cu scopul de a o face disponibilă și altor cititori din lume.

În sfîrșit, tehnoredactarea realizată de Laura Jones Dooley a fost rapidă și superbă. Deși contribuția ei este invizibilă pentru cititor, autorul știe că lucrarea este mai bună din această cauză. De asemenea, speră ca și ea să o știe.

TABLA DE MATERII

Capitolul 1. AVEM CU ADEVĂRAT NEVOIE DE UN GHID? 5

PARTEA I. ÎNCEPUTURILE
Capitolul 2. UNDE ŞI CUM S-A DEZVOLTAT DEMOCRAŢIA?
O SCURTĂ ISTORIE 11
Mediterana 15
Europa de Nord 20
Democratizarea: pe drum, însă doar pe drum 24
Capitolul 3. CE NE AŞTEAPTĂ? 29
Ţeluri şi realităţi democratice 29
De la judecăţi de valoare la judecăţi empirice 34

PARTEA A II-A. DEMOCRAŢIA IDEALĂ
Capitolul 4. CE ESTE DEMOCRAŢIA? 37
Criterii pentru un proces democratic 39
De ce aceste criterii? 40
Întrebări cruciale 42
Capitolul 5. DE CE DEMOCRAŢIA? 46
Avantajele democraţiei: rezumat 60
Capitolul 6. DE CE EGALITATE POLITICĂ I?
EGALITATEA INTRINSECĂ 62
Este egalitatea evidentă de la sine? 62
Egalitatea intrinsecă: o judecată morală 64
De ce ar trebui să adoptăm principiul 66
Capitolul 7. DE CE EGALITATE POLITICĂ II?
COMPETENŢA CIVICĂ 68
Contraargumentul protectoratului 68
Competenţa cetăţenilor de a guverna 73
Al cincilea standard democratic 75
Probleme nerezolvate 77
Comentarii finale 78

PARTEA A III-A. DEMOCRAȚIA ÎN PRACTICĂ
Capitolul 8. CE INSTITUȚII POLITICE PRESUPUNE DEMOCRAȚIA PE SCARĂ LARGĂ? 81
Cum putem ști? 82
Instituțiile politice ale democrației reprezentative moderne 83
Instituțiile politice în perspectivă 84
Factorul mărime 88
De ce (și cînd) democrația reclamă existența unor reprezentanți aleși? 90
De ce democrația cere alegeri libere, corecte și frecvente? 92
De ce democrația reclamă libertatea de expresie? 93
De ce democrația reclamă disponibilitatea unor surse de informare independente și alternative? 94
De ce democrația presupune existența unor asociații independente? 95
De ce democrația reclamă o cetățenie cuprinzătoare? 95
Capitolul 9. VARIETĂȚI I. DEMOCRAȚIA PE DIFERITE SCĂRI 97
Însă cuvintele contează 97
Democrația greacă *vs.* democrația modernă 99
Democrația de adunare *vs.* democrația reprezentativă 99
Reprezentarea deja exista 101
Încă o dată: despre mărime și democrație 102
Limitele democratice ale guvernării reprezentative 105
O dilemă fundamentală a democrației 106
Mic și frumos – uneori 107
Dar mai bine mai mare – alteori 108
Partea întunecată: negocierea între elite 109
Organizațiile internaționale pot fi democratice? 110
O societate pluralistă robustă în țările democratice 113
Capitolul 10. VARIETĂȚI II. CONSTITUȚII 115
Influența constituțiilor 120
Cît de mult contează aceste diferențe? 123
Capitolul 11. VARIETĂȚI III. PARTIDE ȘI SISTEME ELECTORALE 125
Sistemele electorale 126
Cîteva opțiuni fundamentale pentru constituțiile democratice 131
Analiza constituțiilor democratice: cîteva repere 134

PARTEA A IV-A. CONDIȚII FAVORABILE ȘI NEFAVORABILE
Capitolul 12. CE CONDIȚII DE FOND FAVORIZEAZĂ DEMOCRAȚIA? 139
Eșecul alternativelor 139
Intervenția străină 141
Controlul asupra forțelor armate și poliției 142
Conflictele culturale slabe sau inexistente 144
Convingerile și cultura democratică 150

Dezvoltare economică prin economie de piață 152
Un rezumat 153
India: o democrație improbabilă 153
De ce s-a răspîndit democrația în lume 157
Capitolul 13. DE CE CAPITALISMUL DE PIAȚĂ FAVORIZEAZĂ DEMOCRAȚIA 159
Cîteva considerații 162
Capitolul 14. DE CE CAPITALISMUL DE PIAȚĂ DĂUNEAZĂ DEMOCRAȚIEI 166
Capitolul 15. CĂLĂTORIA NETERMINATĂ 172
Prima provocare: ordinea economică 173
A doua provocare: internaționalizarea 174
A treia provocare: diversitatea culturală 175
A patra provocare: educația civică 176
Apendicele A. DESPRE SISTEME ELECTORALE 180
Apendicele B. ACOMODAREA POLITICĂ ÎN ȚĂRILE DIVIZATE DIN PUNCT DE VEDERE CULTURAL SAU ETNIC 183
Apendicele C. CU PRIVIRE LA NUMĂRAREA ȚĂRILOR DEMOCRATICE 187

NOTE 190

RECOMANDĂRI DE LECTURĂ 197

MULȚUMIRI 201

UNIVERSITARIA

De-a lungul secolului al XX-lea țările democratice nu au dus niciodată lipsă de critici care anunțau cu convingere faptul că democrația era în criză, în pericol iminent, sau chiar sortită pieirii. Ei bine, probabil a fost în pericol la un moment dat. Dar pînă la urmă nu a fost condamnată la moarte. Democrațiile au descoperit o neașteptată capacitate de a rezolva problemele cu care se confruntau – într-o manieră neelegantă și imperfectă, e adevărat, dar satisfăcătoare.

Din cuprins:

- *Unde și cum s-a dezvoltat democrația?*
- *Ce este democrația?*
- *Constituții*
- *Partide și sisteme electorale*

9 789736 111143
www.euroinst.ro

Pe copertă: *Forul roman (detaliu)*

INSTITUTUL EUROPEAN